

**RISIKOFAKTORER,
EFFEKTEVALUERINGER
OG BEHANDLINGSPRINCIPPER.**

EN FORSKNINGSOVERSIGT

**Materiale udarbejdet til brug for en tværministeriel
arbejdsgruppe om forebyggelse og resocialisering
som led i et udredningsarbejde på
kriminalgforsorgens område**

Tanja Tambour Jørgensen, Britta Kyvsgaard,
Anne-Julie Boesen Pedersen og Maria Libak Pedersen
Justitsministeriets Forskningskontor

Oktober 2012

ISBN NR: 978-87-92760-25-8

Indhold

1. Indledning	5
1.1. Litteratursøgning til afsnit om risikofaktorer	6
1.2. Litteratursøgning til afsnit om effekter af straf og behandling	6
1.3. Krav til effektevalueringer	7
1.4. Effektstørrelse	9
2. Risikofaktorer	10
2.1. Individuelle forhold	11
2.1.1. Svag begavelse	11
2.1.2. Lav selvkontrol	12
2.1.3. Psykiatriske lidelser	13
2.2. Familie- og opvækstforhold	14
2.2.1. Forældrenes sociale status	15
2.2.2. Opdragelse	16
2.2.3. Tidligt moderskab	17
2.2.4. Kriminalitet blandt forældre	17
2.2.5. Forældre i fængsel	18
2.2.6. Brudte familier	19
2.2.7. Andre faktorer vedrørende familien	19
2.3. Skolegang og uddannelse	20
2.3.1. Gennemførelse af skolegang og uddannelse	20
2.3.2. Skolens klima m.v.	21
2.4. Livsstil	22
2.4.1. Kammerater og sociale relationer	22
2.4.2. Alkohol og narkotika	24
2.5. Aktuelle levekår	24
2.5.1. Ægteskab og forældreskab	25
2.5.2. Tilknytning til arbejdsmarkedet	27
2.5.3. Økonomi og gæld	29
2.6. Kontekstuelle faktorer	29
2.6.1. Placering i institution	30
2.6.2. De sociale omgivelser i øvrigt	30

2.7.	Muligheder for prædiktion	33
2.8.	Sammenfatning vedrørende risikofaktorer	34
3.	Effekt af straf og behandling	37
3.1.	Samarbejde mellem myndighederne	37
3.2.	Tiltag vedrørende seksualforbrydere	41
3.3.	Tiltag vedrørende vold i parforhold	43
3.4.	Tiltag vedrørende kvindelige afsonere	45
3.5.	Tiltag vedrørende bandemedlemmer	47
3.6.	Tiltag vedrørende alkohol- og narkotikaproblemer	48
3.7.	Særligt om drug courts	53
3.8.	Kognitive programmer	54
3.9.	Tiltag vedrørende familien	59
3.10.	Tiltag vedrørende arbejde og uddannelse	62
3.11.	Mentorordninger	70
3.12.	Tilsyn	73
3.13.	Restorative justice	76
3.14.	Samfundstjeneste	79
3.15.	Andre alternativer til en frihedsstraf	80
3.16.	Straffens længde	82
3.17.	Inkapacitering	82
3.18.	Særlige afsonings- og anbringelsesformer	84
3.19.	Former for frihedsberøvende straffe	88
3.20.	Fængselsforhold	91
3.21.	Sammenfatning vedrørende effekten af behandling og straf	96
4.	Behandlings- og forebyggelsesprincipper	101
4.1.	Behandlingsprincipper	101
4.2.	Forskning vedrørende behandlingsprincipperne	103
4.3.	Forebyggelsesprincipper	104
5.	Cost benefit	107
6.	Litteratur	120

1. INDLEDNING

Som led i det udredningsarbejde, der er igangsat med henblik på udarbejdelse af en aftale i 2012 for kriminalforsorgens økonomi, er Justitsministeriets Forskningskontor anmodet om at bidrage med forskningsbaseret viden vedrørende dels risikofaktorer med hensyn til kriminalitet og dels kriminalpræventive effekter af forskellige former for behandlende og straffende tiltag over for lovovertrædere. Desuden er kontoret anmodet om at bidrage med oplysninger om resultater af internationale cost-benefit analyser.

For så vidt angår spørgsmålet om risikofaktorer og den kriminalpræventive effekt af forskellige former for tiltag, gennemførte Justitsministeriets Forskningskontor i 2008/09 en nogenlunde tilsvarende opgave for Kommissionen vedrørende ungdomskriminalitet, jf. bilag 3 i betænkning nr. 1508 (Betænkning nr. 1508 2009). Fokus i denne udredningsrapport var unge lovovertrædere samt unge i risiko for at begå kriminalitet, og de kriminalpræventive tiltag, der er omtalt i rapporten, angår kun i begrænset omfang indsatser, der er igangsat af kriminalforsorgen, idet det primært er det sociale system, der har ansvaret for unge under 18 år, når de kommer i konflikt med loven.

I det omfang, det har været relevant, er tekster fra den tidligere rapport inddraget i nærværende. Det gælder i særlig grad afsnit 2 om risikofaktorer, idet de risikofaktorer, der gælder for unge lovovertrædere, langt hen ad vejen også gælder for voksne lovovertrædere og for de unge, der senere kommer i berøring med kriminalforsorgen. I forhold til den tidligere rapport er informationerne om risikofaktorer opdateret med nyere viden samt suppleret med viden om risikofaktorer, der alene har betydning for voksne lovovertrædere, herunder især arbejdsforhold, ægteskabelige forhold og økonomi. Også med hensyn til kriminalpræventive tiltag, der har relevans for kriminalforsorgen, er der sket en opdatering, idet eventuelle nye effektevalueringer er inddraget, ligesom kriminalpræventive effekter på de områder, der ikke var inkluderet i den tidligere rapport, er belyst i denne: betydningen af forskellige former for tilsynsvirksomhed, forskellige behandlingsprogrammer i fængsler, straffens art og længde, afsoningsforhold m.v.

Der har været meget kort tid til udarbejdelsen af denne forskningsoversigt. Derfor kan det bestemt ikke udelukkes, at der er forskning, som burde have været omtalt, men som ikke er blevet inkluderet, jf. også afsnittet om fremgangsmåden ved litteraturgennemgangen. For visse af de områder, der er omfattet af udredningen, er det desuden lykkedes at finde så mange nyere forskningssammenfatninger og metaanalyser, at det ikke har været muligt at gennemgå og omtale dem alle. I sådanne tilfælde er det valgt at omtale den eller de rapporter, der ud fra en metodemæssig betragtning må anses for at være bedst, og som samtidig er af nyere dato. Det skal dog understreges, at det af tidsmæssige grunde ikke har været muligt at gå i dybden med de enkeltundersøgelser, der er omfattet af sammenfatninger og metaanalyser.

Ud over et afsnit om risikofaktorer og effektforskning inkluderer denne rapport også et kort afsnit om behandlings- og forebyggelsesprincipper. Det er principper, der angiver, hvilke andre forhold end lige netop indsatsens art der er af betydning for at opnå en kriminalpræventiv effekt og samtidig mindske risikoen for negative bieffekter.

Endelig omfatter rapporten også et kort afsnit om cost-benefit analyser. De beregnede omkostninger og gevinster, der er ved de forskellige former for tiltag, er ikke baseret på danske data, men angår alene amerikanske forhold. Resultaterne af disse analyser kan derfor kun illustrere omkostnings- og gevinstniveauer, men kan under ingen omstændigheder overføres direkte til danske forhold.

1.1. Litteratursøgning til afsnit om risikofaktorer

Med henblik på at finde relevante undersøgelser af, hvilke risikofaktorer der kendetegner voksne kriminelle, er der foretaget en elektronisk søgning i *Criminal Justice Abstracts*, som er en database over kriminologisk litteratur. Søgningen er afgrænset til at omhandle litteratur, der er udgivet i perioden fra 2000-2012. Der er søgt på *risk factor* og *adult offender*. Desuden er der søgt på ordene *risk factor* og *adult* i henholdsvis *Criminology*, *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* og på *risikofaktor* og *voksne* i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*. Ydermere er der søgt relevant litteratur ved at anvende referencer fra anden litteratur, dvs. ved at anvende en snow ball metode, hvor referencerne i en undersøgelse leder til andre undersøgelser, som virker relevante. Her er der i særdeleshed fokuseret på undersøgelser fra de nordiske lande. Endelig er der gennem personlige kontakter til nordiske kolleger søgt viden om relevant litteratur.

Med hensyn til risikofaktorer angående ungdomskriminalitet er der ikke foretaget en egentlig litteratursøgning, men der er sket en opdatering primært gennem brug af den litteratur på området, der i mellemtiden er tilgået Forskningskontoret.

1.2. Litteratursøgning til afsnit om effekter af straf og behandling

Med henblik på at finde relevante undersøgelser af effekten af tiltag over for dømte er der ligeledes foretaget en elektronisk søgning i *Criminal Justice Abstracts*. Søgningen er afgrænset til at omhandle engelsksproget litteratur, der er udgivet i perioden fra 1990-2012, og som beskæftiger sig med tiltag, der kan foregå i regi af kriminalforsorgen. Den første søgning er sket på ordet *meta-analysis* i kombination med ordene *recidivism* eller *reoffending* og *correctional* eller et specifikt emneområde svarende til dem i rapporten. Såfremt det ikke har været muligt at finde metaanalyser på et område – som f.eks. tiltag over for bandemedlemmer – er litteratursøgningen udvidet ved at erstatte ordet *meta-analysis* med *effect* eller *evidence*.

Litteratursøgningen har særligt koncentreret sig om erfaringer fra de nordiske lande og fra England. Derfor er der søgt særskilt efter metaanalyser og effektundersøgelser på hjemmesider tilhørende kriminalforsorgen i Danmark, Norge, Sverige og England samt på hjemmesider tilhørende *Brå*, *Kråd*, *Home Office*, *UK Ministry of Justice*, *Statens Institutionsstyrelse (SIS)* samt i *Nordisk Tids-*

skrift for Kriminalvidenskab, *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* og *Campbell Systematic Reviews*. Også her er der anvendt en snow ball metode, ligesom der gennem personlig kontakt til kolleger er anmodet om relevant litteratur.

1.3. Krav til effektevalueringer

For at kunne vurdere om et bestemt nyt tiltag har en kriminalpræventiv effekt, skal undersøgelsen være konstrueret på en sådan måde, at det samtidig er muligt at vurdere, hvordan det ville være gået, såfremt tiltaget ikke var iværksat. Det er ikke tilstrækkeligt bare at se på, hvordan det rent faktisk går efterfølgende, for såvel fortsat kriminalitet som ophør med kriminalitet kan forårsages af mange andre forhold end lige netop den særlige indsats, hvis effekt ønskes undersøgt.

Måling af, hvordan det ville være gået, såfremt personer – eksperimentalgruppen – ikke havde været underkastet det nye tiltag, sker ved at lade effektevalueringen omfatte en kontrolgruppe, der matcher eksperimentalgruppen, dvs. dem, der modtager eller underkastes det særlige tiltag, hvis effekt ønskes målt. At grupperne er sammenlignelige betyder i en kriminologisk sammenhæng, at de to grupper som udgangspunkt skal have samme risiko for at recidivere.

Den bedste måde at sikre, at eksperimental- og kontrolgruppen er sammenlignelige, er ved at gennemføre en evaluering med et *eksperimentelt design*. Det betyder, at der er gennemført et kontrolleret, randomiseret forsøg, hvor der er sket en helt tilfældig fordeling af forsøgspersonerne mellem en eksperimental- og kontrolgruppe. Typisk anvendes der lodtrækning til at afgøre, hvem der indgår i eksperimentalgruppen, og hvem der indgår i kontrolgruppen. Mens eksperimentalgruppen vil modtage det nye tiltag, vil kontrolgruppen modtage den behandling, som eksperimentalgruppen ville have fået, såfremt forsøget med det nye tiltag ikke var iværksat. Ganske ofte vil denne *treatment as usual* være den almindelige afsoning uden særlige tiltag, men det kan også være en anden type tiltag, der sammenlignes med.

Det er af oplagte årsager ofte vanskeligt at gennemføre sådanne eksperimenter inden for det strafferetlige system, hvorfor mange evalueringer er baseret på et *kvasi-eksperimentelt design*. Dette design adskiller sig alene fra det eksperimentelle ved, at der ikke er sket en tilfældig fordeling mellem en eksperimental- og kontrolgruppe. Kontrolgruppen søges i stedet konstrueret, så den med hensyn til karakteristika, der er relateret til recidivrisikoen, ligner eksperimentalgruppen mest muligt. Kontrolgruppen kan f.eks. udvælges blandt lovovertrædere fra et andet geografisk område eller et andet fængsel, hvor det nye tiltag ikke er taget i anvendelse. Det kvasi-eksperimentelle design er forholdsvis uproblematisk, når eksperimentalgruppen er udvalgt eller afgrænset ud fra objektive kriterier – f.eks. alder, køn, sted, tidligere og nuværende kriminalitet – idet det da er relativt enkelt at finde en sammenlignelig kontrolgruppe. Under alle omstændigheder vil der ved hjælp af statistiske analyser kunne tages højde for eventuelle forskelle mellem grupperne med hensyn til sådanne observerbare forhold, således at effekten måles under hensyntagen hertil.

Vanskelighederne ved det kvasi-eksperimentelle design opstår, når deltagerne i eksperimentalgruppen bevidst selekteres ud fra en vurdering af egnethed. De kriterier, der ligger til grund for en egnethedsvurdering, vil i mange tilfælde angå forhold, som der ikke foreligger registrerede oplysninger om, og som det derfor ikke vil være muligt at kontrollere for gennem de statistiske analyser. Det kan f.eks. være forhold som omfang og art af misbrug og personens motivation for at deltage i forsøgsvirksomheden. Endvidere kan der ved nogle typer af tiltag og forsøg foregå en selvselektion, hvilket typisk vil indebære, at det er de mest velfungerende og motiverede, der vælger at deltage. Heller ikke sådanne forhold vil det være muligt at kontrollere for i en undersøgelse. Både myndighedernes selektion og selvselektionen vil stort set altid indebære, at det er personer med en relativ lille recidivrisiko, der kommer til at deltage i de nye tiltag, der skal undersøges.

Dette kan illustreres ved en evaluering af fodlænkeordningen, hvor det ikke var muligt at konstruere en kontrolgruppe til alene dem, der afsonede i hjemmet, netop fordi der både var foregået en uobserverbar selektion fra kriminalforsorgens side (vedrørende boligforhold, motivation m.v.) og ligeledes en uobserverbar selvselektion, idet en ganske stor del af dem, der ud fra objektive kriterier havde mulighed for at afsone i hjemmet, ikke havde ansøgt herom. En sammenligning mellem dem, der kom til at afsone med fodlænke, og dem, der ikke fik ansøgt herom eller blev nægtet tilladelse hertil, viser tydelige forskelle i den nævnte retning både med hensyn til recidivrisiko og faktisk recidiv. Hvis man i sådant et tilfælde vælger at sammenligne dem, der afsoner i hjemmet, med en (historisk) kontrolgruppe, der omfatter alle, der ud fra alene de objektive kriterier kunne have afsonet i hjemmet, såfremt fodlænkeordningen havde eksisteret, da de blev dømt, vil man opnå et positivt resultat på et fejlslagt grundlag. Derfor blev det i denne situation konkret valgt at lade eksperimentalgruppen omfatte også dem, kriminalforsorgen havde afvist, og dem, der ikke fik ansøgt (Jørgensen 2011).

I forsøg med nye tiltag kan der – uafhængigt af undersøgelsens design – opstå problemer med bortfald, da der som regel altid vil være nogen af dem, der er udvalgt til at indgå i forsøget, som ikke gennemfører hele forløbet. I princippet kan effekten af en behandling ikke måles på nogen, som ikke har modtaget behandlingen, men de bortfaldne skal alligevel indgå i effektanalysen. For ligesom selektion og selvselektion altid vil medføre en skævhed, vil også bortfald gøre det. De, der ikke gennemfører, har typisk en større recidivrisiko end dem, der gennemfører.

De fleste af de effektevalueringer, vurderingerne af de forskellige tiltag er baseret på, jf. afsnit 3, er baseret på et kvasi-eksperimentelt design, og ved vurderingen af deres brugbarhed er der så vidt muligt tages hensyn til ovennævnte og andre metodemæssige problemstillinger. Det skal dog understreges, at der ikke altid i tilstrækkelig grad er redegjort for de metodemæssige forhold, og at der ved læsning af forskningsrapporterne undertiden kan opstå en mistanke om, at en skjult selektion kan have indvirket på de fundne resultater. Det gælder ikke mindst forskning vedrørende uddannelse og arbejde, hvor der typisk vil være tale om selvselektion.

Ved siden af enkeltstående effektevalueringer omfatter oversigten også *systematiske sammenfatninger* og *metaanalyser*. Begge dele er baseret på tidligere forskning, men mens de systematiske sammenfatninger giver en samlet vurdering af den tidligere forskning, genbruger metaanalyserne så at sige de data, de inkluderede evalueringer er baseret på. Ved brug af særlige statistiske metoder foretages dermed en samlet statistisk bedømmelse af effekten af det tiltag, metaanalysen angår. På denne måde kan det blive muligt at påvise statistisk signifikante effekter, som ikke viser sig i de enkeltstående undersøgelser, fordi de omfatter for få observationer. Som indledningsvist påpeget, har det dog af tidsmæssige grunde ikke været muligt kritisk at vurdere metodemæssige forhold i alle de undersøgelser, der ligger til grund for sammenfatninger og effektanalyser.

1.4. Effektstørrelse

I internationale effektevalueringer og metaanalyser er det typisk ikke en umiddelbart forståelig måleenhed – nemlig den procentuelle mindskning af recidivet i eksperimentalgruppen i forhold til kontrolgruppens recidiv – der anvendes for at angive størrelsen af effekten af et undersøgt tiltag, men derimod effektstørrelsen – *effect size* – der dækker over lidt andet end en procentuel mindskning. Dette mål anvendes, fordi det angiver en standardiseret forskel mellem to gruppers recidiv, hvorfor effektens størrelse kan sammenlignes på tværs af forskellige studier og analyser.

Der findes flere forskellige mål for effektstørrelsen, hvoraf den mest anvendte i de inkluderede studier er *Cohens d*. Denne effektstørrelse angives ved en decimal, hvor fortegnet fortæller, om der er tale om en præventiv effekt eller ej. Praksis vedrørende brug af minus eller plus som fortegn i tilfælde af en reduktion af recidivet varierer dog. I denne rapport betyder et minus som fortegn imidlertid altid, at det tiltag, der er i fokus for undersøgelsen, har medført en reduktion i recidivet, mens et plus (eller intet fortegn) omvendt betyder, at tiltaget har øget risikoen for recidiv.

Cohens *d* svarer ikke helt til den procentvise ændring i recidivet, men i de fleste tilfælde vil der være ganske tæt herpå. En Cohens *d* effektstørrelse på -0,20 svarer således i grove træk til omkring 20 pct. reduktion i recidivet (Aos et al. 2011).

Et andet mål for effektstørrelse, som nogle af de inkluderede studier anvender, er *phi koefficienten*. Denne angiver forskellen i eksempelvis recidiv mellem to grupper i procentpoint. Under forudsætning af, at kontrolgruppens recidivrisiko er på 50 pct., er den procentvise ændring i recidivet dermed det dobbelte af phi koefficienten. Under den forudsætning svarer eksempelvis en phi koefficient på -0,02 til fire pct. lavere recidiv i eksperimentalgruppen end kontrolgruppen (Lipsey & Cullen 2007).

Med mindre andet er angivet, er det Cohens *d* effektstørrelser, som anvendes i afsnit 3.

2. RISIKOFAKTORER

Begrebet 'årsag' anvendes sjældent i kriminologien. Det skyldes, at det ofte vil være svært at afgøre, om et bestemt forhold, som har vist sig at være forbundet med forekomsten af kriminalitet, kan betragtes som den egentlige årsag til kriminalitet, eller om det er andet end det observerede forhold, der er årsagen. Eksempelvis finder man i mange undersøgelser, at der er en klar sammenhæng mellem omfattende skulkeri og ungdomskriminalitet. Dog kan skulkeri næppe betragtes som årsag til kriminaliteten, snarere som indikator på kriminalitetsrisikoen. Igennem mange år har man derfor anvendt termen 'kriminogene faktorer' i stedet for 'årsager'.

Inspireret af den medicinske forskning er det i dag blevet mere almindeligt at anvende begrebet 'risikofaktorer', der beskriver forhold, der antages at fremme risikoen for kriminalitet. Hermed understreges, at der ikke nødvendigvis er en årsagssammenhæng, men at forekomsten af et givent forhold er forbundet med en statistisk øget forekomst af kriminalitet.

Hvilke forhold, de enkelte undersøgelser peger på som risikofaktorer, vil i nogen grad afhænge af undersøgelsens konstruktion, de inkluderede variabler og de anvendte statistiske analyser. Simple bivariate analyser samt undersøgelser med få variabler vil kunne pege på risikofaktorer, som – i en mere avanceret undersøgelse – kan vise sig reelt ikke at være korreleret med kriminalitet.

Ved siden af risikofaktorer findes der beskyttende faktorer, der modsætningsvis beskriver forhold, der antages at hæmme risikoen for kriminalitet. Det er selvsagt vigtigt ikke bare at fokusere på forhold, der fremmer kriminalitetsrisikoen, men også på det, der kan mindske sandsynligheden herfor. Imidlertid er der i forskningen meget lidt fokus på beskyttende faktorer, og i det omfang, der er det, omtales beskyttende faktorer ofte alene som risikofaktorenes modpol (se f.eks. (White et al. 1989)). Det er dog en forenklet måde at anskue problemstillingen på, idet et forhold alene kan anses for at være en beskyttende faktor, såfremt det reelt kan sandsynliggøres, at forholdet er forbundet med en kriminalitetsrisiko, der – enkelt sagt – ligger under gennemsnittet i en given population (Pedersen & Lindstad 2011). Af disse årsager vil beskyttende faktorer kun helt undtagelsesvis blive omtalt i denne rapport.

I forbindelse med forebyggende og behandlende tiltag skelnes gerne mellem dynamiske og ikke-dynamiske risikofaktorer og beskyttende faktorer. De dynamiske faktorer angår forhold, som er mulige at forandre, såsom skolekundskaber og fritidsbrug, mens de ikke-dynamiske faktorer angår forhold, der er uforanderlige. Dvs. køn, alder og etnicitet. I denne rapport, hvor der er fokus på muligheden for at ændre menneskers risiko for kriminalitet, omtales alene de dynamiske faktorer.¹

¹ Se bilag 3 til betænkning nr. 1508 (2009) vedrørende ikke-dynamiske faktorer.

2.1. Individuelle forhold

Der vil antagelig meget ofte være en nær sammenhæng mellem især individuelle risikofaktorer og de risikofaktorer, der relaterer sig til familien og opvæksten. Adfærdsmønstre eller karakteregenskaber, der kan udskilles som individuelle risikofaktorer, vil således hyppigt kunne relateres til f.eks. en problematisk opvækst eller omsorgssvigt. Det er derfor vigtigt at være opmærksom på, jf. de indledende bemærkninger, at der netop ikke er tale om årsagsfaktorer, men alene om forhold, der kan påvises at være forbundet med en øget kriminalitetsrisiko.

2.1.1. Svag begavelse

Nogen vil måske mene, at svag begavelse skal ses som en ikke-dynamisk risikofaktor, idet det er et forhold, der er givet ved fødslen, og som ikke lader sig ændre. I dag findes der imidlertid viden om, at forhold både under graviditeten og de tidligere barndomsår har betydning for, hvorledes et barns evner udvikler sig. Det ses også af, at de forsøg, der har været med tidlig indsats over for ressource-svage småbørnsfamilier, ikke alene har betydning for omfanget af kriminalitet senere i livet, men også for skolegangen og det senere uddannelsesniveau (se f.eks. (Sherman 1997).

I en engelsk rapport om risikofaktorer i den tidlige barndom nævnes svag begavelse eller lav intelligens som en væsentlig prædiktor for kriminalitet (Farrington & Welsh 2007). Der henvises til en lang række studier, der – efter at have kontrolleret for forskelle i børnenes socioøkonomiske baggrund – finder sammenhæng mellem lav intelligens hos barnet og kriminalitet senere i livet. Også en ældre dansk undersøgelse, der er baseret på børn født i København i 1953, omtales (Høgh & Wolf 1983). I undersøgelsen påvises, at lav intelligens, der er målt i 12-års alderen, er statistisk sammenhængende med kriminalitet i 15-22-års alderen. I andre undersøgelser er det påvist, at lov-overtrædere, der har lavest IQ, begår mest kriminalitet, hvilket forklares med en højere grad af impulsivitet og mangel på hæmninger hos dem med svag begavelse (Koolhof et al. 2007). En proxy for svag begavelse er anvendt i en finsk selvrapporteringsundersøgelse, idet den omfatter information om deltagernes karakterer i matematik, engelsk og finsk. For dem, hvis karakterer er ringe, påvises en fordoblet risiko for omfattende kriminalitet (Salmi & Kivivuori 2006). Tilsvarende resultater påvises i svenske selvrapporteringsstudier (Brottsförebyggande rådet 2006a).

Også en oversigt fra det amerikanske justitsministerium om ungdomskriminalitet peger på svag begavelse som en risikofaktor for både tidlig kriminel debut – i 6-11-års alderen – og for senere debut (Shader 2003).

Det er vigtigt at være opmærksom på, at der langt fra er tale om, at alle svagt begavede børn har en stor risiko for at begå kriminalitet. Den nævnte engelske rapport refererer en undersøgelse, der viser, at en tredjedel af de drenge, der i 8-10-års alderen scorede lavt på en intelligenstag, blev dømt for kriminalitet i ungdomsårene, hvilket er en dobbelt så stor hyppighed som for de øvrige drenge (Farrington & Welsh 2007). To tredjedele af de svagt begavede dømmes således ikke for kriminali-

tet. I rapporten nævnes endvidere, at lav intelligens ikke er så stærk en prædiktor som f.eks. kriminalitet blandt forældrene eller risikoadfærd blandt børnene.

2.1.2. Lav selvkontrol

Begrebet selvkontrol introduceredes i kriminologien med en teori, som meget kort beskrevet antager, at kriminalitet er relateret til selvkontrol, som indebærer, at individer i ulige grad er sårbare eller modtagelige over for fristelser (Gottfredson & Hirschi 1990). Begrebet omfatter en række karaktertræk, herunder impulsivitet, risikosøgende adfærd, selvcentrering, ringe kognitive færdigheder og ringe empati. De fleste af disse elementer nævnes da også gerne som selvstændige risikofaktorer i den internationale litteratur. David Farrington omtaler impulsivitet og ringe empati som væsentlige risikofaktorer, ligesom ringe kognitive evner er inkluderet i hans liste over individuelle risikofaktorer (Farrington & Welsh 2007; Murray & Farrington 2010). I andre oversigter over risikofaktorer nævnes risikosøgende adfærd (Shader 2003).

Til brug for empiriske undersøgelser er selvkontrol blevet operationaliseret på forskellige måder. I longitudinalundersøgelser kan det dreje sig om registreringer af f.eks. oplysninger om barnets hyperaktivitet og impulsivitet på forskellige alderstrin (Piquero et al. 2007). I undersøgelsen vises, at selvkontrol er relateret til såvel prævalens som til frekvens og varighed af en kriminel karriere.

I begyndelsen af 1990'erne blev der udarbejdet en skala til måling af selvkontrol (Grasmick et al. 1993). Skalaen, der er anvendt i tværsnitsundersøgelser, som er baseret på interview med børn og unge, omhandler 13 udsagn af typen: 'Sommetider løber jeg en risiko bare for sjov' og 'Jeg tænker aldrig på, hvad der skal ske med mig i fremtiden', som de adspurgte kan erklære sig enige eller uenige i. Scoren på disse spørgsmål lægges sammen, og den samlede score antages at afspejle graden af selvkontrol. Skalaen er bl.a. anvendt i en undersøgelse af selvrapporteret kriminalitet blandt unge i en engelsk by, og der viser sig at være en tydelig sammenhæng mellem kriminalitetsrisikoen og graden af selvkontrol (Wikström 2006). Samme skala er anvendt i en dansk undersøgelse af selvrapporteret kriminalitet blandt børn i udsatte områder. Undersøgelsen viser, at graden af selvkontrol er forbundet med såvel unges erfaringer med kriminalitet og med deres involvering i kriminelle grupper (Pedersen & Lindstad 2011).

I en finsk selvrapporteringsundersøgelse måles selvkontrol gennem personernes stillingtagen til fire udsagn, som er helt i tråd med dem, der er omfattet af ovennævnte skala. Udsagnene er: 'Man skal leve i nuet og ikke bekymre sig så meget om fremtiden', 'Hvis jeg har ekstra penge, bruger jeg dem straks frem for at spare dem op', 'Jeg kan lide at løbe en risiko' og 'Jeg synes bedre om spænding end om tryghed' (Salmi & Kivivuori 2006). Undersøgelsen viser, at de, der er enige i disse udsagn, har en næsten fem gange så stor risiko for omfattende kriminel aktivitet i forhold til dem, der er uenige i udsagnene. En nyere finsk undersøgelse påpeger desuden, at lav selvkontrol er en væsentlig

risikofaktor, når det drejer sig om recidiv hos indsatte, der har afsonet domme på indtil otte måneder (Kivivuori et al. 2012).

Også i tidligere danske selvrapporteringsundersøgelser er der fundet klar sammenhæng mellem ud-sagn, der afspejler en her-og-nu indstilling til livet, og omfanget og arten af kriminalitet (Balvig 2006a; Kyvsgaard 1992). I den nyeste danske selvrapporteringsundersøgelse angives de unges øgede selvkontrol i form af fremtidsdisciplinering som en af hovedårsagerne til den mindskede ungdomskriminalitet. Fremtidsdisciplinering skal forstås som det modsatte af en lyststyret her-og-nu adfærd – som en fokusering på fremtiden og den betydning, ens valg og handlinger har for ens fremtidsmuligheder. Dette bevirker, at de unge i mindre grad er villige til at løbe den risiko, der er forbundet med kriminalitet (Balvig 2011).

Det skal understreges, at mens nogen forskning peger på, at lav selvkontrol er en risikofaktor, er der andet, der tyder på, at høj selvkontrol er en beskyttende faktor (Pedersen & Lindstad 2011).

2.1.3. Psykiatriske lidelser

Igennem de seneste par årtier har der været fokus på hyperaktive børn og på først diagnosen DAMP (Deficits in Attention, Motor Control and Perception) og senere diagnosen ADHD (Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder).² I den internationale litteratur vedrørende risikofaktorer omtales ADHD ikke direkte, men derimod de forhold, der karakteriserer ADHD. Impulsivitet og hyperaktivitet indgår således gerne i listen over risikofaktorer (Farrington 2001; Shader 2003). At ADHD ikke nævnes som risikofaktor kan bero på, at diagnosen er ret ny, og at mange børn med ADHD ikke er diagnosticeret.

I en nyere dansk undersøgelse indgår imidlertid et mål for ADHD. ADHD-symptomer afgrænses her ved at stille seks spørgsmål vedrørende vanskeligheder med koncentration, planlægning, at sidde stille, holde fokus, huske ting og hyperaktivitet. Svares der bekræftende på fire ud af de seks spørgsmål, opfattes det som et symptom på ADHD. Undersøgelsen viser, at børn med ADHD-symptomer har en forhøjet risiko for at blive involveret i kriminalitet (Christoffersen et al. 2011).

En anden dansk undersøgelse af denne problematik er baseret på børn, som er blevet henvist til børnepsykiatrien ved Århus Universitetshospital på grund af hyperaktivitet og uopmærksomhed. I denne undersøgelse påvises, at 47 pct. af disse børn senere begår kriminalitet og idømmes en straf (Dalsgaard 2002). Det er en betydeligt større andel end i befolkningen som helhed. En tilsvarende amerikansk undersøgelse når til næsten samme resultat, idet 44 pct. af de hyperaktive børn senere arresteres og straffes for en lovovertrædelse (Satterfield et al. 2007). En metaanalyse baseret på 25 undersøgelser viser, at unge, som er anbragt i institution, langt oftere end andre unge har psykiske

² Se Søren Dalsgaard vedrørende relationen mellem disse diagnoser og WHO's sygdomsklassifikation (Dalsgaard 2002).

problemer. Blandt de institutionsanbragte unge er der således en overrepræsentation af unge med psykoser, depressioner og ADHD (Fazel et al. 2008).

Sammenhængen mellem kriminalitet og psykiatriske lidelser kan også anskues ved at undersøge, hvor stor en del af dem, der straffes, der har en psykiatrisk lidelse. I en dansk undersøgelse, der er baseret på 100 varetægtsfængslede 15-17-årige, påvises det, at 69 pct. af dem har en psykiatrisk lidelse. Det bemærkes, at der heri er inkluderet stofmisbrug, som 41 pct. af de unge har. Fire af de unge diagnosticeres som skizofrene og 11 vurderes at have ADHD (Gosden 2004).

I Sverige har epidemiologiske undersøgelser vist, at to til fem pct. af børn i skolealderen har ADHD, mens det er ti pct., som har opmærksomhedsforstyrrelser uden hyperaktivitet (Socialstyrelsen 2002). Blandt klienter i den svenske kriminalforsorg er forekomsten af ADHD som forventet noget større, idet en fjerdedel af de indsatte viser sig at have ADHD som voksne, mens ca. halvdelen af de indsatte havde haft ADHD som børn (Kriminalvården 2008).

Her skal også nævnes en engelsk undersøgelse af, hvorfor nogle lovovertrædere debuterer meget tidligt, mens andre gør det forholdsvis sent (efter det 21. år) (Zara & Farrington 2007). I undersøgelsen påvises, at der kun er meget små forskelle mellem tidlige og sene debutanter med hensyn til problemer under opvæksten, skoleproblemer m.v. Dog er de senere debutanter karakteriseret ved at være mere angste og nervøse, og i undersøgelsen tolkes dette som beskyttende faktorer, idet karaktertrækkene kan have betydet, at de i den tidlige ungdom ikke har turdet deltage i de andres risikotagende adfærd (Zara & Farrington 2009; 2012).

Dette står lidt i modsætning til en svensk undersøgelse, der påpeger, at lovovertrædere, der debuterer tidligt og fortsætter med at begå kriminalitet som voksne, i højere grad end både andre lovovertrædere og ikke-lovovertrædere er karakteriseret ved at have været i kontakt med det psykiatriske system som 20-24-årige. For mænd gælder det eksempelvis, at 31 pct. af dem, der begår kriminalitet både som unge og voksne, har været i kontakt med psykiatrien, mens dette kun drejer sig om syv pct. af de mænd, der udelukkende begår kriminalitet i ungdomsårene (Bergman & Andershed 2009). Imidlertid finder andre studier, at psykiatriske lidelser enten ikke er af betydning for kriminalitetsrisikoen, eller at sammenhængen er ganske svag (Gendreau et al. 1996; Christoffersen et al. 2011).

2.2. Familie- og opvækstforhold

Både i danske og udenlandske undersøgelser af såvel selvrapporteret kriminalitet som registreret kriminalitet ses en sammenhæng mellem kriminalitet og den unges familieforhold.

2.2.1. *Forældrenes sociale status*

For så vidt angår forældrenes sociale status, målt ved deres uddannelse og placering på arbejdsmarkedet, er dette forholds betydning mindre klart i de senere danske undersøgelser af selvrapporteret kriminalitet end i de tidligste (Balvig 1982; 2000). Dog synes der fortsat at være en tendens til, at børn af forældre, der er uden for arbejdsmarkedet, har en større risiko for at begå kriminalitet end andre børn. I alle svenske selvrapporteringsundersøgelser er det påvist, at risikoen for kriminalitet er større for børn af ufaglærte forældre end for børn, hvis forældre har en højere socioøkonomisk status (Svensson & Ring 2007). Hverken de svenske eller de danske undersøgelser inkluderer dog statistiske analyser, som kan vise, hvorvidt disse sammenhænge er holdbare, når hensyn tages til andre forhold. Når dette gøres, synes den statistiske sammenhæng mellem kriminalitet og forældrenes socioøkonomiske status at forsvinde (Ring 2001). I to engelske undersøgelser af selvrapporteret kriminalitet fastslås, at forældrenes socioøkonomiske status alene har en indirekte betydning, idet den kan have betydning for bl.a. børnenes forhold til og i skolen, som så igen kan have betydning for forekomsten af kriminalitet (Wikström 2006; Boxford 2006). Samme konklusion drages i en svensk undersøgelse, der er baseret på både registerdata og selvrapporteret kriminalitet (Ring & Svensson 2007).

Sammenhængen mellem kriminalitet og forældrenes socioøkonomiske status ser ud til at være stærkere for den registrerede kriminalitet, hvilket utvivlsomt hænger sammen med, at de unge, der registreres for kriminalitet, generelt er mere kriminelt og socialt belastede end dem, der opfanges gennem selvrapporteringsundersøgelser.

En tidligere dansk undersøgelse af unge, der har fået et tiltalefrafald, viser, at risikoen for senere recidiv hænger tydeligt sammen med især moderens uddannelsesniveau (Zeuner 1990). Tilsvarende findes i en anden dansk registerbaseret undersøgelse, der alene angår voldskriminelle, idet den viser en forhøjet risiko for voldskriminalitet blandt drenge, hvis mødre ikke har en erhvervsuddannelse (Christoffersen 1999). Også i en svensk undersøgelse er der fundet en sammenhæng mellem voldskriminalitet og forældrenes socioøkonomiske status (Wikström 1985). En anden dansk registerbaseret undersøgelse viser, at såvel forældrenes indkomst som uddannelse og arbejdsforhold er relateret til risikoen for kriminalitet blandt børnene (Stevens 2006). I særlig grad er en langvarig status som modtager af kontanthjælp eller anden overførselsindkomst forbundet med en forhøjet risiko for kriminalitet blandt børnene (ibid.).

En nyere undersøgelse af danske data påpeger, at forældres fattigdom – operationaliseret som en indkomst på mindre end 40 pct. af medianindkomsten – er en risikofaktor, når det drejer sig om indbrudskriminalitet, men ikke når det gælder voldskriminalitet og butikstyveri. Forældrenes arbejdsløshed er imidlertid en risikofaktor i forhold til alle tre typer kriminalitet (Soothill et al. 2010). I en norsk undersøgelse konkluderes, at forældres uddannelse er af større betydning for at påbegynde en kriminel karriere end forældres indkomst. Samtidig påpeges, at det er vanskeligt at vurdere,

hvorvidt 'effekten' af indkomst reelt er knyttet til indtjening, eller om den snarere udtrykker en 'effekt' af arbejdsløshed (Galloway & Skardhamar 2010).

Det er sjældent, at der i undersøgelser skelnes mellem betydningen af den sociale baggrund for henholdsvis ungdoms- og voksenkriminalitet. Det sker dog i en svensk longitudinalundersøgelse af generationen født i 1953, og her finder man en tydelig sammenhæng mellem langvarig fattigdom under opvæksten og kriminalitet *både* i ungdomsårene *og* som voksen (Estrada & Nilsson 2011). Fattigdom er operationaliseret som modtagelse af socialhjælp. Blandt dem med langvarig fattigdom under opvæksten var det fire gange så almindelig for mænd og syv gange så almindeligt for kvinder at være registreret for kriminalitet både som ung og voksen, mens denne sammenhæng ikke er særlig markant med hensyn til kriminalitet kun i ungdommen, hvilket kan være grunden til, at denne sammenhæng ikke er tydelig, når der alene fokuseres på ungdomskriminalitet (se også (Nilsson & Estrada 2009; 2011a).

I samme undersøgelse påvises det desuden, at en større del af kvinderne end af mændene har haft en opvækst præget af sociale problemer og fattigdom. Dette gør sig gældende både for dem, som udelukkende begår kriminalitet i ungdommen, for dem, der først debutterer som voksne, og for dem, der begår kriminalitet både som unge og voksne (Estrada & Nilsson 2012). At kvinder, der begår kriminalitet, gennemgående er mere resourcesvage end kriminelle mænd, er også påvist i anden forskning (se f.eks. (Kyvsgaard 1989).

2.2.2. *Opdragelse*

I en international sammenfatning af risikofaktorer under opvæksten siges det, at mange forskere mener, at den statistiske sammenhæng mellem lav socioøkonomisk status i familien og kriminalitet beror på, at forældre med vanskelige økonomiske forhold ikke altid formår at give deres barn en god og omsorgsfuld opdragelse (Farrington & Welsh 2007).

De undersøgelser, der direkte belyser betydningen af forældrenes opdragelsesmåde, har fokuseret på forskellige dimensioner herved: årvågenhed og tilsyn med barnets adfærd, brug af hårdhændede disciplinerende metoder, inkonsekvens og slaphed i disciplinering af barnet samt omsorgsfuld og kærlig kontra kold og afvisende opdragelsesform. Den forskning, der er gennemført, peger på, at ringe supervision, en hård eller restriktiv opdragelsesmetode, laissez-faire eller tilfældig disciplin samt en straffende og afvisende opdragelse er prædiktorer for kriminalitet blandt børnene (Farrington & Welsh 2007); se også (Hoeve et al. 2008; West & Farrington 1977; Haapasalo & Pokela 1999; Salmi & Kivivuori 2006; Wikström 2006; Shader 2003; Sarnecki 1987).

De danske selvrapporteringsundersøgelser viser en tydelig sammenhæng mellem omfang og art af kriminalitet og forældrenes overvågning af barnets gøren og laden, formen og omfanget af kommunikation mellem børn og forældre, omfanget af fællesaktiviteter og skænderier. I familier, hvor for-

ældrene følger med i børnenes aktiviteter, giver sig tid til at tale med og lytte til børnene, er meget sammen med dem i fritiden og sjældent skændes med dem om deres lektier eller kammerater, er der mindre kriminalitet blandt børnene, end tilfældet er i øvrige familier (Balvig 2000). I den seneste selvrapporteringsundersøgelse peges dog på, at samvær og omfang af skænderier er vigtigere faktorer end forældrenes tilsyn med deres børn (Balvig 2011).

Direkte omsorgssvigt eller misrøgt er naturligt nok også en kriminalitetsrisiko. I en dansk registerbaseret undersøgelse påvises det, at såfremt der forekommer vold blandt forældrene eller barnet selv udsættes for vold eller omsorgssvigt, er der en forhøjet risiko for, at barnet senere begår vold (Christoffersen et al. 2007); se også (Haapasalo & Pokela 1999). Hvorvidt dette kan tolkes således, at barnets oplevelse af vold i hjemmet har en betydning for den vold, barnet senere begår, kan ikke siges med sikkerhed. Teoretisk antages det dog, at børnene imiterer forældrene eller lærer af deres adfærd, eller at problemerne i hjemmet kan føre til en ringere tilknytning til forældrene og dermed en ringe selvkontrol (Farrington & Welsh 2007). Sidstnævnte må formodes særligt at gøre sig gældende, såfremt problemerne fører til anbringelse uden for hjemmet.

2.2.3. Tidligt moderskab

Flere undersøgelser, herunder også danske, peger på, at tidligt moderskab er en risikofaktor for senere kriminalitet blandt børnene. Dette fremgår således af to registerbaserede undersøgelser, hvoraf den ene alene undersøger den senere forekomst af voldsforbrydelser (Christoffersen et al. 2007), mens den anden omhandler berigelseskriminalitet (Tranæs & Geerdsen 2008). Tilsvarende resultat er fundet i internationale undersøgelser (Farrington et al. 2001; Farrington & Welsh 2007).³

2.2.4. Kriminalitet blandt forældre

Også kriminalitet blandt forældrene er påvist som en risikofaktor i de to førnævnte danske registerbaserede undersøgelser. I undersøgelsen, der har fokus på vold blandt yngre mænd, angives, at det er en risikofaktor, såfremt faderen tidligere har fået en frihedsstraf (Christoffersen 1999). I den anden registerbaserede undersøgelse, som angår berigelseskriminalitet, er det såvel moderens som faderens tidligere kriminalitet, der påvises som risikofaktorer (Tranæs & Geerdsen 2008). En nyere undersøgelse på danske data påviser, at faderens kriminalitet er en risikofaktor, når det drejer sig om butikstyverier og vold, mens dette ikke gør sig gældende for indbrudskriminalitet. For ingen af de tre typer af kriminalitet er moderens kriminalitet en risikofaktor (Soothill et al. 2010).

I en international oversigt oplyses, at kriminalitet blandt forældre almindeligvis er den stærkeste prædikator blandt de forhold, der angår barnets familie eller opvækstforhold (Farrington et al. 2001). Det er tilmed påvist, at også kriminalitet blandt onkler, tanter og bedsteforældre er prædiktorer for

³ En dansk undersøgelse af risikofaktorer i forhold til at indgå i en rocker/bandegruppering påviser, at tidligt moderskab har betydning herfor (Klement et al. 2011).

et barns risiko for kriminalitet (Farrington & Welsh 2007). Kriminalitet hos faderen er dog den væsentligste prædiktor (ibid.).

2.2.5. Forældre i fængsel

Kriminalitet blandt forældre kan få en særlig betydning for børnene, såfremt kriminaliteten fører til afsoning af en ubetinget straf. Det anslås, at der konstant er knap 4500 danske børn, som har en forælder, der sidder i fængsel (Hendriksen et al. 2012).

En international forskningsoversigt påpeger, at forældrefængsling er en risikofaktor. Studiet konkluderer, at børn af fængslede har omtrent dobbelt så stor risiko for at udvise problemadfærd, som en tilsvarende gruppe af børn, hvis forældre ikke har været fængslet (Murray & Farrington 2006; Murray et al. 2009b). Som mulige forklaringer på den øgede risiko, der er forbundet med en forældrefængsling, nævnes bl.a. separationen mellem barn og forælder, økonomiske problemer og stigmatisering (Murray & Farrington 2006). I forskningsoversigten fra 2009 er det dog på baggrund af de 16 inkluderede undersøgelser vanskeligt med sikkerhed at fastslå, om det er selve forældrefængslingen, der forårsager den øgede risiko, eller om det skyldes andre baggrundsfaktorer, der allerede var til stede inden fængslingen. To af studierne i oversigten analyserer imidlertid ændringen i børnenes problemadfærd under forældrefængslingen, og begge finder en sammenhæng mellem fængsling og problemadfærd, om end sammenhængen i det ene studie er ganske svag. Dog peger de begge i retning af, at forældrefængsling kan ses som en risikofaktor (Murray et al. 2009a; Wildeman 2008; Wakefield 2007).

Ovenstående underbygges af analyser af data fra the Cambridge Study in Delinquent Development. Her påpeges det, at det at have en forælder i fængsel er en risikofaktor, der manifesterer sig, selv når der kontrolleres for forældrens kriminelle belastning. Forældres fængsling skal således opfattes som en separat risikofaktor, der ligger ud over den risiko, der er forbundet med at have kriminelle forældre (Murray & Farrington 2005). I en nyere undersøgelse sammenlignes børn, der har haft en forælder i fængsel, med børn, hvor en forælder er idømt en ikke-frihedsberøvende sanktion (Besemer et al. 2011). Undersøgelsen er baseret på både hollandske og engelske data. Analyser vedrørende de engelske data viser, at det er en risikofaktor for drenge at have en forælder, der har været fængslet, mens denne sammenhæng ikke ses for piger. Analyser baseret på de hollandske data viser imidlertid ingen signifikant sammenhæng mellem forældrefængsling og børnenes kriminalitet (ibid.). I tilsvarende analyser af svenske data findes der heller ikke en effekt af forældrefængsling, når der samtidig kontrolleres for forældres kriminalitet (Murray et al. 2007). For tiden er en tilsvarende dansk undersøgelse under udarbejdelse af ph.d.-studerende Rikke Fuglsang Olsen. Det kan tilføjes, at forskellene i undersøgelsesresultater kan være relateret til forskelle i straffelængder mellem de forskellige lande, idet det må antages, at længerevarende straffe vil have en større betydning for børnene end de kortvarige, der er de typiske i såvel nordiske lande som Holland.

2.2.6. *Brudte familier*

Almindeligvis findes der også en sammenhæng mellem kriminalitet og familiekonstellationen, idet børn og unge, der er opvokset med begge biologiske forældre, har mindre kriminalitetsrisiko end børn, for hvem dette ikke er tilfældet. Her synes resultaterne dog at være lidt forskellige afhængig af, om det drejer sig om selvrapporteret kriminalitet eller om registreret kriminalitet.

Førstnævnte former for undersøgelser tyder ikke på, at skilsmisser i særlig høj grad kan forklare omfanget af kriminalitet blandt børnene (Balvig 2000; 2011). Snarere kan det se ud til, at det at være opvokset med begge biologiske forældre må betragtes som en beskyttende faktor i forhold til kriminalitet (Kyvsgaard 1992).

I registerbaserede undersøgelser ses derimod en tydelig sammenhæng mellem antallet af familiekonstellationer, barnet er opvokset i, og senere registreret kriminalitet hos barnet (Stevens 2006); se også (Christoffersen 1999). Tilsvarende er vist i en senere dansk og en norsk undersøgelse, som begge baseret på registerdata af en hel generation (Christoffersen et al. 2011; Skardhamar 2009). Heri påvises en tydelig sammenhæng mellem kriminalitet og det at have forældre, der ikke bor sammen.

I internationale selvrapporteringsstudier synes der at være en stærkere sammenhæng mellem ungdomskriminalitet og splittelse i familien (se eksempelvis (Wikström 2006). Det kan muligvis have sammenhæng med, at skilsmisser har forskellig betydning i forskellige kulturer. Dette er indikeret i en international selvrapporteringsundersøgelse, som peger på, at skilsmisser ser ud til at have en stærkere sammenhæng med ungdomskriminalitet i sydeuropæiske end i nordeuropæiske lande (Junger-Tas et al. 2003); se dog også (Ring 2001).

2.2.7. *Andre faktorer vedrørende familien*

I den internationale litteratur omtales også familiestørrelser i diskussioner om risikofaktorer, idet store familier anses for at være en risikofaktor (Farrington & Welsh 2007; Murray & Farrington 2010). Tilsvarende er ikke fundet i nyere danske undersøgelser, og med de generelt små familiestørrelser er det nok spørgsmålet, om der vil kunne observeres en sådan sammenhæng.

Også dårlige boligforhold nævnes som en risikofaktor i bl.a. engelsk forskning (Farrington & Welsh 2007).

Et interessant undersøgelsesfelt angår interaktionen mellem barnets adfærdsproblemer og forældrenes reaktion herpå. Der findes en del forskning, der påviser en vekselvirkning, idet barnets forstyrrende eller udadreagerende adfærd kan medføre, at forældrene opgiver at stille krav til barnet, hvilket så kan medføre en forværring af barnets adfærdsproblemer (Burke et al. 2008). Det er også

hævdedet, at vanskelige børn kan fremprovokere anvendelsen af hårdere opdragelsesmetoder (Far-
rington & Welsh 2007).

2.3. Skolegang og uddannelse

Forskning i risikofaktorer vedrørende skole angår dels spørgsmålet om erhvervelse af afgangseksa-
men og videre erhvervsuddannelse og dels spørgsmålet om skolens klima, barnets forhold til skolen
og kammerater m.v.

2.3.1. Gennemførelse af skolegang og uddannelse

Viden om, at der er en nær sammenhæng mellem kriminalitet og problemer i skolen samt mangel på
erhvervsuddannelse, er af ældre dato og er påvist i en lang række undersøgelser og opgørelser over
lovovertrædere og deres skole- og uddannelsesmæssige situation. En registerbaseret undersøgelse
viser således, at børn, der har vanskeligt ved at følge et almindeligt skoleforløb, har en større risiko
for senere i livet at begå kriminalitet, end andre børn har (Stevens 2006). Børn, der ikke har gen-
nemført folkeskoleforløbet inden for den normale tid, og dermed må antages at have gået en klasse
om el.lign., viser sig at have 35 pct. større risiko for senere at begå kriminalitet end de børn, der
gennemfører på normal tid (ibid.).

En anden dansk registerbaseret undersøgelse viser, at unge, der ikke har fået erhvervsuddannelse,
hyppigere end andre unge begår vold (Christoffersen 1999). Tilsvarende sammenhæng mellem
mangel på erhvervsuddannelse og kriminalitet er påvist i tidligere danske undersøgelser (Kyvsgaard
1989). Statistik vedrørende dømt og især indsatte demonstrerer, at der blandt disse er meget få
veluddannede, men til gengæld overordentlig mange uden nogen form for erhvervsuddannelse eller
uden endsige en afsluttende folkeskoleeksamen (Nordskov-udvalget 2000).

Der er næppe tvivl om, at problemer med gennemførelse af skole- og erhvervsuddannelse er blandt
de allervigtigste dynamiske risikofaktorer og derfor må ses som yderst væsentlige indsatsområder I
en nyere dansk undersøgelse angives et samlet mål for udbredelsen af en risikofaktor, dvs. hvor stor
en del af befolkningen der er udsat for en given risikofaktor, og den relative risiko knyttet til denne
risikofaktor, dvs. hvor meget en persons risiko for at begå kriminalitet øges, hvis vedkommende
udsættes for den pågældende risikofaktor. Dette kaldes den ætiologiske fraktion. Den ætiologiske
fraktion udtrykker dermed, hvor meget den samlede kriminalitet mindskes, hvis den pågældende
risikofaktor reduceres. I analyserne af registerdata på årgang 1984 findes, at manglende ungdoms-
uddannelse er den risikofaktor med den største ætiologiske fraktion. Under antagelse af, at manglen
på ungdomsuddannelse kausalt øger risikoen for kriminalitet, vil det teoretisk set fjerne 35 pct. af
kriminaliteten, hvis alle unge får en ungdomsuddannelse (Christoffersen et al. 2011).

2.3.2. Skolens klima m.v.

Også karakteristika ved selve skolen og dens måde at fungere på synes også at have betydning for omfanget af ungdomskriminalitet. I den danske selvrapporteringsundersøgelse er der set på sammenhængen mellem kriminalitet og klassens sociale kapital. Sidstnævnte er målt ved omfanget af venner i klassen, om eleverne kan lide at omgås hinanden, om eleverne hjælper hinanden, og om de stoler på hinanden. Undersøgelsen viser, at der både er mindre kriminalitet og mindre mobning blandt elever fra klasser med et højt niveau af social kapital end blandt elever, hvor den sociale kapital er ringere (Balvig 2006a). I den seneste danske selvrapporteringsundersøgelse ses desuden en meget stærk sammenhæng mellem lovlighed og skoletrivsel – jo bedre de unge synes om at gå i skole, desto mere lovlydige er de. De unge, som ikke bryder sig om at gå i skole, har således i langt højere grad erfaringer med kriminalitet end de unge, som har et positivt forhold til skolen (Balvig 2011).

I en finsk selvrapporteringsundersøgelse er der set på betydningen af den sociale kontrol i skolen. Denne er målt ved, om læreren holder opsyn med og skrider ind i tilfælde af slagsmål, rygning i skolen og uorden i klassen samt om læreren er i stand til at opretholde ro i klassen. Ifølge den finske undersøgelse indebærer en høj grad af social kontrol, at kriminalitet blandt drenge i skolen reduceres (Ellonen 2008).

En engelsk selvrapporteringsundersøgelse vedrørende kriminalitet i skolen ser også på betydningen af klassens sociale kapital samt noget, der svarer til den sociale kontrol. Undersøgelsen inkluderer derudover flere andre dimensioner ved skolen: forældrenes engagement i barnets skolegang (målt ved bl.a. om barnet diskuterer lektier med forældrene, om forældrene hjælper barnet med lektier, og om forældrene bekymrer sig om, hvordan det går barnet i skolen), skolens etos (målt ved bl.a. om eleverne ser skolen som venlig, om lærerne opmuntrer til og hjælper med lektielæsning, og om der er ro og orden i klassen), elevernes respekt for skolens autoritet (målt ved bl.a. om eleverne forstår og respekterer skolens regler, og om eleverne mener, at alle elever behandles ens i skolen) og elevernes opfattelse af uorden i skolen (målt ved om eleverne hyppigt skulker pga. frygt, om de er bange for andre elever, om der er megen mobning, og om skolearbejdet hyppigt forstyrres af andre elevers adfærd) (Boxford 2006). Alle dimensioner viser sig at være sammenhængende med omfanget af kriminalitet blandt eleverne, men klassens sociale kapital, som i denne undersøgelse er målt på stort set samme måde som i den danske undersøgelse, er dog ikke så stærkt forbundet med omfanget af kriminalitet, som de øvrige dimensioner er. Generelt finder man i undersøgelsen, at det, der betegnes som skolens klima – som inkluderer skolens etos, elevernes respekt for skolens autoritet og forældrenes engagement i skolen – i højere grad forklarer variationer i kriminalitet end de øvrige dimensioner gør (ibid.). Det skal understreges, at når der i denne undersøgelse kontrolleres for andre forhold, herunder især individuelle risikofaktorer og livsstilsfaktorer, jf. senere, fremtræder disse forhold ved skolen ikke længere som prædiktorer for kriminalitet. Der bør dog være forsigtighed med at fortolke sidstnævnte således, at skolens klima m.v. ikke har betydning for omfan-

get af kriminalitet blandt børn og unge. Dels undersøges alene kriminalitet begået i skolen, og dels er resultaterne ikke bekræftet i andre undersøgelser.

Det blev indledningsvis nævnt, at mange undersøgelser finder en sammenhæng mellem skoleskulkeri og kriminalitet, men skulkeri betragtes dog ikke som en selvstændig risikofaktor (Hayward & Sharp 2005) (Boxford 2006).

2.4. Livsstil

Med livsstil menes her måden at bruge fritiden på, valg af kammerater samt brug af alkohol og narkotika. Forskningen peger på, at disse forhold hver for sig, men ikke mindst samlet set, har en væsentlig betydning for forekomsten af kriminalitet.

2.4.1. Kammerater og sociale relationer

De danske selvrapporteringsundersøgelser viser, at de børn og unge, som begår mest kriminalitet, er dem, der tilbringer mest fritid sammen med kammerater i gademiljøet (Balvig 2000; Kyvsgaard 1992; Balvig 2011). Tilsvarende er vist i en anden dansk undersøgelse vedrørende børn og unge af anden etnisk herkomst (Wellendorf & Cakmak 2007). Flemming Balvig påpeger, at de unges måde at bruge fritiden på i sig selv kan forstærke deres risiko for kriminalitet (Balvig 2000).

Det samme fastslås i nyere engelske undersøgelser, som også påviser en klar sammenhæng mellem kriminalitet og hyppig samvær med kammerater i gademiljøet (Wikström 2006; Boxford 2006). Det, disse undersøgelser især fokuserer på, er, i hvilket omfang de unge befinder sig i det, der kaldes højrisikomiljøer såsom butikcentre, pubber og bycentre.

De danske selvrapporteringsundersøgelser viser samtidig, at de unge i stigende grad anvender gademiljøet i deres fritid – dog med en mindsket tendens de seneste år (Balvig 2006a; 2011). Det gælder i særlig grad, men langt fra alene, de unge, der begår mest kriminalitet. Disse ændringer i måden at bruge fritiden på kan have haft betydning for de ændringer, der er set i den registrerede kriminalitet, idet de voldsforbrydelser og røverier, der begås af unge, typisk foregår i gademiljøet (Kyvsgaard 2008).

Ungdomskriminalitet er et gruppefænomen. Men at begå kriminalitet sammen med andre kan ikke – i forhold til at begå kriminalitet alene – ses som en risikofaktor.⁴ Generelt har samvær med jævnaldrende en overordentlig stor betydning i ungdomsårene. Det er blandt kammeraterne, den unge bekræftes og får status, og kriminalitet er en af de aktiviteter, der kan indgå i dette samspil. En undersøgelse peger på, at for drenge, som klarer sig dårligt i skolen, fremmer vold muligheden for accept

⁴ En analyse af, hvilke forhold der har betydning for tilbagefald til ny kriminalitet efter idømmelse af en ungdomssanktion, viser, at unge med højst to medtiltalte i sagen i højere grad recidiverer til alvorligere kriminalitet end unge med flere medtiltalte (Justitsministeriets Forskningsenhed 2006).

blandt kammerater (Kreager 2007). Når de unge med stigende alder får flere sociale relationer, er kammeratskabsgruppen ikke længere den eneste kilde til bekræftelse og status (Fondén 2001).

Det, der derimod kan have betydning for forekomsten af ungdomskriminalitet, er, hvem kammeraterne er, og især om kammeraterne er kendt for at begå kriminalitet. I en norsk undersøgelse påvises, at antisociale børn ofte knytter sig til børn med tilsvarende problemer, hvilket kan medføre en eskalation af problemadfærden (Nordahl et al. 2005).

I de tidligere omtalte engelske selvrapporteringsundersøgelser indgår oplysninger om, hvorvidt de adspurgte har venner, der har begået kriminalitet og/eller blevet taget af politiet (Wikström 2006; Boxford 2006). Ikke uventet viser der sig at være en overordentlig stærk sammenhæng mellem, om kammeraterne begår kriminalitet og personens egen kriminalitetsrisiko (se også (Shader 2003; Murray & Farrington 2010)).

De nævnte engelske undersøgelser påviser, at disse livsstilsfaktorer har en ganske stor betydning for kriminalitet blandt unge, som – vurderet ud fra individuelle risikofaktorer – i øvrigt har en moderat kriminalitetsrisiko. Det drejer sig altså om unge, hvor kriminaliteten i høj grad er situationsbestemt og betinget af, at de befinder sig i højrisikoområder såsom bycentre sammen med kriminelle kammerater og eventuel under påvirkning af alkohol eller andre rusmidler. Det er det, der kan betegnes som en højrisikolivsstil. Undersøgelserne viser videre, at for unge, der placerer sig højt med hensyn til individuelle beskyttende faktorer, øger en højrisikolivsstil kun i ringe grad deres risiko for kriminalitet (se også (Wikström et al. 2012)).

Også med hensyn til fortsat kriminalitet i voksenalderen er de sociale relationer af betydning. En amerikansk undersøgelse påviser ikke uventet, at problemadfærd i ungdommen øger risikoen for at begå kriminalitet som voksen, men denne sammenhæng gælder alene for dem, der aktuelt har venner med problemadfærd, og ikke for dem med konventionelle venner. Venner med problemadfærd kan altså også i voksenalderen forstærke kriminelle tendenser, mens konventionelle venner dæmper disse (Simons et al. 2002). En anden amerikansk undersøgelse viser noget tilsvarende, nemlig at for dem, der har begået kriminalitet i ungdommen, er omgang med venner med problemadfærd en risikofaktor i forhold til at fortsætte en kriminel løbebane ind i voksenlivet. For de, der ikke har begået kriminalitet som unge, er der derimod ingen sammenhæng mellem at have venner med problemadfærd og påbegyndelsen af en kriminel løbebane som voksen (Capaldi et al. 2008).

Samlet tyder forskningen på, at det i særdeleshed er i forhold til ungdomskriminalitet, at omgangen med kriminelle venner har en stor betydning. Ens omgangskreds er imidlertid ikke uden betydning for kriminalitetsrisikoen i voksenlivet.

2.4.2. Alkohol og narkotika

Med hensyn til brug af alkohol, andre rusmidler og tobak finder undersøgelser af ungdomskriminalitet generelt en stærk sammenhæng mellem dette og kriminalitet (Balvig 2006a; Wikström 2006; Boxford 2006; Balvig 2011). De danske selvrapporteringsundersøgelser tyder videre på, at denne sammenhæng med tiden er blevet stærkere.

En nyere registerundersøgelse påviser, at alkoholmisbrug er en risikofaktor for at begå voldskriminalitet, mens stofmisbrug ikke er af betydning herfor. Når det drejer sig om butikstyveri og indbrudskriminalitet er billedet derimod modsat – her er alkoholmisbrug uden betydning, mens et stofmisbrug er en risikofaktor (Soothill et al. 2010). At stofmisbrug øger risikoen for berigelseskriminalitet skal givetvis forklares med, at personer med et stofmisbrug bruger kriminalitet til at finansiere dette misbrug (Blokland et al. 2005).

I den førnævnte svenske longitudinale undersøgelse af generationen født i 1953 ses på brug af rusmidler blandt henholdsvis personer, der ikke er registreret for kriminalitet, personer, der er ophørt med at begå kriminalitet, inden de fyldte 20 år, personer, der debuterer efter de er fyldt 19 år, og endelig personer, som har begået kriminalitet som både unge og voksne. For alle de tre grupper, der har erfaringer med kriminalitet, finder man, at andelen af stofmisbrugere er signifikant højere blandt kvinderne end blandt mændene. Desuden finder man, at der især blandt dem, der har begået kriminalitet både som unge og voksne, er en stor andel stofmisbrugere – på 61 pct. af kvinderne og 30 pct. af mændene. Blandt dem, som debuterer med kriminalitet som voksne, ses en tendens til, at deres misbrug først starter efter det 18. år, mens der for dem, som ophører med kriminalitet, ses en modsat tendens – andelen af misbrugere falder efter ungdomsårene (Estrada & Nilsson 2012). En anden svensk undersøgelse peger på, at samme mønster gælder for alkohol. De personer, der begår kriminalitet både i ungdommen og som voksne, er kendetegnet ved at have et langt større alkoholmisbrug både i ungdommen (under 18 år) og som voksne (18-24 år) (Bergman & Andershed 2009).

I engelske undersøgelser baseret på the Cambridge Study in Delinquent Development findes tilsvarende, at de mest højfrekvente og vedvarende lovovertrædere i langt højere grad end andre har haft et stort alkoholforbrug i deres ungdomsår (målt som 18-årige) (Farrington et al. 2009; Farrington 2012). Stærkt belastede kriminelle er også i langt højere grad end andre præget af stofmisbrug som voksne (målt som 48-årige) (Piquero et al. 2010).

2.5. Aktuelle levekår

De aktuelle levekår som risikofaktorer vedrører – i modsætning til de tidligere nævnte risikofaktorer – forhold, som de ytrer sig umiddelbart i forbindelse med kriminaliteten. De forhold, der skal omtales her, er ægteskab og forældreskab, tilknytning til arbejdsmarkedet og økonomiske forhold.

2.5.1. Ægteskab og forældreskab

Adskillige undersøgelser peger på, at indgåelse af ægteskab kan have en kriminalpræventiv effekt (Sampson et al. 2006; Warr 1998; Horney et al. 1995; Laub et al. 1998; Farrington & West 1995; Theobald & Farrington 2009). Hovedparten af disse undersøgelser beskæftiger sig udelukkende med mænd. Der findes dog også enkelte undersøgelser, der omhandler kvinder. Her er konklusionerne blandede. Mens en engelsk undersøgelse finder, at ægteskab reducerer kvinders kriminalitet, peger resultaterne fra en amerikansk undersøgelse på, at der enten ikke er en effekt for kvinder, eller at denne er mindre end effekten for mænd (Theobald & Farrington 2010a; King et al. 2007). Sidstnævnte resultat genfindes i en hollandsk undersøgelse, hvor analyser peger på, at ægteskab mindsker risikoen for at begå ny kriminalitet med 36 pct. for mænd, mens det for kvinder drejer sig om 21 pct. Dog er ægteskab i begge tilfælde forbundet med en reduceret risiko for at begå ny kriminalitet (Bersani et al. 2009).

En undersøgelse på baggrund af data fra the Cambridge Study in Delinquent Development finder også en effekt af ægteskab – dog kun for de personer, som var mellem 18 og 24 år, da de blev gift. At der kun findes en effekt af ægteskab for de yngste aldersklasser, kan muligvis forklares med, at de unge ved at indgå ægteskab bryder deres relationer med kriminelle venner (Theobald & Farrington 2010b; 2009). Denne forklaring underbygges af en amerikansk undersøgelse, som viser, at ægteskab reducerer den tid, som den gifte person tilbringer med sine venner, ligesom det influerer på typen af venner, den gifte person omgås. Ægteskab bevirker dermed, at den gifte person i mindre grad end tidligere omgås kriminelle venner (Warr 1998).

I en hollandsk undersøgelse er der set på ægteskabets betydning for personer med forskellig kriminel belastning (Blokland & Nieuwebeerta 2005). Undersøgelsen viser, at indgåelse af ægteskab ikke mindsker antallet af nye domme for de meget belastede kriminelle, hvilket derimod er tilfældet for de mindre belastede. Det kunne tyde på, at de meget belastede kriminelle ikke i samme grad påvirkes positivt af en partner og den sociale kontrol, ægteskabet indebærer. En anden mulig forklaring er 'assortative mating', hvilket betyder, at individer er tilbøjelige til at finde en partner, der minder om dem selv. Det vil sige, at de meget belastede kriminelle vil være tilbøjelige til at finde partnere, der også kan have sociale problemer såsom kriminalitet (Simons et al. 2002).

At en kriminel partner ikke mindsker risikoen for kriminalitet, men tværtimod kan øge den, underbygges af flere studier. Disse studier påpeger dermed, at effekten af ægteskab eller anden type parforhold afhænger af 'kvaliteten' af partneren (Giordano et al. 2003; Simons et al. 2002; Sampson et al. 2006; Capaldi et al. 2008). Det er også påvist, at en kriminel partner øger sandsynligheden for kriminalitet både for mænd, der allerede er inde i en kriminel løbebane, og for mænd, der ikke tidligere har begået kriminalitet (Capaldi et al. 2008). Theobald og Farrington finder dog, at kriminalite-

ten mindsker for kriminelle mænd, der indgår ægteskab, uagtet om deres partner tidligere er dømt for kriminalitet eller ej (Theobald & Farrington 2010a).

En hollandsk undersøgelse af effekten af ægteskab i forskellige historiske perioder viser ydermere, at effekten af ægteskaber er stærkest blandt de yngre generationer (blandt dømte født i 1956-65 i forhold til dømte født 1907-55) (Bersani et al. 2009). Dette forklares med, at stabiliteten og kvaliteten af ægteskabet med tiden er øget og dermed også ægteskabets præventive effekt. De yngre generationer er således ældre ved ægteskabets indgåelse og har typisk været samlevende inden ægteskabet. To amerikanske undersøgelser underbygger, at 'kvaliteten' af ægteskabet er af betydning. Den ene undersøgelse viser, at mænd i et kæresteforhold af høj kvalitet (baseret på observationer af parrets interaktion) har færre kriminelle venner, hvilket mindsker deres kriminalitet (Simons et al. 2002). Den anden undersøgelse finder, at et stabilt forhold – dvs. at parret har været sammen i en længere periode – er en beskyttende faktor for mænd (Capaldi et al. 2008). Tilsvarende viser en hollandsk undersøgelse, at kvaliteten af forholdet – her operationaliseret som opbakning fra partneren – er af betydning for kriminalitetsrisikoen (Meeus et al. 2004). Analoge resultater genfindes i Laub, Nagin & Sampson, idet de viser, at et godt ægteskab reducerer kriminaliteten – både når der sammenlignes med dårlige ægteskaber og intet ægteskab (Laub et al. 1998).

Det er kun få af de nævnte undersøgelser, der inkluderer parforhold uden ægteskab. Ikke mindst i en nordisk sammenhæng, hvor mange er samlevende uden at være gift, er det af interesse at vide, om effekten af forskellige former for samliv er ens. Dette er studeret i en finsk undersøgelse, der finder en tydelig sammenhæng mellem recidiv og det at være samboende, men derimod ikke en effekt af ægteskabsrelationen (Savolainen 2009). Videre viser der sig ikke at være en effekt af at være samboende uden børn, mens det at være samboende med børn mindsker recidivrisikoen. Som en mulig forklaring på, at det er forbundet med en større præventiv effekt at være samboende end at være gift, angives, at der er flere prosociale partnere i denne kategori. Det er muligt, at resultatet også har at gøre med en større udbredelse – og muligvis almen accept – af ikke-ægteskabeligt samliv i vor kulturkreds, for en amerikansk undersøgelse når til et andet resultat. Sampson et al. finder således, at det at være samboende har en mindre præventiv effekt, end ægteskab har (Sampson et al. 2006).

Selv om der således er blandede resultater med hensyn til, om ægteskab eller samliv har den største præventive effekt, tegner der sig samlet set et klart billede af, at ægteskab/samliv er forbundet med en mindskning af kriminaliteten. Samtidig peger flere undersøgelser på, at hvis et forhold slutter og parret flytter fra hinanden, så øges risikoen for efterfølgende kriminalitet (Blokland & Nieuwbeerta 2005; Horney et al. 1995; Farrington & West 1995). En nyere engelsk undersøgelse påviser videre, at de separerede mænd, som senere indgår i et nyt forhold, begår mindre ny kriminalitet end separerede mænd, som forbliver singler (Theobald & Farrington 2012).

Med hensyn til effekten af forældreskab er der mere blandede resultater. I en analyse af amerikanske data findes endda, at det at blive far som teenager øger risikoen for kriminalitet (Thornberry et al. 2000). Tilsvarende analyser alene vedrørende kvinder fra udsatte boligområder viser derimod, at moderskab reducerer disse kvinders kriminalitetsrisiko (Kreager et al. 2010). Der er dog også undersøgelser, hvor både mænd og kvinder indgår, som ikke finder en – hverken positiv eller negativ – effekt af at blive forældre (Warr 1998; Giordano et al. 2002; Blokland & Nieuwebeerta 2005).

Såvel for undersøgelser vedrørende effekten af ægteskab som for undersøgelser af effekten af forældreskab gælder dog, at det kan være vanskeligt at fastslå, præcis hvad der forårsager effekten. Det er vanskeligt med sikkerhed at konkludere, at det er selve ægteskabet eller barnet, der forårsager en ændring i den kriminelle adfærd, snarere end at det skyldes en ændring i andre forhold og i holdninger og værdier, som kan være en nødvendig forudsætning for disse begivenheder, og som finder sted i en proces forinden. En norsk undersøgelse peger på, at sidstnævnte forklaring er plausibel. Dette studie ser på sammenhængen mellem kriminalitet og henholdsvis det at blive gift, at blive gift med en samboende partner, med hvem man har et barn, og at få (det første) barn. Alle tre analyser viser, at den undersøgte begivenhed er forbundet med et fald i sandsynligheden for at begå kriminalitet. Imidlertid aftager sandsynligheden for at begå en kriminel handling i alle tilfælde *før*, den undersøgte begivenhed indtræffer. Det tyder på, at det snarere er andre begivenheder forud for det at indgå ægteskab eller blive forældre, som har motiveret til en ændring i den livsførelse, kriminalitet er en del af (Skardhamar & Lyngstad 2009).

2.5.2. *Tilknytning til arbejdsmarkedet*

Adskillige undersøgelser finder en sammenhæng mellem kriminalitet og arbejdsløshed (Laub & Sampson 2003; Skardhamar & Telle 2009; Horney et al. 1995; Uggen 2000; Geest et al. 2011; Sampson & Laub 1993). Eksempelvis finder en hollandsk undersøgelse, at de, der begår mest kriminalitet og har en lang kriminel karriere, i højere grad er arbejdsløse end dem, der enten kun sporadisk begår kriminalitet eller har en kortvarig kriminel karriere (Blokland et al. 2005). En svensk undersøgelse viser ikke uventet, at manglende tilknytning til arbejdsmarkedet især ses for dem, der både har begået kriminalitet i ungdommen og senere. Af dem var det således halvdelen af kvinderne og en tredjedel af mændene, der ved 48-års alderen var uden tilknytning til arbejdsmarkedet og/eller modtog sociale ydelser. For dem, der alene havde begået kriminalitet som unge, var denne andel på henholdsvis knap 20 og godt ti pct. (Nilsson & Estrada 2011b; 2011a; 2009).

I sådanne undersøgelser kan det ofte ikke med sikkerhed vides, om det er kriminaliteten, som influerer på arbejdsløshedsrisikoen, eller om det er arbejdsløsheden, der påvirker den kriminelle løbebane. En undersøgelse fra Rockwoolfondens Forskningsenhed tyder dog på, at personer, der pludselig kastes ud i arbejdsløshed, begår mere kriminalitet (Tranæs & Geerdsen 2008). Dette fremgår dels af en analyse på kommuneniveau, hvor der ses på sammenhængen mellem antallet af domfældte i kommunen og pludselige ændringer i ledigheden, og dels af en analyse på individniveau, som er

baseret på firmalukninger. Mere specifikt viser sidstnævnte, at individer, der udsættes for firmalukning, øger deres kriminalitet med gennemsnitligt 0,35 pct. sammenlignet med en kontrolgruppe af personer i firmaer, der ikke lukker. Denne ændring i kriminalitetsfrekvensen er ikke ubetydelig, idet den generelle kriminalitetsfrekvens i kontrolgruppen er på 2,5 pct.

Tilsvarende resultat findes i en norsk undersøgelse, der påviser, at mænd, der er udsat for, at deres arbejdsplads lukker, har 14 pct. større sandsynlighed for at blive sigtet for en kriminel gerning i løbet af de følgende fem år i forhold til mænd, der ikke udsættes for lukning af deres arbejdsplads. Forskellen er signifikant og gælder for ugifte, men ikke for gifte mænd. Det ses videre, at den øgede risiko for at begå kriminalitet ved tab af arbejde alene vedrører kriminalitet, der er begået i hverdage, men ikke kriminalitet begået i weekenden (Rege et al. 2009). Det tyder på, at det, der øger kriminalitetsrisikoen, er de øgede muligheder for at begå kriminalitet i den tid, hvor man ellers har været i arbejde, frem for et øget økonomisk betinget incitament for at begå kriminalitet. Det underbygges også af, at det primært er omfanget af færdselslovsovertrædelser, der tiltager, ligesom det underbygges af en nyere undersøgelse fra Rockwool Fondens Forskningsenhed, som viser, at ledige dagpengemodtagere, der omfattes af en mere intensiv beskæftigelsesindsats, begår mindre kriminalitet end ledige, der modtager en almindelig indsats (Andersen 2012). Jo mere tid, den ledige bruger på at deltage i aktivering, desto færre er kriminalitetsmulighederne.

En nyere undersøgelse fra Rockwool Fondens Forskningsenhed påviser også en effekt af aktivering for kontanthjælpsmodtagere i alderen 18-30 år. Kriminalitetsraten blandt dem, der har deltaget i aktivering, er lavere både i hverdage og i weekenden. Den kriminalpræventive effekt kan i dette tilfælde dermed næppe alene forklares med, at de aktiverede kontanthjælpsmodtagere har mindre tid til at begå lovovertrædelser, men også ved at der sker en ændring i deres livsstil (Falleisen et al. 2012).

I en hollandsk undersøgelse finder man, at den kriminalpræventive effekt af at have fast arbejde er større end effekten af en ansættelse gennem jobformidlingen, som ofte er af midlertidig varighed (Geest et al. 2011). Kvaliteten af arbejdet ser dermed ud til at være en væsentlig faktor, hvilket bekræftes i en amerikansk undersøgelse, der konkluderer, at tilfredsheden med arbejdet har en betydning for kriminalitetsrisikoen, selv når der kontrolleres for andre arbejdsmæssige forhold (Uggen 1999). Imidlertid peger et amerikansk eksperiment på, at for de mest socialt belastede personer kan selv det at blive tilbudt et job til mindsteløn have en kriminalitetsdæmpende effekt (Uggen 2000).

Samme undersøgelse viser, at effekten kun gælder for de lidt ældre aldersgrupper – her defineret som personer, der er over 26 år (ibid.). Tilsvarende resultat findes i en undersøgelse fra Rockwool

Fondens Forskningsenhed, idet den påviser en kriminalpræventiv effekt af aktivering for mænd, der er 25 år eller derover (Tranæs & Geerdsen 2008).⁵

Generelt understreger disse undersøgelser således, at arbejde og aktivering er overordentlig vigtige kriminalpræventive faktorer.

2.5.3. Økonomi og gæld

En undersøgelse fra Rockwool Fondens Forskningsenhed påviser, at afsoning af en fængselsstraf indebærer langvarig, om ikke vedvarende, indkomstnedgang på 25-40 pct. (Tranæs & Geerdsen 2008). Samtidig vil mange efter strafafsoningen stå med en stor gæld både til det offentlige og i form af erstatningskrav fra ofre. En dømt i en straffesag skal ifølge retsplejelovens § 1008 som alt-overvejende hovedregel betale sagens omkostninger, der består af såvel honorar til forsvarer som omkostninger til diverse tekniske undersøgelser. Omkostningerne kan være af en ganske betydelig størrelsesorden. SKAT, der står for inddrivelse af gælden, kan bl.a. benytte sig af lønindeholdelse, hvor domfældte efterlades med et rådighedsbeløb på 4600 kr. om måneden. Hvis domfældte formår at skaffe sig et lønarbejde, vil den økonomiske gevinst herved således være yderst begrænset (Retsudvalget 2011-12; Reumert 2009). Der foreligger ikke i Danmark en opgørelse over omfanget af gæld blandt straffede eller undersøgelser af sammenhængen mellem gæld og ny kriminalitet, men der kan næppe være tvivl om, at en omfattende gæld – herunder også ikke-registrerede gældsposter til andre lovovertrædere – vil være en væsentlig demotiverende faktor for en resocialisering (se også (Olesen 2012; Harris et al. 2010). I et igangværende ph.d.-projekt af Annette Olesen behandles gældsproblematikken for løsladte under arbejdstitlen ”Løsladt og gældsat”. Projektet forventes afsluttet primo 2013 og vil også berøre sammenhængen mellem kriminelle handlinger og gældsforhold.

Betydningen af ringe økonomiske kår underbygges af en nyere undersøgelse, der er baseret på danske data. Her er fattigdom – operationaliseret som en indkomst der er mindre end 50 pct. af medianindkomsten – en risikofaktor i forhold til at begå såvel butikstyveri, indbrudskriminalitet som voldskriminalitet (Soothill et al. 2010). Undersøgelsen påviser dermed, at en vanskelig økonomisk situation kan være en risikofaktor.

2.6. Kontekstuelle faktorer

Vi er påvirkelige af vore sociale omgivelser. Det viser både den forskning, der fokuserer på betydningen af institutionsmiljøer, og den forskning, der angår de sociale omgivelser i et boligområde.

⁵ Hvorvidt aktivering medfører, at kriminalitetsniveauet helt reduceres til det, det var inden, personerne blev arbejdsløse, fremgår ikke af rapporten.

2.6.1. Placering i institution

Især den norske psykolog, Tore Andreassen, har påpeget den risiko, der er ved at placere unge lovovertrædere på institutioner med andre unge med lignende problemer (Andreassen 2003) se også (Carpelan et al. 2008; Dodge et al. 2006). På baggrund af omfattende litteraturstudier konkluderer han, at risikoen for på institutioner at udvikle en negativ ungdomskultur, som præges af antisociale attituder og antisocial adfærd, er veldokumenteret, og at denne risiko især er stor, såfremt de unge placeres i lukkede institutioner. Han taler om en negativ smitteeffekt og om, at de prokriminelle unge forstærker hinandens antisociale adfærd og samtaler.

Betydningen af anbringelse på institution i forhold til anbringelse i plejefamilie er også belyst i en dansk undersøgelse (Christoffersen 1999). Undersøgelsen viser, at børn der har været institutionsanbragt inden det fyldte 15. år, har dobbelt så stor risiko for senere kriminalitet end dem, der har været anbragt i familiepleje.

Også i svenske undersøgelser er spørgsmålet om institutionsanbringelse belyst (Levin 1997; 1998). I en interviewundersøgelse, som er foretaget med 61 unge 3-10 år efter, de har afsluttet et ophold på et ungdomshjem, viser det sig, at næsten 70 pct. af de unge angiver, at opholdet på ungdomshjemet enten ikke har mindsket deres kriminalitet eller direkte har fremmet den.

En undersøgelse af Pension Skejby peger også indirekte på institutioners negative betydning, idet den viser, at placering af strafafsonere sammen med unge, der ikke har begået kriminalitet, medfører mindre risiko for recidiv (Minke 2006). Det antages, at en sådan afsoningsform medfører en positiv normpåvirkning i modsætning til den negative på institutioner med kun kriminelle.

De negative følger af institutionsophold behøver imidlertid ikke alene at skyldes omgangen med andre kriminelle, men kan også bero på negative forventninger fra personalets side. Dette er påpeget i en dansk undersøgelse af børn og unge af fremmed etnisk herkomst i risikogruppen (Andersen 2005). Undersøgelsen viser, at såfremt pædagoger alene fokuserer på barnets eller den unges problemadfærd, hæmmer det for indsynet i barnets ikke-problematiske adfærd, og barnet fastholdes i en negativ adfærd.

I øvrigt henvises til afsnit 3 nedenfor, hvor forskning vedrørende fængslers negative virkning omtales nærmere.

2.6.2. De sociale omgivelser i øvrigt

At lovovertrædere hyppigt bor i områder med mange resourcesvage mennesker, er velkendt. Spørgsmålet er, i hvilket omfang omgivelserne i sig selv har betydning for forekomsten af kriminalitet.

Sammenhængen mellem bolig- eller lokalområdets karakter og kriminalitet er klassisk, idet det var i fokus allerede i den såkaldte Chicago-skole i 1930'erne. Her fandt man et tydeligt rumligt mønster for lovovertræderes opholdssted, og begrebet social disorganisation blev anvendt til at forklare dette fænomen. Social disorganisation indebærer bl.a. høj mobilitet og lav social kontrol samt mangel på formidling af klare prosociale værdier. Det er desuden tæt forbundet med økonomisk svage forhold.

I de seneste årtier er spørgsmålet om sammenhængen mellem kriminalitet og den social kontekst/lokalsamfundets karakter blevet revitaliseret. Af særlig interesse er en undersøgelse med titlen: "Do disadvantaged neighbourhoods cause well-adjusted children to become adolescent delinquents?" (Wikström & Loeber 2002). Undersøgelsen, der er baseret på amerikanske data, viser, at børn og unge, som ud fra forekomsten af individuelle risikofaktorer har en høj kriminalitetsrisiko, ikke påvirkes af lokalområdets karakter, idet en meget stor andel af dem under alle omstændigheder begår kriminalitet. Blandt de unge, der ud fra de individuelle risikofaktorer må formodes at have en ringe eller moderat kriminalitetsrisiko, er der derimod to til tre gange så mange, der begår kriminalitet, såfremt de bor i ressourcetsvage boligområder, herunder især i områder med socialt boligbyggeri.

Også mange andre og senere undersøgelser påviser, at individers kriminalitetsfrekvens ikke alene påvirkes af individuelle forhold, opvæksten m.v., men at de sociale omgivelser og lokalsamfundets karakter også spiller ind (se bl.a. (Bellair & McNulty 2005; Kubrin & Stewart 2006; Farrington et al. 2001; Bernburg 2007; Murray & Farrington 2010; Soothill et al. 2010; Christoffersen et al. 2011)). De karakteristika ved lokalområdet, der typisk indgår i disse undersøgelser, er beboernes indkomstforhold, herunder andelen af arbejdsløse, andelen med velfærdsydelse i øvrigt og andelen af husstande med en indkomst under fattigdomsgrænsen. Desuden er omfanget af husstande med en enlig, kvindelig forsørger eller splittede familier anvendt som indikator, ligesom andelen af etniske minoriteter og/eller immigranter er anvendt. Endelig er også mobiliteten blandt beboerne en væsentlig indikator på ustabilitet og lav primær social kontrol i et område.

Boligpolitikken, placering af socialt udsatte familier m.v. har også en betydning for kriminalitetens omfang i boligområdet. I en engelsk undersøgelse er ensartede boligområder med en ensartet beboersammensætning med hensyn til demografiske og socioøkonomiske forhold, men med meget uensartede kriminalitetsmønstre, blevet sammenlignet (Bottoms & Wiles 2002). I undersøgelsen peges på, at boligtildelingspraksis har en væsentlig betydning for kriminalitetsforskellene, idet der er tendens til, at familier med sociale problemer primært tildeles boliger i områder, hvor der i forvejen bor mange familier med sociale problemer – også fordi familierne typisk har venner og bekendte i disse områder.

Lidt tilsvarende ses i en nyere undersøgelse fra det amerikanske Urban Institute. I denne undersøgelse er det analyseret, hvordan flytningen af beboere fra almene boligblokke, som rives ned, påvir-

ker kriminaliteten på områdeniveau. Det viser sig, at selv om kriminaliteten falder i hele byen samlet set, så falder den ikke så meget som forventet i de boligområder, hvor der genhuses en større del af de tidligere beboere fra almene boliger. Dette forklares med, at de områder, der modtager flest nye beboere, i forvejen er udsatte, og derfor har vanskeligt ved at 'absorbere' de nye udsatte beboere (Popkin et al. 2012).

Den segregationsproces, der kan opstå i kølvandet af, at ressourcestærke fraflytter og giver plads til ressourcesvage, kan imidlertid være vanskelig at imødegå. Et områdes omdømme kan have en stor betydning herfor, og der kan ligefrem tales om stigmatisering af visse boligområder, og ry for at have megen kriminalitet kan forstærke segregationsprocessen (Estrada & Nilsson 2008).

Boligområdet kan ydermere have en særlig betydning i forhold til straffedes recidivrisiko, idet en resocialisering kan modvirkes af, at straffede efter en afsoning kommer tilbage til samme kriminogene miljø. Det er på denne baggrund, at flere studier kan påvise, at skift af boligområde kan have en positiv indflydelse på lovovertrædernes kriminalitetsfrekvens (Laub & Sampson 2003; Osborn 1980; Sharkey & Sampson 2010).

En amerikansk undersøgelse benytter sig af den naturlige eksperimentelle situation, der opstod som følge af orkanen Katrina, der i 2005 ødelagde flere beboelseskvarterer og dermed gjorde det umuligt for løsladte at flytte tilbage til deres tidligere boligområde. I undersøgelsen sammenlignes recidiv blandt løsladte fra henholdsvis før og efter orkanen, og den viser, at 15 pct. færre af dem, der efter løsladelsen måtte flytte til et nyt kvarter, end af dem, der kom tilbage til deres sædvanlige omgivelser, fik en ny fængselsstraf inden for et år efter løsladelse. Dette gælder for såvel førstegangsafsonere som for dem, der flere gange har afsonet en dom (Kirk 2009). I et senere studie undersøges, om denne effekt blot er midlertidig, eller om den varer ved i en længere periode. Det viser sig, at effekten af at flytte til et nyt område også kan registreres efter tre år – i hele perioden har de, der flytter, lavere risiko for at blive indsat i fængsel igen, end de, der efter løsladelse flytter tilbage til deres tidligere boligområde (Kirk 2012).

En parallel hertil ses i en anden amerikansk undersøgelse, som påviser, at indsatte, der løslades til udsatte områder, i højere grad recidiverer end indsatte, der løslades til mere ressourcestærke områder (Kubrin & Stewart 2006).

Det må derfor konkluderes, at det er af stor betydning, hvilket område den dømte løslades til efter endt afsoning. Når der ses på, hvem den dømte begår ny kriminalitet sammen med, er det ifølge en svensk undersøgelse imidlertid ikke på samme måde af betydning, hvem den dømte afsoner med. Undersøgelsen viser, at det kun sjældent forekommer, at personer, som har afsonet sammen, senere begår kriminalitet sammen. Kun to pct. af samtlige lovovertrædere i undersøgelsen og tre pct. af bandemedlemmerne begår efter løsladelse kriminalitet med en, de har afsonet sammen med (Roxell 2077).

2.7. Muligheder for prædiktion

Er der nogen af risikofaktorerne, der har større betydning end andre? Dette spørgsmål besvares typisk ikke direkte i forskningen, men nogle forskningsresultater kan dog tyde på, at de individuelle risikofaktorer samt dem, der knytter sig til familie- og opvækstforhold samt skole og uddannelse, har en mere vedvarende betydning end livsstilsfaktorerne, mens livsstilsfaktorerne til gengæld har en stor betydning for kriminalitetens omfang i de unge år (se f.eks. (Pedersen & Lindstad 2011)).

Forskningen viser en klar sammenhæng mellem omfanget af risikofaktorer og kriminalitetsrisikoen: Jo flere risikofaktorer, der er, desto større er sandsynligheden for kriminalitet. En engelsk undersøgelse viser således, at der er mere end fire gange så mange, der domfældes for kriminalitet, blandt dem, der er karakteriseret ved fire eller flere risikofaktorer, sammenlignet med dem uden risikofaktorer (Farrington 2001). Tilsvarende er vist i en svensk undersøgelse (Ring 2001). Og i den tidligere nævnte danske undersøgelse af selvrapporteret kriminalitet og medlemskab af kriminelle grupper påpeges, at risikoen for, at unge begår kriminalitet eller indgår i kriminelle grupper, øger med antallet af risikofaktorer og mindsker med antallet af beskyttende faktorer (Pedersen & Lindstad 2011).

Dette leder ofte til et andet interessant spørgsmål, nemlig hvorvidt kriminalitet kan forudsiges på baggrund af viden om risikofaktorer. Tidligere studier har vist, at dette kan være vanskeligt, idet det typisk er under halvdelen af dem, der på baggrund af risikofaktorer forudsiges at ville begå kriminalitet, der rent faktisk begår kriminalitet senere i livet (West 1982). Det er de såkaldte falske positive. Denne tendens bekræftes af et nyere studie fra SFI, hvor sandsynligheden for, at en ung på et senere tidspunkt begår kriminalitet, beregnes på baggrund af de risikofaktorer, der kendetegner den enkelte unge. Beregningerne indebærer imidlertid mange falske positive. Eksempelvis vil 82 pct. af dem, der er estimeret til at have en kriminalitetsrisiko på mere end 30 pct., være falske positive (Christoffersen et al. 2011). En indsats over for hele gruppen vil derfor i langt de fleste tilfælde være spildt.

I et nyt svensk studie er det undersøgt, hvorvidt henholdsvis lovovertrædere, der begår meget kriminalitet, og lovovertrædere med en lang kriminel karriere kan forudsiges. I denne undersøgelse finder man, at 33 ud af 40 individer, som menes at tilhøre en højrisikogruppe, da de er karakteriseret ved fem eller flere risikofaktorer, ikke begår meget kriminalitet, mens omvendt tre ud af ti lovovertrædere, som begår meget kriminalitet, tilhører en lavrisikogruppe. For så vidt angår lovovertrædere med en lang kriminel karriere, finder undersøgelsen tilsvarende, at 30 ud af de 40 personer fra højrisikogruppen ikke tilhører denne kategori, men at 14 ud af 24 lovovertrædere med en lang kriminel karriere tilhører lavrisikogruppen. Ydermere finder undersøgelsen, at 28 pct. af personerne i højrisikogruppen rent faktisk ikke registreres for en eneste lovovertrædelse efter det fyldte 15. år (Carlsson & Sivertsson 2012). Det skal understreges, at denne undersøgelse i forhold til registerbaserede undersøgelser inkluderer en række væsentlige oplysninger om bl.a. opvækstbetingelser, intelligens, impulsivitet og skolerelaterede forhold, men alligevel må den – som den ovennævnte danske under-

søgelse – konkludere, at det er vanskeligt at foretage bare tilnærmelsesvis sikre forudsigelser på baggrund af viden om risikofaktorer.

På baggrund af data fra the Cambridge Study in Delinquent Development er det desuden undersøgt, hvorvidt sociale og kognitive forhold målt hos 17-18-årige mænd kan forudsige mindskning i kriminalitet frem til 32-års alderen. Det konkluderes, at disse forhold kan anvendes til at skelne mellem forskellige individers kriminalitetsmønstre, men ikke til at forudsige et individs ændringer i kriminalitet over en periode (Kazemian et al. 2009).

2.8. Sammenfatning vedrørende risikofaktorer

På baggrund af den nationale og internationale forskning i dynamiske risikofaktorer med hensyn til kriminalitet kan følgende uddrages:

- *Svag begavelse.* Svag begavelse bør opfattes som en dynamisk risikofaktor, idet forhold både under graviditeten og i de tidligere barndomsår har betydning for udviklingen af et barns evner, hvorfor disse kan stimuleres gennem en tidlig indsats. Adskillige undersøgelser peger på en klar sammenhæng mellem svag begavelse og øget risiko for kriminalitet senere i livet, men det er også fremhævet, at andre risikofaktorer viser en stærkere sammenhæng.
- *Lav selvkontrol.* Selvkontrol er ikke et klart fastlagt begreb, hvorfor lav selvkontrol operationaliseres på forskellig vis, f.eks. som høj grad af impulsivitet, risikosøgende adfærd, selvcentrering, ringe kognitive færdigheder eller ringe empati. Samlet set afspejler lav selvkontrol i høj grad en lyststyret her-og-nu indstilling til livet. Forskningen viser en tydelig sammenhæng mellem kriminalitetsrisikoen og graden af selvkontrol, men det kan variere, om lav selvkontrol ses som en risikofaktor, eller om høj selvkontrol betragtes som en beskyttende faktor.
- *Psykiatriske lidelser.* I de seneste år har der især været fokus på diagnosen ADHD, og forskningsmæssigt er der påvist en klar sammenhæng mellem ADHD eller ADHD-symptomer som impulsivitet og hyperaktivitet og en øget risiko for kriminalitet. Når det gælder psykiatriske lidelser i mere bred forstand, er sammenhængen med kriminalitet mindre tydelig.
- *Forældrenes sociale status.* Der er en sammenhæng mellem risikoen for kriminalitet og forældrenes sociale status, målt ved uddannelse, placering på arbejdsmarkedet og/eller indkomst. Denne sammenhæng er mindre tydelig for den selvrapporterede kriminalitet end for den registrerede kriminalitet, som da også angår personer, der generelt er mere kriminelt og socialt belastede. Sammenhængen er endvidere mindre tydelig for dem, der alene registreres for kriminalitet i ungdomsårene end for dem, der registreres for kriminalitet både i ungdomsårene og som voksne. Endelig er der tegn på, at sammenhængen er stærkere for kvindelige end for mandlige lovovertrædere.

- *Opdragelse.* Såvel forældrenes opdragelsesmåde som forholdet mellem forældre og barn er af betydning for barnets kriminalitetsrisiko. Direkte omsorgssvigt eller misrøgt er naturligt nok en kriminalitetsrisiko. Forskningen peger desuden på, at en restriktiv, afvisende eller laissez-faire opdragelse er prædiktorer for kriminalitet blandt børnene. Danske undersøgelser viser endvidere, at ikke mindst omfanget af samvær og omgangstonen mellem forældre og teenagebørn er relateret til omfanget af kriminalitet blandt børnene.
- *Tidligt moderskab.* Både dansk og international forskning viser, at tidligt moderskab kan opfattes som en risikofaktor for senere kriminalitet blandt børnene.
- *Kriminalitet blandt forældrene.* Kriminalitet blandt forældrene er også i både dansk og international forskning påvist som en risikofaktor. I særdeleshed kriminalitet hos faderen ser ud til at være den mest betydningsfulde risikofaktor blandt dem, der angår barnets familie- eller opvækstforhold.
- *Forældre i fængsel.* Der er forskning, der peger på, at forældres fængsling skal opfattes som en separat risikofaktor, der ligger ud over den risiko, der er forbundet med at have kriminelle forældre. Det synes dog ikke at være tilfældet i alle lande, hvilket muligvis skal forklares med nationale forskelle i længden af de idømte straffe. Under alle omstændigheder er det vanskeligt at isolere effekten af forældrefængslingen og dermed adskille denne fra eksempelvis alvoren af forældrenes kriminalitet.
- *Brudte familier.* Skilsmisse hos forældrene kan ikke betragtes som en risikofaktor for den mindre alvorlige og mere udbredte (selvrapporterede) ungdomskriminalitet, men er det derimod, når der fokuseres på den alvorligere, registrerede kriminalitet.
- *Gennemførelse af skolegang og uddannelse.* En af de allermest betydningsfulde risikofaktorer er knyttet til manglende gennemførelse af skole- og erhvervsuddannelse. Unge, der har vanskeligt ved at følge et almindeligt folkeskoleforløb, og unge, der ikke har fået en erhvervsuddannelse, har øget risiko for at begå kriminalitet senere i livet. Den samlede mængde kriminalitet antages at kunne mindskes væsentligt, hvis alle unge får en ungdomsuddannelse.
- *Skolens klima m.v.* Karakteristika ved selve skolen og dens måde at fungere på synes også at have betydning for unges kriminalitet, idet f.eks. skoletrivsel, den sociale kontrol eller den sociale kapital i klassen er relateret til omfanget af kriminalitet. Denne risikofaktor fremtræder dog mindre betydningsfuld end de individuelle risikofaktorer og livsstilsfaktorerne.
- *Kammerater og sociale relationer.* Især i ungdomsårene er der en meget klar sammenhæng mellem hvor og med hvem, de unge tilbringer deres fritid, og kriminalitet. Gademiljøet, butikcentre og andre steder uden for voksenkontrol er højrisikomiljøer. Omgang med kriminelle kammerater øger risikoen for kriminalitet. Men også for voksne har omgangskredsen en betydning for kriminalitetsrisikoen.
- *Alkohol og narkotika.* Der findes en tydelig sammenhæng mellem misbrug og kriminalitet, således at der generelt er betydeligt flere misbrugere blandt lovovertrædere end blandt an-

dre. Desuden er der betydeligt flere misbrugere blandt de mest belastede lovovertrædere end blandt de mindre belastede.

- *Ægteskab og forældreskab.* Det er ikke kun forhold i barn- og ungdom, der påvirker kriminalitetsrisikoen, men også forhold i voksenlivet. Ægteskab er et af de forhold, der har betydning herfor. Adskillige undersøgelser viser, at ægteskab mindsker kriminalitetsrisikoen, hvilket formodes at skyldes den øgede sociale kontrol, der er forbundet med ægteskab, samt den mindskede mulighed for at tilbringe tiden med kriminelle venner. Nogle undersøgelser peger på, at den præventive effekt af ægteskab afhænger af karakteristika ved partneren, idet en kriminel partner ikke mindsker, men snarere øger risikoen for kriminalitet. Med hensyn til forældreskab peger forskningen ikke på en klar kriminalpræventiv effekt heraf.
- *Tilknytning til arbejdsmarkedet.* Der er en tydelig sammenhæng mellem tilknytning til arbejdsmarkedet og kriminalitet. Mens arbejdsløshed øger kriminalitetsrisikoen, så mindskes risikoen, når den ledige kommer i arbejde eller i aktivering. Effekten af arbejde eller aktivering er især tydelig for voksne lovovertrædere.
- *Økonomi og gæld.* Afsoning af en fængselsstraf indebærer en væsentlig indkomstnedgang, og samtidig vil mange efter afsoning stå med en stor gæld grundet sagsomkostninger m.v. Der findes meget lidt forskning vedrørende betydningen af gæld for fortsat kriminalitet, men det må antages, at en omfattende gæld er en demotiverende faktor for resocialiseringen.
- *Placering i institution.* Placering på institutioner sammen med andre med kriminalitetsproblemer risikerer at øge risikoen for fortsat kriminalitet – antagelig på grund af en gensidig negativ påvirkning og/eller mangel på positiv normpåvirkning.
- *De sociale omgivelser i øvrigt.* Der ses en klar sammenhæng mellem lokalområdets karakter og kriminalitet. Områder med ringe social kontrol og sammenhængskraft på grund af beboernes ressourcetsvaghed, høj grad af mobilitet m.v. må ses som en risikofaktor. Initiativer for at modvirke segregation må derfor anses for at være af kriminalpræventiv værdi. Det samme må initiativer, der sikrer, at løsladte placeres i nye omgivelser. Flytning til et nyt boligområde efter endt afsoning kan således mindske lovovertræderes kriminalitetsrisiko, hvilket både kan bero på, at vedkommende får et nyt og mindre belastet socialt netværk, og at vedkommende flytter til et mere ressourcestærkt område.

Det er vigtigt at understrege, at selv om forskningen med stor sikkerhed kan udpege en række risikofaktorer med hensyn til kriminalitet, så kan forskningen derimod ikke med stor sikkerhed – på baggrund af risikofaktorerne – udpege, præcis hvilke personer der vil begå kriminalitet fremover. Den forskning, der er gennemført vedrørende mulighederne for prædiktions, viser, at dette er yderst vanskeligt og risikabelt, idet en meget stor del af de individer, der på denne baggrund udpeges som kommende lovovertrædere, rent faktisk ikke vil begå kriminalitet fremover.

3. EFFEKT AF STRAF OG BEHANDLING

3.1. Samarbejde mellem myndighederne

Der er i dag en udbredt erkendelse af, at samarbejde mellem myndigheder er et vigtigt led i forebyggelsen af kriminalitet. De enkelte myndigheder vil sjældent kunne afhjælpe alle de vanskeligheder, der har betydning for, om en klient fortsætter med at begå kriminalitet eller ej. Samtidig kan det være svært for en klient at navigere mellem de forskellige myndigheder og opretholde en motivation for at ændre sin livssituation, såfremt han/hun gentagne gange oplever, at den kontaktede myndighed ikke kan hjælpe, men kun henviser til andre. Et styrket tværfagligt og tværsektorielt samarbejde er også anbefalet af en kommission vedrørende nedbringelse af ungdomskriminaliteten og et udvalg vedrørende styrkelse af udslusningen af indsatte (Betænkning nr. 1508 2009);(Kommissionen_vedrørende_ungdomskriminalitet 2009; Beskæftigelsesudvalget 2002).

Samarbejde mellem myndigheder kan også finde sted i forbindelse med domsafsigelsen, hvilket sker i Ungesamråd, der netop hviler på en forudsætning om, at de samarbejdende instanser vil kunne give bedre forslag til løsning af konkrete kriminalitetsproblemer end de enkelte instanser hver for sig. Hvilke instanser, der indgår i samrådet, kan variere, men typisk deltager repræsentanter for kommune, kriminalforsorg, region og politi. Samrådet vedrørende unge kriminelle indgiver en fælles indstilling til retten og anklagemyndigheden om, hvilken sanktion og indsats der findes mest relevant. Ungesamrådernes arbejde vil blive evalueret af Justitsministeriets Forskningskontor, og en rapport forventes klar i 2014.

Det såkaldte PSP-samarbejde er et andet eksempel på en koordineret indsats fra forskellige myndigheders side. I samarbejdet indgår politiet, de sociale myndigheder og psykiatrien, men også afdelinger af den fri kriminalforsorg er involveret i samarbejdet for at koordinere indsatsen over for psykisk syge kriminelle. En effektmåling af PSP-samarbejdet i Frederiksberg Kommune har ikke påvist sikre kriminalpræventive effekter, hvilket kan skyldes, at forholdsvis få sager har været behandlet i samarbejdet (Lyk-Jensen & Heidemann 2011).

I forhold til kriminalforsorgen angår størsteparten af de tiltag, der involverer samarbejde mellem myndigheder, tidspunktet for endt afsoning. Solid effektforskning på dette område er dog begrænset, bl.a. fordi det ofte er samarbejdets indhold, f.eks. beskæftigelsestiltag, der er fokuspunkt i evalueringer snarere end selve samarbejdsdelen. Der vil derfor være et vist overlap mellem den forskning, der omtales i dette afsnit, og forskningen vedrørende flere af de øvrige områder, der omtales i denne rapport.⁶

To amerikanske metaanalyser omfatter studier af tiltag, der er baseret på samarbejde mellem flere myndigheder eller organisationer i overgangsfasen fra fængsel til frihed. Den ene af disse analyser

⁶ Se bl.a. afsnittet om uddannelse og arbejde nedenfor.

bygger på fire studier vedrørende effekten af tiltag, der inkluderer boligstøtte og sagsbehandling ved løsladelsestidspunktet til indsatte, som er i risiko for at blive hjemløse. Metaanalysen viser ikke signifikante effekter af disse tiltag (Aos et al. 2011). Den anden metaanalyse inkluderer fire studier af effekten af boligstøtte kombineret med andre former for støtte, såsom sagsbehandling og behandling, der er målrettet lovovertrædere dømt for alvorlig voldskriminalitet. Denne metaanalyse finder disse former for tiltag virksomme med en signifikant effektstørrelse på -0,23 (Aos et al. 2011).

Et af de tiltag, der er inkluderet i den første af de ovennævnte metaanalyser, er det amerikanske *Maryland Reentry Partnership Initiative* (REP). Dette samarbejdsinitiativ har til formål at sikre en kontinuerlig sagsbehandling ved overgang fra fængsel til frihed. REP har en koordinerende rolle mellem forskellige afdelinger under kriminalforsorgen, kommunale myndigheder og lokale organisationer. Deltagere i programmet tilbydes hjælp til boligsituation, erhvervsuddannelse, stofmisbrugsbehandling, sundhedsrådgivning m.v. Tiltaget er rettet mod løsladte, som er bosat i tre særligt udsatte nabolag i Baltimore City. Støtten opstartes i de fleste tilfælde inden løsladelse, men også efterfølgende er det muligt at indgå i programmet. Indholdet i samarbejdsinitiativet er individuelt tilrettelagt og kan fortsætte i op til to år, afhængigt af den enkeltes behov. En undersøgelse af tiltaget viser, at deltagere i REP har et lavere recidiv end kontrolgruppen, når recidiv måles som antallet af arrestationer. Kontrolgruppen består af personer, der løslades til andre områder i Baltimore City. Ved brug af andre effektmål, herunder antallet af afgørelser eller recidivhastigheden, ses dog ikke en signifikant forskel mellem grupperne. Der peges i evalueringen på, at flere af de statistisk set usikre resultater kan hænge sammen med et relativt lille datagrundlag (Roman et al. 2007).

Et andet amerikansk program, som ligeledes indgår i den første af de omtalte metaanalyser, er *Project Greenlight* (PG). Dette projekt har til formål at reducere tilbagefald til ny kriminalitet ved at forberede de indsatte på at vende tilbage til samfundet. Projektet indeholder hjælp i form af træning af praktiske og kognitive færdigheder, hjælp til arbejdssituation, herunder hjælp til jobsøgning, opkvalificering af færdigheder til brug for jobsamtaler og udførelse af CV, desuden hjælp til boligsituation, rådgivning om stofmisbrug, familierådgivning m.v. Til projektet er der knyttet personale fra fængslerne, prøveløsladelsesinstitutioner, en jobkonsulent, en familieterapeut og en kommunal koordinator. Herforuden samarbejdes med organisationer og lokale myndigheder, bl.a. New Yorks Department of Homeless Services. Indsatsen er intensiv i form af daglige heldagslektioner og foregår i to måneder op til løsladelsen. En evaluering af programmet finder et større recidiv blandt deltagere i PG i forhold til to kontrolgrupper, der består af personer, der er fundet egnede til PG, men som pga. begrænsninger i deltagerantal i stedet løslades enten uden en særlig indsats eller indgår i et andet program ved løsladelsen (Wilson & Davis 2006). En mulig forklaring på dette resultat er, ifølge evalueringens forfattere, at de programmer, der indgår som en del af PG, ikke er blevet fulgt i deres oprindelige form, samt at implementeringen af programmerne er ringe. Desuden peges der i evalueringen på, at projektet ikke inkluderer anden opfølgning efter løsladelsen end det almindelige tilsyn med prøveløsladte, samt at tiltaget ikke er målrettet indsatte med særlige behov for hjælp eller

med en stor recidivrisiko, men inkluderer et bredt udsnit af mandlige indsatte, der skal prøveløslades inden for ca. tre måneder (ibid.).

Serious and Violent Offender Reentry Initiative (SVORI) er også et amerikansk tiltag, der er rettet mod løsladelsesfasen, og som indeholder samarbejde mellem flere myndigheder og organisationer. Studier af denne indsats indgår i den anden af de nævnte metaanalyser. Formålet er at forbedre den tidligere indsatte situation med hensyn til bl.a. helbred, bolig, job og uddannelse samt at nedbringe recidivrisikoen. Til initiativet er der bevilget et tilskud på mere end \$100 mio. til at videreudvikle, udvide og forbedre eksisterende programvirksomhed. Midler fra SVORI skal anvendes til at skabe et trefaset kontinuum i form af programvirksomhed under afsoningen, intensiveret virksomhed i perioden op til og kort efter løsladelsen og fortsættelse i flere år efter løsladelsen. Et af kravene for at få bevilget midler fra SVORI er, at de anvendte programmer skal omfatte partnerskab mellem fængsler, tilsynsmyndigheder og andre statslige og lokale myndigheder og organisationer (Lattimore & Steffey 2010). Evalueringer af SVORI-finansierede tiltag peger i forskellige retninger. I sammenligning med en kontrolgruppe viser en evaluering af initiativet i 14 stater kun ringe effekt. I to af staterne blev personer tilfældigt udvalgt til at indgå i projektet, mens kontrolgruppen i de øvrige 12 stater blev konstrueret ud fra faktorer, der lå til grund for de lokale vurderinger af egnethed til at indgå i et SVORI-projekt, herunder alder, tidligere kriminalitet, tilsyn m.v. Målt tre måneder efter løsladelse går en større andel af deltagere i SVORI end af kontrolgruppen i skole, og desuden er en større andel i arbejde efter 15 måneder. Målt på øvrige parametre ses ingen tydelig effekt. Af mulige årsager til dette resultat nævnes i evalueringen, at tiltaget flere steder har været i implementeringsfasen, samt at det har vist sig problematisk såvel at identificere som at koordinere relevante tilbud til de tidligere indsatte over store geografiske områder, hvilket flere steder har resulteret i en reduceret indsats efter løsladelsestidspunktet (Lattimore & Visser 2009). En evaluering af SVORI-finansieret programvirksomhed i Wyoming viser derimod en kriminalpræventiv effekt af tiltaget. Det lavere recidiv blandt SVORI-deltagere end i kontrolgruppen, som i dette tilfælde består af personer, der målt på seks parametre ligner eksperimentalgruppen, ses ikke umiddelbart efter løsladelsen, men efter 300 dage og frem til tre år efter løsladelse (McLean & Butler 2008). Evalueringen har dog et relativt lille datagrundlag (58 i eksperimentalgruppen og 54 i kontrolgruppen), og resultaterne bør derfor vurderes med forsigtighed.

Preventing Parolee Crime Program (PPCP) er yderligere et eksempel på et program, der bygger på en koordineret indsats mellem flere myndigheder og organisationer. Dette tiltag, rettet mod prøveløsladte i Californien, indeholder støtte i form af bedring af læse- og skrivefærdigheder, jobformidling, boligstøtte og misbrugsbehandling med henblik på at reducere recidivrisikoen. En evaluering af programmet viser, at det har en kriminalpræventiv effekt, samt at denne er større, jo længere tid deltagerne indgår i programmet. På denne baggrund fremhæves, at det er væsentligt at medtænke strategier til at fastholde deltagere i programmet (Zhang et al. 2006). Undersøgelsen er dog ikke baseret på et kontrolleret forsøg, så til trods for at der i evalueringen kontrolleres for flere kendte

risikofaktorer, kan det ikke udelukkes, at det positive resultat også skyldes større motivation blandt deltagerne i PPCP (ibid.).

Samlede nordiske erfaringer findes i en norsk rapport fra 2011, der omfatter evalueringer af nylige tiltag vedrørende løsladelse fra fængsel og arbejdet med resocialisering i den sammenhæng (Dyb & Johannessen 2011). De evalueringer, der er inkluderet i rapporten, har fokus på tiltag, der omfatter samarbejde, såvel internt i kriminalforsorgen som mellem kriminalforsorgen og andre myndigheder og organisationer. Rapporten omfatter evalueringer af i alt 20 projekter fra henholdsvis Norge, Sverige og Danmark. Fra dansk side indgår Projekt God Løsladelse. Evalueringerne er proces- og resultat-evalueringer, mens der ikke er gennemført egentlige effektevalueringer. Indholdet, målgruppen og de fremsatte mål i tiltagene varierer, hvilket også gælder med hensyn til, hvilke myndigheder og organisationer der indgår i samarbejdet. Flere af evalueringerne indeholder mange positive erfaringer med det tværfaglige og tværsektorielle samarbejde, men også vanskeligheder og barrierer i projekterne belyses, herunder at projekternes succes synes at være meget personafhængig, og at det er meget tids- og ressourcekrævende at etablere gode samarbejdsrelationer (ibid.). Da tiltagene er meget forskelligartede, er det dog vanskeligt at komme med overordnede konklusioner.

Der foreligger ikke danske effektevalueringer af samarbejdet mellem kriminalforsorgen og øvrige myndigheder eller organisationer, men flere undersøgelser, der rummer erfaringer herom.

I en rapport fra 2003 undersøges samarbejdet mellem de sociale myndigheder og kriminalforsorgen i fem udvalgte amter/regioner i Danmark (Ramsbøl 2003). Undersøgelsen omhandler udmøntningen af De Vejledende Retningslinjer for samarbejdet mellem de sociale myndigheder og kriminalforsorgens institutioner og afdelinger, som blev udsendt i 1998. Det konkluderes i rapporten, at både kendskabet til og implementering af retningslinjerne i kommunerne er varierende, men generelt ret ringe. Samtidig peger undersøgelsen dog på, at flertallet af de adspurgte medarbejdere er tilfredse med samarbejdet mellem kriminalforsorgen og kommunerne. For varetægtsfængslede og prøveløsladte vurderes samarbejdet dog mere mangelfuldt end for afsonere. Blandt forhold, der fremmer et godt samarbejde, peges på personligt kendskab og kontakt, viden om hinandens muligheder og begrænsninger samt tydelighed vedrørende hinandens roller. Modsat anses mangel på tid og sparsomme ressourcer for at være hæmmende for samarbejdet. Desuden vurderer de ansatte, at et tæt samarbejde også munder ud i et bedre resultat for klienten. Ligeledes er der fra klienternes side ønske om et tæt samarbejde myndighederne imellem, da oplevelsen er, at et sådant fremmer klientens kontakt med de sociale myndigheder og de sociale myndigheders parathed til at handle (ibid.).

I kriminalforsorgen blev det ovennævnte samarbejdsprojekt, Projekt God Løsladelse, igangsat i 2006 med henblik på ”at støtte implementeringen af den lovgivning, der pålægger fængsler og kommuner at samarbejde om og koordinere handleplaner med henblik på at tilvejebringe de nødvendige forudsætninger for at skabe sammenhæng i indsatsen ved overgangen fra fængsel til frihed”

(Rasmussen & Ramsbøl 2009) s. 76). I et videre perspektiv var formålet med projektet at forebygge recidiv og sikre, at den løsladte opnår sine rettigheder. Projektet, der omfattede tre statsfængsler, en række afdelinger af den fri kriminalforsorg samt fem kommuner, skulle sikre helhed, sammenhæng og klarhed i de forskellige myndigheders indsats i forbindelse med en løsladelse. Erfaringerne fra projektet er grundigt beskrevet (ibid.; (Ramsbøl 2009); (Svendsen 2009), men nogen egentlig effektvurdering er der ikke gennemført. I forlængelse af projektet er Team God Løsladelse dannet i Direktoratet for Kriminalforsorgen. Teamet skal bl.a. være med til at sikre, at der indgås samarbejdsamtaler mellem de enkelte kommuner og kriminalforsorgen.⁷

3.2. Tiltag vedrørende seksualforbrydere

Der findes adskillige metaanalyser med fokus på den kriminalpræventive effekt af behandling af seksualforbrydere. Den til dato mest omfattende analyse inkluderer 69 effektstudier fra Europa, Canada og USA (Lösel & Schmucker 2005). I studierne sammenlignes seksualforbrydere, der har modtaget biologisk eller psykologisk behandling, med kontrolgrupper, der enten ikke har modtaget nogen behandling, eller som har modtaget en anden form for behandling, typisk den der sædvanligvis tilbydes. Resultaterne af analysen viser, at programmerne samlet set reducerer recidiv til nye seksualforbrydelser med 37 pct., og at recidiv til henholdsvis alene vold og til kriminalitet generelt reduceres med 44 pct. og 31 pct. Da tilbagefald til nye seksualforbrydelser sker meget sjældent, vil den relativt store effekt reelt dække over en meget lille forskel i recidivprocenten mellem eksperimentel- og kontrolgrupperne.

Det fremgår videre af metaanalysen, at den kriminalpræventive effekt er størst for de biologiske programmer – hormonmedicinering m.v. – og de psykologiske programmer med en kognitiv tilgang. Dette er i overensstemmelse med resultater fra andre metaanalyser, hvor forskellige behandlingsprogrammer undersøges i forhold til hinanden (Hall 1995; Hanson et al. 2002; MacKenzie 2002; Walker et al. 2004). Nogle af de kognitive programmer angår behandling i frihed, mens andre angår behandling i fængsel. I begge tilfælde ses positive resultater, men effekten er størst for de kognitive programmer, der foregår i frihed (Alexander 1999; Polizzi et al. 1999; Hanson et al. 2002; MacKenzie 2002; Lösel & Schmucker 2005). Sammenlignet med andre kognitive programmer er dem for seksualforbrydere ganske dyre, men beregninger fra USA viser, at de alligevel medfører en økonomisk gevinst, jf. afsnit 5.

At behandlingsprogrammer for seksualforbrydere har en kriminalpræventiv effekt understøttes af en række andre metaanalyser, som alle baserer sig på forskellige effektvurderinger (Hall 1995; Gallagher et al. 1999; Aos et al. 2001; Hanson et al. 2002; Hanson et al. 2009). Der findes dog også metaanalyser, som kun viser ringe – hvis nogen – effekt af behandlingsprogrammerne (Rice & Harris 2003; Kenworthy et al. 2004). I forskningslitteraturen gives flere forklaringer på, hvorfor metaanalyserne viser noget forskelligt, men et væsentligt argument er, at det er vanskeligt at finde en

⁷ <http://www.kriminalforsorgen.dk/Default.aspx?ID=1321>

god kontrolgruppe, da langt størstedelen af seksualforbryderne kommer i en eller anden form for behandling (Marshall 2006). Den kriminalpræventive effekt af en ny behandling måles derfor ofte i forhold til den gængse behandling og altså ikke i forhold til ingen behandling. Et andet argument er, at der sjældent skelnes mellem forskellige typer af seksualforbrydere, og at effekten af behandlingen meget vel kan variere efter seksualforbrydelsens art (ibid.).

Den svenske kriminalforsorg er inspireret af metoderne til behandling af seksualforbrydere i Canada (Marshall et al. 2006). De anvender et kognitivt behandlingsprogram, *Relation och samlevnad* (ROS), over for mandlige indsatte, der har begået en seksualforbrydelse. Programmet består af 36-56 gruppelektioner af hver tre timers varighed med seks til otte deltagere samt individuelle samtaler med en psykolog. Der er to gruppelektioner om ugen og en individuel samtale. Blandt andet gennem rollespil og forskellige former for opgaveløsning skal klienterne udvikle deres kognitive færdigheder, og de skal indgå i relationstræning samt i diskussioner om empati og offerbevidsthed. De skal lære at udtrykke deres følelser, og de skal have viden om, hvad der er afvigende seksuelle fantasier og verbale udtryk. Det anbefales, at programmet efterfølges af et mindre intensivt behandlingsprogram i frihed (se www.kriminalvarden.se for yderligere information). En effektevaluering af programmet viser, at otte pct. af de seksualforbrydere, der påbegyndte behandling i perioden fra 2002-2009, blev sigtet for et nyt seksuelt overgreb i observationsperioden mod ti pct. af dem, der ikke gjorde det. Denne forskel er dog ikke statistisk signifikant. Det samme gælder forskellen i risikoen for tilbagefald til kriminalitet generelt (Kriminalvården 2011a).

I Danmark kan personer, der er dømt for en seksualforbrydelse, i stedet for en ubetinget dom få en betinget dom med vilkår om at gå i behandling i to år, hvis de opfylder en række betingelser. De skal blandt andet erklære sig skyldige, og de skal være motiverede for at gå i behandling. Kriminalforsorgen tilbyder forskellige former for behandling af seksualforbrydere, herunder medicinsk og psykoterapeutisk behandling samt psykiatrisk/sexologisk behandling, hvor sidstnævnte foregår i hospitalsregi. Der er ikke tale om egentlige programmer, og det er langt fra alle seksualforbrydere under kriminalforsorgen, der kommer i behandling. Årsagen er manglende motivation eller egnethed. På den baggrund gennemførte Statsfængslet i Møgelkær i 2008-2009 et pilotprojekt med det formål at forbedre fængselspersonalets motivations- og behandlingsstøttende arbejde på en afdeling for alene seksualforbrydere. Af evalueringsrapporten fremgår det, at det ved hjælp af undervisning og supervision af personalet lykkedes at få henvist ni ud af 30 indsatte på afdelingen til behandling, selv om de tidligere havde afslået (Kristensen et al. 2009).

I 1989 påbegyndte Anstalten ved Herstedvester medicinsk kastration af seksualforbrydere med høj risiko for recidiv. For at få denne behandling skal klienterne have begået gentagen eller meget alvorlig personfarlig seksualkriminalitet, og det skal vurderes, at psykoterapi eller behandling for f.eks. et alkohol- eller narkotikamisbrug ikke alene kan reducere deres risiko for tilbagefald til nye seksualforbrydelser. En undersøgelse af den medicinske behandling kombineret med psykoterapi

viser, at ud af de 36 klienter, der gennemgik behandlingen i perioden fra 1989-2000, og som blev løsladt på vilkår om fortsat psykiatrisk/sexologisk behandling, er der ingen, som recidiverede, mens de var i kønsdriftsdæmpende behandling, mens tre begik nye seksuelle overgreb efter behandlingens ophør (Møllerup et al. 2006). Til sammenligning gjaldt det 13 ud af 52 seksualforbrydere i en kontrolgruppe, der dog ikke er dømt for så alvorlig kriminalitet som dem i eksperimentalgruppen (ibid.).

Endelig kan det nævnes, at der i perioden fra 1997-2001 blev indført en forsøgsordning for dømte seksualforbrydere, således at de i forbindelse med straffuldbyrdelsen kunne modtage behandling i to forskellige ordninger. Personer, der blev fundet skyldige i incest eller andre seksualforbrydelser, der ikke omfatter vold eller ulovlig tvang, kunne således i stedet for en ubetinget fængselsstraf på fra fire måneder og op til 1½ år idømmes en betinget straf med vilkår om psykiatrisk/sexologisk behandling i to år. Personer, der blev idømt en ubetinget fængselsstraf på mellem 1,5 måned og fire år for sexkriminalitet, skulle alle påbegynde afsoning i Anstalten ved Herstedvester med det formål at vurdere deres egnethed til behandling. Selve behandlingen kunne variere og bestå af f.eks. socialpædagogisk støtte, medikamentel behandling og psykiatrisk/sexologiske behandling, hvor sidstnævnte indgik som et centralt element for at forebygge tilbagefald til ny kriminalitet. Af evalueringsrapporten fremgår det dog, at der ikke kan dokumenteres en sikker recidivhæmmende effekt af behandlingen (Visitations- & behandlingsnetværket 2004). Der er resultater, der viser en tendens til, at behandlingen kan reducere recidivet hos klienterne, men det er skønnet, at der er behov for en længere observationsperiode og en større population for at afklare dette (ibid.). Som følge heraf blev der igangsat et forskningsprojekt, der ved hjælp af et større og bedre datamateriale skal belyse, hvilke faktorer, f.eks. kriminalitetens art og sociale forhold, der har betydning for behandlingsresultatet, og om der er nogle grupper blandt seksualforbrydere, der profiterer mere af en form for behandling frem for en anden. Projektet består af tre delundersøgelser om 1) visitation af dømte, 2) behandlingseffekt og 3) recidiv. Resultaterne fra den første undersøgelse forventes at foreligge i 2012.

3.3. Tiltag vedrørende vold i parforhold

Nogle voldsforebyggelsesprogrammer er rettet specifikt mod mænd, der har udsat deres kvindelige partnere for vold. Justitsministeriets Forskningskontor har tidligere lavet en oversigt over nationale og internationale behandlingsprogrammer for voldelige mandlige partnere (Clausen 2007a). Af oversigten fremgår det, at de fleste programmer er gruppebaserede og strukturerede, og at de bygger på kognitiv adfærdstræning, herunder træning i håndtering af vrede og stress samt forbedring af evne til at kommunikere og til at løse konflikter på en ikke-voldelig måde. Det fremgår også, at undersøgelser af forskellige behandlingsprogrammer typisk ikke kan finde nogen forskel på den præventive effekt af dem. Generelt anbefales vredeshåndteringsprogrammer dog ikke som behandlingsform, eftersom vold i parforhold i højere grad skyldes magt og dominans end vrede (ibid.). Derudover kan det diskuteres, hvorvidt parterapi, familierapi og mægling bør anvendes, dels fordi

det afspejler en antagelse om, at parterne har et fælles ansvar for volden, og dels fordi det kan risikere at udsætte kvinden for fare (Stevenson et al. 2011; Clausen 2007a).

Der findes både effektevalueringer og metaanalyser af programmer for hovedsageligt mænd, der har udsat deres kvindelige partnere for vold, men de giver samlet set ikke overbevisende viden om programmernes kriminalpræventive effekt, idet effektstørrelsen ofte er lille og usikker (Smedslund et al. 2007; Feder et al. 2008; Aos et al. 2011). Der er således hverken nationalt eller internationalt bevis for, at de anvendte behandlingsformer til voldelige partnere har en præventiv effekt. Der er dog heller ikke bevis for det modsatte. Den manglende evidens skyldes i høj grad kvaliteten af effektmålingerne, f.eks. at det empiriske materiale er begrænset, eller at der er nogle designmæssige problemer typisk i forhold til kontrolgrupperne eller mangel på samme. Det nævnes derfor ofte i undersøgelserne, at der er behov for yderligere randomiserede, kontrollerede effektevalueringer for at kunne konkludere noget om effekten af behandlingsprogrammerne (Feder et al. 2008; Smedslund et al. 2007). En del af programmerne sigter på at behandle andet end problemerne med vold, f.eks. alkohol- eller narkotikamisbrug. Disse indeholder således elementer, som ikke specifikt vedrører voldelig adfærd, og det gør det vanskeligt at vurdere, hvad der har afstedkommet en eventuel kriminalpræventiv effekt (Clausen 2007a).

I Sverige anvendes et behandlingsprogram kaldet *Integrated Domestic Abuse Program* (IDAP) over for mænd, der har udsat en nuværende eller tidligere kvindelig partner for trusler, vold og/eller anden kontrollerende adfærd. Det er et kognitivt program, som den svenske kriminalforsorg har udviklet i samarbejde med kriminalforsorgen i England med inspiration fra et projekt i Duluth i USA. Programmet er manualbaseret, og det består af én ugentlig gruppelektion af to timers varighed i 27 uger efterfulgt af fire individuelle samtaler. Gennem programmet skal deltagerne lære at undgå at bruge vold ved at tænke anderledes, at håndtere jalousi, at erkende kvindens frygt, at tage imod kritik, at kommunikere tanker og følelser, at slippe relationer og at genkende og håndtere konflikter og vrede (se www.kriminalvården.se for yderligere information). Lektionerne og samtalerne varetages af en mandlig og en kvindelig programleder, som kan være fængselsbetjente, der har gennemgået en uddannelse i brugen af programmet. En svensk effektevaluering viser, at der hverken er forskel på recidiv til ny vold eller til kriminalitet generelt for voldelige mandlige partnere, der henholdsvis har og *ikke* har deltaget i programmet i perioden fra 2004-2007 (Danielsson et al. 2011; Cederwall & Freij 2010). At der ikke er forskel på recidivrisikoen i de to grupper kan dog skyldes, at det kun er godt halvdelen af mændene i forsøgsgruppen, der fuldførte programmet.⁸

I Danmark indgik kriminalforsorgen i 2008 et samarbejde med Dialog Mod Vold, der er et behandlingstilbud til mænd og kvinder, der har udøvet vold mod deres nærmeste. Kriminalforsorgen kan

⁸ En anden svensk evaluering af otte behandlingstilbud viser, at mænd, der har begået vold i nære relationer, har et bedre psykisk helbred og i mindre grad anvender alkohol og narkotika et år efter påbegyndt behandling end ved behandlingens start (Socialstyrelsen 2010). Det er dog ikke på baggrund af denne undersøgelse muligt at afgøre, om behandlingen har indflydelse på mændenes recidiv til ny voldskriminalitet.

henvise klienter til behandlingstilbuddet, hvis de er sigtede eller dømte for vold i nære relationer. De dømte kan få et vilkår om behandling hos Dialog Mod Vold i forbindelse med en betinget dom eller en prøveløsladelse, men de kan også vælge behandlingen frivilligt, ligesom størstedelen af de personer, der ellers gennemgår den. Kriminalforsorgen har gennemført en evaluering af samarbejdet, men det er ikke muligt på baggrund af evalueringen at afgøre, hvorvidt behandlingen har en recidivhæmmende effekt (Clausen 2011). Tilsvarende gælder en evaluering fra Servicestyrelsen af Dialog Mod Vold og tre andre behandlingstilbud til mænd, der har udsat deres partnere for vold (Stevenson et al. 2011).⁹ Det fremgår dog, at klienter, partnere og behandlere i et spørgeskema vurderer, at behandlingen virker positivt på problemerne med vold, men undersøgelsen er præget af en lav svarprocent.

3.4. Tiltag vedrørende kvindelige afsonere

Det er velkendt, at kvindelige indsatte er mere udsatte end mandlige indsatte, men resultaterne af flere undersøgelser peger på, at der er en risiko for, at kvindelige indsatte behov alligevel overses, fordi de udgør en minoritet i fængslerne (Kriminalforsorgen 2011b; Lindberg 2005; Mathiassen 2011).¹⁰ Både i Danmark og i udlandet findes der dog i kriminalforsorgen tiltag, der er rettet specifikt mod kvinder, men der er kun sjældent gennemført kvantitative evalueringer af tiltagene med fokus på effekten heraf. De tiltag, der omtales her, er dem, der har et kriminalpræventivt sigte og et klart kvindekvæperspektiv, idet mange programmer ellers lige såvel kan anvendes over for mænd som kvinder.

I Danmark og i Sverige anvendes et norsk udviklet samtale- og motivationsprogram for kvindelige afsonere. Programmet kaldes *Styrk og Vind* (VINN), og det består af otte til 15 gruppelektioner af hver tre timers varighed samt tre til fire individuelle samtaler. Programmet kan også gennemføres individuelt. Formålet med det er, at kvinderne skal opnå øget selvindsigt og nye sociale færdigheder. De skal hjælpes til at forstå sammenhænge mellem især misbrug, vold og kriminalitet, så de bliver bedre i stand til at træffe konstruktive valg i fremtiden og derved holde sig ude af kriminalitet. Programmet er endnu nyt i Danmark, men erfaringer fra Sverige viser, at kvinder, der har deltaget i programmet, kan danne tillidsfulde relationer til hinanden med positiv betydning for deres styrke og tiltro til at kunne løse forskellige problemer (Kriminalvården 2011b). Af en evaluering, der baserer sig på en spørgeskemaundersøgelse blandt programdeltagere i Norge og i Sverige, fremgår det videre, at kvinderne mener, at de har profiteret af programmet, men det fremgår også, at dette skal tages med forbehold, idet der ikke er sket en opfølgning af, hvordan de måtte have profiteret af programmet (Granheim 2007).

⁹ Evalueringen omfatter Alternativ til Vold (ATV-Roskilde), Dialog Mod Vold (København, Odense og Århus), Krisecenter Odenses behandlingstilbud til mænd og Manderådgivningen i Herning Kommune.

¹⁰ På den baggrund nedsatte Direktoratet for Kriminalforsorgen i marts 2011 et udvalg vedrørende fængslede kvinders vilkår i Danmark. Udvalget har indstillet, at der etableres et fængsel kun for kvinder samt tre regionale arrestfaciliteter for kvindelige varetægtsarrestanter (se Kriminalforsorgen 2011 for yderligere information herom).

Tidligere er der i Vestre Fængsel og i Horserød Statsfængsel gennemført et treårigt pilotprojekt for kvindelige indsatte med misbrugsproblemer. Projektet bestod i et motivations- og behandlingstilbud til kvinder med henblik på at få dem stoffrie og reintegrere dem i samfundet. Der blev lagt vægt på, at behandlingen foregik i et terapeutisk miljø kun for kvinder, og at den rettede sig mod at styrke kvindernes selvværd gennem miljø-, gruppe- og individuel terapi. For at skabe en fælles begrebs- og referenceramme af betydning for de redskaber og metoder, der blev anvendt, gennemgik behandlerne i projektperioden et etårigt kognitivt grunduddannelsesforløb. Af en interviewundersøgelse fremgår det, at kvinderne generelt mener, at de har fået et positivt udbytte af behandlingen, da de f.eks. har oplevet at blive behandlet med ligeværdighed, respekt, anerkendelse og omsorg (Dahl & Pedersen 2006). Det er dog ikke muligt på baggrund af interviewene at konkludere noget om den præventive effekt af tiltaget.

Af en mindre svensk evaluering af misbrugsbehandling for kriminelt belastede kvinder i alderen 16-20 år fremgår det, at ud af de syv kvinder, der indgik, er knap halvdelen ophørt med misbrug og lever efter eget udsagn et bedre liv (Trulsson 2008). Behandlingen foregik under de svenske regler om tvangsbehandling af narkomaner og sigtede blandt andet mod at lære de unge kvinder at fungere i et fællesskab med andre kvinder. Det er dog heller ikke på baggrund af denne evaluering muligt at konkludere noget om den præventive effekt af behandling i kvindemiljøer. Nogle amerikanske effektstudier viser dog, at recidivet blandt kvinder er lavere, hvis de har deltaget i misbrugsbehandling kun for kvinder frem for behandling for begge køn (Greenfield et al. 2007). Andre studier har dog ikke kunnet påvise en effekt heraf hverken i forhold til misbrug eller recidiv (ibid.).

I Sverige blev der i perioden 2008-2010 gennemført et landsdækkende pilotprojekt for kvindelige afsonere, der har været udsat for menneskehandel, prostitution eller vold og overgreb (Kriminalvården 2011b). Formålet med projektet var gennem en række rådgivnings- og støttende tiltag i fængslerne at reducere risikoen for, at kvinderne igen havnede i sådanne situationer og i kriminalitet. Et af fokusområderne i projektet var kvindernes sundhedsmæssige behov, hvilket medførte, at sygeplejevirkomheden blev forstærket ved at gøre adgangen til psykologhjælp lettere, og ved at tilbyde en individuel sundhedssamtale med et særligt uddannet personale om køn, seksualitet, sygdomme, graviditet, abort m.v. Derudover fik kvinderne tilbudt en fysiologisk test, rådgivning om kost og ernæring samt vejledning om fysisk træning i cellen. Foruden kvindernes sundhed var der i projektet fokus på relationen til arbejdsmarkedet samt uddannelse af personalet. Der er ikke gennemført en effektevaluering af projektet, men af en interviewundersøgelse fremgår, at kvinderne selv synes, de har fået hjælp til at ændre deres situation, og at de er blevet mere motiverede for at gøre det (ibid.).

3.5. Tiltag vedrørende bandemedlemmer

Det har ikke været muligt at finde hverken metaanalyser eller enkeltstående effektevalueringer af tiltag vedrørende bandemedlemmer, herunder rockere.¹¹ De ikke-evaluerede tiltag, der findes, angår endvidere i høj grad muligheder for afgang fra bande/rockermiljøerne. At disse ikke er evaluerede, skyldes – i hvert fald for Danmarks vedkommende – at der er tale om relativt nye tiltag, der endnu kun har fungeret i kort tid.

I 2011 lancerede den daværende regering således en rammemodel for exit-indsatser for personer, der er registreret som tilknyttet en bande af Rigspolitiets Nationale Efterforskningscenter (NEC), og som ønsker en vej ud af banden (Justitsministeriet 2011). Den nationale koordinering af indsatserne er forankret i NEC, der indsamler viden og dokumentation herom, mens et design til en egentlig evaluering af indsatserne er under udarbejdelse i Justitsministeriets Forskningskontor.

Kriminalforsorgen fik ved satspuljeaftalen 2011-2014 i alt fire millioner kroner til at gennemføre et metodeudviklingsprojekt med en intensiv individuel indsats over for indsatte, varetægtsfængslede og tilsynsklienter med tilknytning til bandemiljøet. En erfaringsrapport fra projektet udarbejdes i efteråret 2013, og Justitsministeriets Forskningskontor forventer at kunne undersøge, hvilken betydning indsatsen har haft for deltagerne i projektet om nogle år.

Med henblik på at udvikle et programtilbud for bandemedlemmer afvikles der aktuelt et forsøg, hvor indsatte med rockertilknytning gennemgår *Det Kognitive Færdighedsprogram*. På samme måde afprøver den frie kriminalforsorg i Sverige et individuelt, kognitivt program for bandemedlemmer, der selv ønsker at forlade deres bande. Programmet kaldes *Entré*, og det første skridt i programmet er at kortlægge klientens behov, værdier, aggressivitet og voldelige adfærd. Herefter opstilles en række mål for klienten på kort og på lang sigt, således at der først arbejdes med praktisk problemløsning, herunder bolig, arbejde, økonomi og fritid, og til sidst med en plan for, hvordan klienten kan leve et liv uden kriminalitet. Længden af programmet afhænger af klientens behov, og det kan strække sig fra 10 til 30 lektioner med stor vægt på relationen mellem behandler og klient (Jalakas 2012). Der foreligger endnu ingen erfaringsrapport fra programmet, men det er tanken, at det også skal kunne anvendes over for indsatte i Sverige.

Et andet svensk projekt er *PASSUS*, der blev opstartet i januar 2010 med det formål at hjælpe bandemedlemmer til at forlade bandemiljøet. På hjemmesiden står der følgende om projektet: ”Vi försöker hjälpa dig där du är! Vi har inga krav på vad du ska tycka och tänka. Vårt synsätt är präglad av att skilja mellan handling och person. Vi dömer ingen för vad denne gjort tidigare. Så länge man uppriktigt vill ändra sig själv och sin situation så ställer vi upp med de resurser vi har tillgång till” (www.fryshuset.se/passus). Projektet hører under Fryshuset og udspringer af et selvhjælpsprogram

¹¹ Her er set bort fra de undersøgelser, der angår kriminelle grupperinger – street gangs – der er yngre, mindre organiserede grupperinger. Vedrørende præventive indsatser på dette område henvises til Pedersen & Lindstad 2011.

for unge – *EXIT* – som ønsker at forlade nazistiske og racistiske miljøer. EXIT har eksisteret siden 1998, og via programmet tilbydes de unge blandt andet social støtte, terapeutiske samtaler, vejledning og rådgivning, f.eks. i forhold til myndighederne, samt indkvartering i tilfælde af trusler og chikane. Det grundlæggende princip i metoden er, at personer, der har erfaringer med destruktive miljøer, har et unikt udgangspunkt for at støtte andre, som ønsker at forlade sådanne miljøer. Derfor er mange af de ansatte selv afhoppere (Ungdomsstyrelsen 2010). Det skal bemærkes, at ingen af disse projekter foregår i kriminalforsorgens regi, og at ingen af dem er effektvalueret. Den evaluering, der er gennemført af EXIT, tyder dog på, at det er lykkedes at hjælpe personer fri af nazistiske og racistiske miljøer (Brottsförebyggande rådet 2001). En ekspertgruppe bestående af hovedsageligt eksterne forskere har vurderet, at særligt de ansattes personlige erfaringer med miljøerne har positiv betydning herfor (Ungdomsstyrelsen 2010). Den særlige relation mellem de ansatte og klienterne i Fryshuset er et af omdrejningspunkterne i et dansk ph.d.-projekt, som afsluttes om nogle år.

I perioden 2001-2004 blev der i Oslo gennemført et tværsektorielt bandeinterventionsprojekt kaldet *Tett På* med inddragelse af den norske kriminalforsorg i frihed og den lokale politistation, Furuset. Projektet var rettet mod en kriminel gruppering ved navn 'Furuset Bad Boys' bestående af etniske minoritetsunge i alderen 15-19 år. Formålet med projektet var at få opløst grupperingen og at stoppe den negative udvikling for medlemmerne. Indsatsen omfattede kognitive programmer, psykosocial rådgivning, sociale gruppeaktiviteter og individuelt tilrettelagte aktiviteter, herunder ikke mindst aktiviteter vedrørende skole og arbejde. Der er ikke gennemført en effektevaluering af projektet, men erfaringerne derfra er ganske gode, og de tyder på, at det er lykkedes at få stoppet den kriminelle karriere for nogle af de kriminelt belastede unge i grupperingen (Carlsson 2005).

3.6. Tiltag vedrørende alkohol- og narkotikaproblemer

I international forskning er det veldokumenteret, at misbrugsbehandling i fængsler reducerer forbruget af rusmidler og tilbagefaldet til ny kriminalitet. En metaanalyse, der inkluderer 66 effektvurderinger fra USA, Australien, Canada, England og Taiwan, viser eksempelvis, at 28 pct. af de indsatte, der har deltaget i et misbrugsbehandlingsprogram, begår ny kriminalitet, mens det gælder 35 pct. af de indsatte, der ikke har det, eller som kun har undergået minimal behandling (Mitchell et al. 2006). Andre metaanalyser viser lignende resultater, og i en ny oversigt nævnes det, at recidivet falder med mellem fire pct. og 20 pct., hvis indsatte med misbrugsproblemer deltager i et behandlingsprogram for deres misbrug (Welsh et al. 2012). Programmerne er ofte dyre at anvende, men de medfører som regel økonomisk gevinst, jf. afsnit 5.

I nogle metaanalyser sammenlignes effekten af forskellige typer af fængselsbaserede behandlingsprogrammer for misbrugere. Resultaterne er ikke entydige, men generelt fremhæves *terapeutisk samfund* som virkningsfuldt, og flere analyser viser, at programmet reducerer såvel misbruget som recidivet hos klienterne, især hvis det efterfølges af behandling i frihed (Pearson & Lipton 1999; Aos et al. 2011; Lipton et al. 2002; Mitchell et al. 2006; Holloway et al. 2008; Fridell & Hesse

2005; MacKenzie 2002). Programmet er gruppebaseret, og det stiller høje krav til klienternes engagement. Det er fællesskabet, der er metoden, mens tanken bag behandlingen er, at kriminalitet og misbrug blot er symptomer på klienternes personlige problemer. For at løse disse problemer er det vigtigt, at klienterne vedkender sig de værdier, som ligger til grund for programmet, heriblandt at de har et ansvar for sig selv og for fællesskabet. En svensk evaluering af behandling af indsatte med et narkotikamisbrug ud fra principperne i terapeutisk samfund viser, at tilbagefaldet til ny kriminalitet inden for et år er 50 pct. i eksperimentalgruppen og 58 pct. i kontrolgruppen (Brottsförebyggande rådet 2008a; Holmberg & Öberg 2012). Denne forskel er statistisk signifikant, og det kan derfor med rimelighed anslås, at behandlingen har haft en kriminalpræventiv effekt. Af evalueringen fremgår det, at effekten er størst for mandlige indsatte, der har tilbragt 6-8 måneder på en afdeling med terapeutisk samfund (ibid.). Programmet er dyrt, og ifølge en amerikansk undersøgelse er gevinsten ved at anvende det i fængsler enten ikke eksisterende eller ret ringe, mens der er en økonomisk gevinst ved at anvende det over for klienter i frihed, jf. afsnit 5.

Den terapeutiske samfundsmodel benyttes ofte i sammenhæng med 12-trinsbehandling eller anden behandling af alkohol- og narkotikamisbrugere. I Sverige foregår 12-trinsbehandling på særlige afdelinger i fængslerne, men grundstrukturen i behandlingen stammer fra Anonyme Alkoholikere (AA) (Danielsson et al. 2009a). Det er frivilligt at deltage i det omfattende behandlingsprogram med tre niveauer: introduktion, grundbehandling og forlænget behandling. Introduktionen tager cirka 70 timer, og formålet med den er at præsentere programmet for mulige deltagere og give dem tilstrækkelig information til at kunne vurdere, om de ønsker at indgå. Grundbehandlingen (trin 1-3) tager 200 timer at gennemføre, og den omfatter gruppelektioner tre gange om ugen med undervisning og forskellig opgaveløsning. Der er også mulighed for individuelle samtaler. I forlænget behandling (trin 4-12) gennemgår deltagerne såkaldte forandrings- og vedligeholdelsestrin, hvor de først arbejder med sig selv og dernæst deres omgivelser, herunder relationer til familie og venner. En svensk effektevaluering af kombinationen af terapeutisk samfund og 12-trinsbehandling viser, at recidivet er lavere for indsatte, der har modtaget behandlingen, end for indsatte i en sammenlignelig kontrolgruppe, der ikke har det (Danielsson et al. 2009a). Forskellen mellem de to grupper er dog ikke statistisk signifikant, og der er derfor ikke sikkerhed for, at behandlingen har en recidivhæmmende effekt. Andre evalueringer af 12-trinsbehandling viser tilsvarende en tendens til, at behandlingen kan reducere recidivrisikoen, men at der ikke er et sikkert statistisk bevis herfor (Brottsförebyggande rådet 2008a; Holmberg & Öberg 2012).

En anden type behandlingsprogram for indsatte med misbrugsproblemer er rådgivningsprogrammer. Disse programmer er oftest gruppebaserede terapi, således at deltagerne drøfter deres misbrug og andre fælles problemer med hinanden. Af den førnævnte metaanalyse, der omfatter 66 effektevalueringer, fremgår det, at rådgivningsprogrammerne reducerer recidivrisikoen, men at de ingen indvirkning har på misbruget (Mitchell et al. 2006). Andre metaanalyser har imidlertid ikke kunnet dokumentere en kriminalpræventiv effekt af programmerne (Pearson & Lipton 1999; Holloway et

al. 2008). Yderligere fremgår det af metaanalysen, at metadonbehandling kan være med til at reducere tilbagefald til misbrug, men der er ikke stærke beviser herfor (Mitchell et al. 2006). Med hensyn til den kriminalpræventive effekt af metadonbehandling er resultaterne negative, idet nogle af evalueringerne i analysen ikke kan påvise nogen effekt, mens andre peger på, at recidivrisikoen stiger blandt brugerne. Til sidst skal det nævnes, at der ikke er noget, der tyder på, at 'boot camps' for misbrugere har en præventiv effekt hverken for misbruget eller recidivet (Pearson & Lipton 1999; Mitchell et al. 2006).

At alkohol- og narkotikamisbrugere er motiverede for at reducere eller helt at stoppe deres misbrug har afgørende betydning for effekten af behandlingen af dem, hvad enten behandlingen foregår i eller uden for kriminalforsorgens institutioner. *Motivational Interviewing* (MI) er en udbredt metode til at styrke misbrugeres motivation til forandring og til at fastholde deres engagement i behandling. Udviklerne af metoden definerer den på følgende måde: "We define motivational interviewing as a client-centered, directive method for enhancing intrinsic motivation to change by exploring and resolving ambivalence" (Miller & Rollnick 2002). Nærmere beskrevet er det en psykologisk metode til samtale, som handler om at vise klienten empati, at tydeliggøre uoverensstemmelser mellem klientens nuværende adfærd og en alternativ, mere ønskværdig, adfærd, at styrke klientens tro på sig selv og at mindske eventuel modstand mod forandring. Der gennemføres typisk en til fem samtaler med hver klient, men derudover kan MI tage forskellig form, og metoden anvendes over for diverse grupper. Der er ikke gennemført nogen metaanalyse af brugen af MI over for alene lovovertrædere, men i en systematisk gennemgang af enkeltstående evalueringer peges der på, at metoden kan gøre indsatte klar til forandring eller i det mindste øge deres motivation herfor (McMurran 2009). De evalueringer, der indgår, viser dog blandede resultater i forhold til at reducere de indsattes misbrug og tilbagefald til ny kriminalitet efter løsladelse. Der peges i den forbindelse på vigtigheden af, at fængselspersonalet ved, hvordan MI praktiseres, og hvad der skal til for at motivere til og påvirke forandring. Af en svensk evaluering af MI i 14 fængsler fremgår det, at misbruget reduceres mest for indsatte, der har haft samtaler med personale, der har deltaget i workshops om MI og fået feedback på videooptagede samtaler frem for alene at have deltaget i workshops eller ikke at have modtaget nogen form for undervisning eller supervision (Forsberg et al. 2011).

I forlængelse heraf kan det nævnes, at der i England er gennemført en effektevaluering af et motivationstiltag over for mænd, der har begået vold, mens de var påvirkede af alkohol (Watt et al. 2008). Tiltaget er overordentligt beskedent, idet det drejer sig om en 15-20 minutters motivations samtale med fokus på information om alkohol og skadevirkningerne ved et overdrevent forbrug. Ikke overraskende kan der ikke påvises en effekt af dette meget kortvarige program, hverken i forhold til alkoholforbruget eller recidivet.

I Danmark er der i kriminalforsorgen behandlingsgaranti for alkohol- og stofmisbrugere. Afhængig af intensiteten af behandlingen kan den foregå parallelt med andre beskæftigelsestilbud i dagti-

merne, eller den kan foregå på særlige afdelinger, hvor de indsatte i misbrugsbehandling ikke har kontakt med andre indsatte i fængslet. Det findes ingen egentlige effektevalueringer af disse indsatser, men i 2007 gennemførte Center for Rusmiddelforskning en evaluering på fem kontraktafdelinger ved hjælp af en spørgeskema- og interviewundersøgelse (Lodahl & Pedersen 2007). Af evalueringen fremgår det, at miljøet på afdelingerne er godt for indsatte med misbrugsproblemer – særligt de svageste – da miljøet er mindre råt end på de almindelige fængselsafdelinger. Det fremgår også, at selv om der til tider er problemer med rusmidler på kontraktafdelingerne, så er problemerne mindre end på de øvrige afdelinger, hvilket reducerer risikoen for, at de indsatte udvikler eller udvider deres misbrug, mens de er der.¹² Andre danske evalueringer viser, at kombinationen af afsoning og misbrugsbehandling generelt vurderes som positiv af kliner og behandlere (Storgaard 2003; Dahl & Pedersen 2006). Ved hjælp af en interviewundersøgelse med indsatte, der har deltaget i et hashbehandlingsprogram, kan dette forklares med relationen mellem de indsatte klienter og de eksterne behandlere (Frank et al. 2010). Ifølge de indsatte er denne relation meget anderledes end relationen til fængselsbetjentene, da den i højere grad er ligeværdig, åben og tillidsfuld. Alene det medfører, at behandlingen får særlig positiv betydning for de indsatte, da de kan drøfte oplevelser og lufte frustrationer, bekymringer og svagheder uden konsekvenser for deres afsoning (ibid.). Det er dog ikke muligt alene på baggrund af de kvalitative evalueringer at bedømme, om behandlingen har en kriminalpræventiv effekt.

Der er for nylig gennemført en svensk effektevaluering af programmet PRISM, *Programme for Reducing Individual Substance Misuse* (Danielsson et al. 2012). Dette program, der er udviklet af den engelske kriminalforsorg, er henvendt til indsatte og tilsynsklienter med et misbrug af narkotika. Programmet bygger på kognitiv adfærdsterapi og social indlæringsterapi. Det omfatter 20 individuelle, motiverende samtaler af i alt 32,5 timers varighed. Samtalerne holdes over en periode på 18-36 uger. Af evalueringen fremgår det, at der ikke kan påvises nogen sikker kriminalpræventiv effekt af programmet, men dette kan skyldes, at det er under halvdelen af de misbrugere, der deltog i programmet i undersøgelsesperioden, der fuldførte det (ibid.). Der er ikke i England gennemført en evaluering af programmet med fokus på misbrug og recidiv.

Der findes yderligere en svensk effektevaluering af behandlingsprogrammet *Våga Välja* (Danielsson et al. 2008). Programmet er oprindeligt udviklet i den canadiske kriminalforsorg,¹³ og det anvendes over for indsatte med et narkotikamisbrug. Ligesom PRISM bygger programmet på kognitiv adfærdsterapi og social indlæringsterapi, og det omfatter 36 lektioner af hver tre timers varighed.

¹² Af samme rapport fra Center for Rusmiddelforskning fremgår det, at særligt følgende kendetegn har betydning for at opnå en positiv effekt af behandlingsprogrammer for indsatte med et alkohol- eller narkotikamisbrug: individuel rådgivning, adskillelse fra resten af fængslet, fokus på det personlige ansvar, systematisk fastholdelse af programmets aktiviteter, klare regler og strukturer, klar organisering, erfarne behandlere, kontinuerlig fremgang og et sammenhængende forløb.

¹³ I Canada kaldes programmet OSAPP (Offender Substance Abuse Pre-release Program) og i en modificeret version HISAP (High Intensity Substance Abuse Program).

Ifølge evalueringen er recidivet 14 pct. lavere for indsatte, der har deltaget i programmet, end for indsatte i en sammenlignelig kontrolgruppe, der ikke har det (ibid.). Der er dog det problem ved evalueringen, at forsøgsgruppen kun omfatter dem, som har fuldført programmet, hvilket er med til at overdrive den kriminalpræventive effekt. En mindre evaluering fra Canada viser en tendens til, at programmet kan reducere recidivet blandt deltagerne, men der kan ikke på baggrund af denne evaluering konkluderes noget sikkert om den præventive effekt (Grant et al. 2003).

I 2007 gennemførte Justitsministeriets Forskningskontor en evaluering af den kriminalpræventive effekt af at idømme spiritusbilister en betinget dom med vilkår om alkoholistbehandling i stedet for en kort ubetinget dom (Nielsen & Kyvsgaard 2007). Af evalueringen fremgår det, at recidivrisikoen efter en toårig observationsperiode var 15 pct. større for de spiritusbilister, der blev idømt en ubetinget dom frem for en betinget med vilkår om behandling. Dette gjaldt recidivet til alle former for ny kriminalitet. I evalueringen er der også set særskilt på recidiv til højere straf end bøde, og her er forskellen endnu større, idet recidivrisikoen var 52 pct. større for de spiritusbilister, der blev idømt en ubetinget dom. For så vidt angår spiritusbilisternes recidiv til spirituskørsel var recidivrisikoen efter et år 38 pct. større for dem, der blev idømt en ubetinget dom, end for dem, der blev idømt en betinget dom med vilkår om behandling. Efter to år var risikoen 15 pct. større. Det skal dog nævnes, at tilbagefald til ny spirituskørsel forekommer relativt sjældent sammenlignet med andre former for kriminalitet, og forskellen på de 15 pct. er ikke statistisk signifikant. Derudover kan undersøgelsens resultat være påvirket af den selektion, der er sket, idet personerne i forsøgsgruppen skulle være motiverede for at deltage i alkoholistbehandlingen, og idet kriminalforsorgen skulle vurdere, at de havde et behandlingskrævende misbrug. Dette var ikke tilfældet for personerne i kontrolgruppen.

Til sidst skal nævnes et engelsk pilotprojekt, *Drug Interventions Programme Pilot* (Home Office 2007). Formålet med det er at mindske risikoen for, at unge starter en misbrugskarriere. En del af projektet går ud på at give de unge en mentor, der skal hjælpe og vejlede dem til at undgå et misbrug og motivere dem til fortsat uddannelse m.v. En anden del af projektet består i urinprøvekontrol med henblik på at fastslå, hvorvidt de, der arresteres, er påvirkede af narkotika. Endelig er der som en del af projektet anvendt en ny sanktion, der omfatter et særligt vilkår om behandling. Sidstnævnte er imidlertid blevet anvendt i så beskedent et omfang, at der ikke kan konkluderes noget om effekten af det. En evaluering af de to andre tiltag kan ikke påvise nogen positiv effekt med hensyn til en reduktion i brugen af narkotika, hvilket for så vidt angår urinprøvekontrol svarer til tidligere resultater af international forskning (MacKenzie 2002). I USA er der eksempelvis gennemført et forsøg med urinprøvekontrol af tilsynsklienter, hvor brugen af narkotika i tilsynsperioden med stor sandsynlighed vil medføre genanbringelse (ibid.). Antagelsen var, at truslen om hyppig urinprøvekontrol ville have en præventiv effekt på klienternes misbrug og recidiv, men dette viste sig ikke at være tilfældet.

3.7. Særligt om drug courts

I udlandet anvendes såkaldte *drug courts*, dvs. særlige domstole, der har mulighed for at idømme kriminelle alkohol- og narkomisbrugere individuelt tilpassede sanktioner med intensiv behandling samt føre kontrol med fuldbyrdelsen af sanktionerne. Tiltaget er oprindeligt udviklet i Florida i 1989, men det bliver nu anvendt i vidt omfang både i og uden for USA. Den seneste metaanalyse inkluderer 154 effektevalueringer af drug courts i bl.a. USA, Australien, New Zealand og Canada (Mitchell et al. 2012). Af analysen fremgår det, at mens recidivet i de kontrolgrupper, der er dømt ved en almindelig domstol, er på 50 pct., er den på 38 pct. blandt dem, der idømmes behandling ved en drug court. Det fremgår dog også, at den kriminalpræventive effekt er knap så stor for unge lovovertrædere, idet recidivet reduceres fra 50 pct. til 44 pct. Andre metaanalyser kan ikke påvise en effekt af tiltaget over for unge lovovertrædere, men finder tilsvarende, at det mindsker recidivet blandt voksne (Wilson et al. 2006; Latimer et al. 2006; Aos et al. 2011).

At de særlige domstole reducerer tilbagefaldet til ny kriminalitet fremgår også af en ny amerikansk effektevaluering, der ikke er omfattet af ovennævnte metaanalyse (Rempel et al. 2012). Målt ved hjælp af selvrapporeret kriminalitet er det 49 pct. af dem, der er blevet dømt ved en drug court, og 64 pct. af dem i kontrolgruppen, der senere begår kriminalitet. Det fremgår yderligere, at blandt de misbrugere, der begår ny kriminalitet, begår dem, der er dømt ved en drug court, kun halvt så mange kriminelle handlinger per person, som dem, der er dømt ved en traditionel domstol. Med hensyn til den registrerede kriminalitet er recidivet henholdsvis 52 pct. og 62 pct. blandt dem, der er dømt ved en drug court, og dem, der ikke er det. Sidstnævnte forskel er ikke statistisk signifikant, hvilket kan bero på antallet af observationer, idet andre evalueringer og metaanalyser typisk også påviser en forskel i recidivet på cirka ti procentpoint mellem eksperimental- og kontrolgruppe. Undersøgelsen tyder dermed på, at den særlige domstolsmodel med hyppige retsmøder, samtaler med dommeren, test for misbrug, særlige sanktioner m.v. har en recidivhæmmende effekt.

Aktuelt findes der i Norge (Oslo og Bergen) en forsøgsordning, hvor narkomaner, der dømmes for narkotikarelateret kriminalitet, i stedet for en ubetinget fængselsstraf kan idømmes en betinget straf med vilkår om at indgå i et narkotikaprogram med domstolskontrol. Formålet med ordningen er at forebygge recidiv og fremme rehabilitering samt at udvikle eksisterende hjælpe- og behandlingstilbud for dem, der er omfattet af ordningen (Kriminalomsorgen 2012). For at indgå er det en forudsætning, at den dømte selv ønsker at gøre noget ved sin situation, og at vedkommende indvilliger i strafftypen. Herudover er det en fordel, hvis der er ro omkring den dømtes boligsituation. Når en dom iværksættes på et af de etablerede centre afholdes en uformel iværksættelsessamtale mellem den dømte og den dommer, der skal følge vedkommende gennem programmet. Forinden har den dømte fået lavet en personundersøgelse, og det er dommen og undersøgelsen, der er udgangspunktet for samtalen. Samtidig aftales et tidspunkt for, hvornår den dømte skal møde i retten for at tale med dommeren igen. Det første møde finder sted to til tre måneder efter iværksættelsessamtalen, hvorefter der typisk er tre til fire måneder mellem møderne. De kan dog holdes hyppigere, hvis der er be-

hov for yderligere opfølgning. Statens Institutt for Rusmiddelforskning er i gang med at evaluere ordningen, og de foreløbige erfaringer er, at de dømte har stor respekt for domstolene, og at møderne bliver anderledes positive, når der holdes en iværksættelsessamtale og formelle retsmøder (ibid.). Det er dog vigtigt, at det er den samme dommer, der følger den dømte gennem hele programmet. Erfaringerne viser også, at tiltaget ikke egner sig så godt i de tilfælde, hvor den dømte foruden misbrugsproblemer har store problemer med vold. Det kan desuden opstå vanskeligheder i forløbet, hvis den dømtes sag omhandler store mængder af narkotika, da der ofte vil være mange penge involveret. Det kan betyde, at den dømte har stor gæld til miljøet eller omvendt. Til sidst peges der på, at der ikke er tilstrækkelige tilbud til dømte, der foruden misbrugsproblemer lider af psykiske problemer.

I Danmark har domstolene mulighed for at idømme misbrugere betingede domme med vilkår om behandling m.v., ligesom det er muligt at indføre særlige behandlingstiltag.¹⁴ I forhold til de udenlandske drug courts er den væsentlige forskel, at der i drug courts sker en systematisk opfølgning fra domstolens side via de gentagne retsmøder. Yderligere gennemgår dommerne et uddannelsesforløb, så de bliver bedre i stand til at idømme behandling og følge op på, hvordan det går med den. I Danmark kan dommerne bede om en personundersøgelse, hvori der kan være en anbefaling fra kriminalforsorgen om, at en klient bør idømmes en straf med vilkår om behandling. Til drug courts er der desuden knyttet et helt hold af dommere, anklagere, forsvarere, sagsbehandlere, socialarbejdere og behandlere. Derudover opfordres såvel myndigheder som familie til at deltage i retsmøder og andre begivenheder i forbindelse med behandlingen, herunder 'graduation', dvs. det sidste retsmøde, hvor behandlingen formelt afsluttes. Er der tale om unge misbrugere eller forældre med misbrugsproblemer er der yderligere lagt vægt på rådgivning, f.eks. rådgivning i forhold til uddannelse, rådgivning for familien og rådgivning til et stabilt familieliv (se www.ncjrs.gov U.S. Department of Justice for yderligere information). Det betyder, at det er relativt dyrt at anvende drug courts – særligt over for voksne lovovertrædere – frem for den traditionelle domstol, men på grund af mindsket kriminalitet er der i USA beregnet en økonomisk gevinst herved, jf. afsnit 5.¹⁵

3.8. Kognitive programmer

Der er udviklet et stort antal kognitive programmer til lovovertrædere. Nogle af programmerne er generelle og sigter bredt, mens andre er mere specifikke og angår særlige grupper af lovovertrædere eller særlige problemstillinger. I programmerne fokuseres der på det personlige ansvar. Gennem

¹⁴ Der kan nævnes, at der i de tidligere Frederiksborg og Fyns Amt (senere også i Vejle Amt) er gennemført et forsøg med behandling som alternativ til frihedsstraf for kriminelle stofmisbrugere. Behandlingsforløbet startede som døgnbehandling med efterfølgende ambulans behandling eller opfølgning. Forsøget viste dog, at det var meget vanskeligt at fastholde klienterne i behandlingen, idet tre fjerdedele af i alt 76 forløb blev afbrudt i utide. På denne baggrund blev det besluttet at standse forsøget (Storgaard 1999).

¹⁵ Det kan tilføjes, at der i USA også findes mental health courts, der er konstrueret på samme måde som drug courts, men selvsagt angår lovovertrædere med psykiske problemer. Også disse domstole har vist sig at mindske kriminalitetsrisikoen i sammenligning med almindelige domstole, se <http://www.urban.org/publications/412603.html>. Fænomenet omtales ikke nærmere her, da det ikke anses for at være af relevans i en dansk kontekst.

færdighedstræning, moraludvikling, vredeshåndtering m.v. forsøger programinstruktørerne således at lære klienterne de tankeprocesser og valgmuligheder, som går forud for en kriminel handling. Programmerne har derudover det tilfælles, at de er manualbaserede, dvs. at de er meget strukturerede med en nøje plan for indholdet og gennemførelsen af hver enkelt lektion. Instruktørerne behøver derfor ikke at være uddannede som terapeuter, idet fængselsbetjente og andre faggrupper forholdsvis hurtigt kan oplæres og varetage undervisningen. Dette er – sammen med den gruppebaserede undervisning – med til at billiggøre anvendelsen af programmerne. Den økonomiske gevinst ved at anvende kognitive programmer kan derfor være relativ stor, jf. afsnit 5.

Den mest omfattende metaanalyse af kognitive programmer består af 58 effektevalueringer fra USA, Canada, England og New Zealand (Landenberger & Lipsey 2005). Analysen viser, at programmerne i gennemsnit reducerer recidivrisikoen med 25 pct., hvilket er en ganske betragtelig effektstørrelse.¹⁶ Den viser også, at den kriminalpræventive effekt er størst i de undersøgelser, der omfatter de mest belastede lovovertrædere, dvs. dem med størst recidivrisiko. Derudover nævnes det, at programmer, der bliver implementeret i overensstemmelse med retningslinjerne, har større effekt end programmer, der ikke bliver det, og videre, at programmer, som indeholder individuelle samtaler, vredeshåndtering samt aktiviteter og øvelser til erkendelse og fornyelse af tankeprocesser, har større effekt end programmer, der ikke indeholder disse elementer (Youth Justice Research 2003; Lipsey et al. 2007; Landenberger & Lipsey 2005). Omvendt synes der at være en negativ effekt af moduler vedrørende adfærdsmodifikation ('behavior modification') og offerperspektiv ('victim impact'). Hvad sidstnævnte indebærer, vides ikke, kun at det beskrives som "Activities aimed [at] and getting offenders to consider the impact of their behavior on their victims."

Den omtalte metaanalyse inkluderer studier med lovovertrædere i alle aldre. En lignende analyse med 12 effektevalueringer af kognitive programmer til unge lovovertrædere i alderen 12-22 år viser, at recidivet et år efter løsladelse i gennemsnit er ti pct. lavere for de unge, der har deltaget i et kognitivt program, i forhold til dem, der ikke har det (Armeliuss & Andreassen 2007). Der er dog ikke tegn på, at behandlingsprogrammerne har betydning for de unges recidiv på længere sigt, eller at programmer med en kognitiv adfærdsbehandlingstilgang er bedre end programmer med en anden tilgang. Sidstnævnte understøttes af metaanalysen for lovovertrædere i alle aldre, idet den heller ikke er i stand til at identificere enkeltstående programmer som værende mere effektive end andre (Landenberger & Lipsey 2005). Tilsvarende er påvist i psykoterapeutisk forskning, hvor antagelsen om, at der kun er små forskelle mellem forskellige behandlingsprogrammer og -tiltag, løbende er blevet bekræftet (Wampold 2001; Luborsky et al. 2002). Det tyder på, at det ikke er interventionens art, der har betydning for effekten, men snarere det, at der overhovedet igangsættes behandling. På det kriminologiske område er billedet dog lidt mere nuanceret med hensyn til effekter af forskellige programmer (Lipsey 1995; Pearson et al. 2002; Wilson et al. 2005).

¹⁶ En metaanalyse med udelukkende europæiske effektevalueringer viser tilsvarende, at kognitive programmer for indsatte og andre klienter i kriminalforsorgens regi reducerer risikoen for recidiv (Redondo et al. 2002).

En anden metaanalyse vedrørende voldelige eller kronisk kriminelle unge i alderen 12-21 år, som afsoner en straf på en sikret institution eller i et fængsel viser, at tiltag med kognitiv terapi generelt reducerer recidivrisikoen for de unge (Garrido & Morales 2007). Analysen inkluderer 30 effektevalueringer fra henholdsvis USA, Canada og England. I halvdelen af evalueringerne undersøges desuden recidivet til alvorlig kriminalitet, og resultaterne viser, at behandlingen også reducerer tilbagefaldet hertil.

Foruden analyser, hvor effekten af forskellige kognitive programmer undersøges samlet, findes der analyser af enkeltstående programmer og deres indvirkning på deltagernes recidiv. En metaanalyse bestående af 16 effektevalueringer af programmet *Reasoning and Rehabilitation* (R&R) i USA, Canada, England og Sverige viser f.eks., at recidivet er 14 pct. lavere for lovovertrædere, der har deltaget i programmet, end for lovovertrædere, der ikke har det (Tong & Farrington 2005). Formålet med programmet er at udvikle deltagernes kognition, herunder at lære dem at tænke på en måde, så de fremover kan træffe beslutninger, der gør det muligt for dem at komme væk fra en kriminel livsstil. Programmet, der kan gennemføres både i og uden for institutioner, består af 36 lektioner af hver to timers varighed, som gives til grupper af seks til 12 personer. Lektionerne udfordrer deltagernes tankegang via rollespil, indlæringsøvelser m.v. og skal hjælpe deltagerne til at tænke over konsekvenserne af deres handlinger samt at overveje alternative måder at handle på (ibid.). I Danmark kaldes programmet *Det Kognitive Færdighedsprogram*, og det har været anvendt i kriminalforsorgen siden 1994. Det er et tilbud til indsatte, som er motiverede for at deltage, og som erklæres egnede til det. Recidivrisikoen og kriminalitetens art indgår ikke i egnethedsvurderingen, men det gør oplevelsen af impulsivitet og indlevelsessevne samt evne til at kommunikere, håndtere dagligdagsproblemer, være sammen med andre og til at se sammenhæng mellem handling og konsekvens. Der er ikke gennemført en holdbar effektevaluering af programmet i Danmark, men en evaluering fra Sverige viser – ligesom metaanalysen – at det har en recidivhæmmende effekt (Berman 2004).¹⁷

Et andet kriminalpræventivt program er *Brotts-Brytet*, som er et svensk udviklet program baseret på indlæringsteori og kognitiv psykologi. Programmet består af 25 lektioner af hver to timers varighed samt tre individuelle samtaler, der afvikles over ni til ti uger. I Danmark kaldes programmet *Nye Veje*, og det anvendes over for klienter i kriminalforsorgen, der uanset kriminalitetens art befinder sig i høj- eller mellemrisikogruppen for at begå ny kriminalitet, og som ønsker at forhindre det. Det gennemgående tema i programmet er kriminalitet og konsekvenserne af kriminalitet ikke mindst for ofrene. På ungeafdelingen i Statsfængslet i Jyderup afvikles der aktuelt et forsøg, hvor indsatte kan gennemføre programmet individuelt. Programmet er dog i udgangspunktet gruppebaseret, og det er derfor en forudsætning, at deltagerne er villige til at være åbne omkring den kriminalitet, de har begået. Der er ikke gennemført en dansk effektevaluering af programmet, men af en svensk fremgår

¹⁷ I Danmark anvender kriminalforsorgen et opfølgingsprogram over for tidligere deltagere i *Det Kognitive Færdighedsprogram*, der f.eks. i forbindelse med deres løsladelse har behov for hjælp og støtte til at vedligeholde kognitive færdigheder og til at kunne anvende dem i flere situationer. Programmet kaldes *Booster*, og det omfatter lektioner af 2,5 timers varighed, som holdes over 3-4 uger. Der er ikke gennemført nogen evaluering af tiltaget.

det, at deltagerne oplever en positiv forandring (Danielsson et al. 2009c). Der er imidlertid ingen tegn på, at deres recidiv er lavere end recidivet i en sammenlignelig kontrolgruppe. Desuden er tolkningen af evalueringen problematisk, idet deltagerne i programmet kan have deltaget i andre programmer samtidig.

Den svenske kriminalforsorg anvender også et kognitivt program kaldet *One-to-One* hovedsageligt over for indsatte og klienter i frihed, der ikke egner sig til gruppebaserede programmer, eller som ikke har mulighed for at indgå i dem. Programmet er udviklet i England, og det omfatter 20 individuelle, motiverende samtaler med en behandler, der skal fungere som social rollemodel for deltageren. Programmet strækker sig over fire til fem måneder afhængig af antallet af samtaler per uge. Hver samtale varer en time til halvanden, og det overordnede formål med dem er, at deltageren skal lære, hvilke situationer der er forbundet med en øget risiko for at begå kriminalitet, og hvordan disse situationer kan undgås. Der arbejdes med problemløsning, selvkontrol, sociale færdigheder, empati, attitude m.v., og en del af samtalerne tilpasses deltagerens individuelle behov i forhold til at mindske risikoen for tilbagefald til ny kriminalitet. Der er gennemført en svensk effektevaluering af programmet, men denne finder dog ikke en klar positiv effekt af indsatsen, når recidivet blandt deltagerne sammenlignes med recidivet i en sammenlignelig kontrolgruppe (Danielsson et al. 2009b). Også for denne evaluering er det et problem, at programdeltagerne kan have deltaget i andre programmer samtidig. En tidligere engelsk effektevaluering er heller ikke i stand til at måle en effekt af indsatsen, hvilket imidlertid kan skyldes, at forsøgsgruppen består af meget få personer (Hollin et al. 2004).

Det skal endvidere nævnes, at der i perioden fra 2008-2010 blev gennemført et dansk kriminalpræventivt pilotprojekt i kriminalforsorgens regi. Projektet blev kaldt *MÅL* for *Motivation* (vilje til ændring), *Årvågenhed* (opmærksomhed omkring sig selv og andre) og *Lederskab* (tage styring over eget liv). Projektet, der fandt sted i Statsfængslet ved Horsørød og i Statsfængslet i Ringe, var målrettet unge afsonere med anden etnisk herkomst end dansk, og det havde til formål at nedbringe recidivet for denne målgruppe. For at deltage var det en forudsætning, at de unge forinden havde gennemført et af de tre kognitive programmer: Det Kognitive Færdighedsprogram, Nye Veje eller Anger Management, jf. nedenfor. Projektet indeholdt individuel hjælp i form af to til tre timers ugentlige samtaler med henblik på at fastholde og videreudvikle deres kognitive færdigheder og handlekompetencer, herunder eksempelvis støtte til at håndtere dagligdagens problemer, samfundsforståelse, fremme positive sociale relationer og hjælp til at etablere sig med uddannelse, job og bolig efter afsoning. De 23 unge, der deltog i projektet, blev fulgt fra tre måneder før løsladelse og op til et år efter. En evaluering af projektet viser, at erfaringerne er positive, og at deltagerne umiddelbart synes at have profiteret heraf, men det er ikke muligt at fastslå programmets kriminalpræventive effekt nærmere, da der ikke er tale om en kvantitativ effektevaluering (Satterup-Melkane 2010).

Ved siden af de ovennævnte kognitive programmer, er der udviklet nogle, som specifikt angår *vredeshåndtering*. En metaanalyse bestående af 11 effektevalueringer af forskellige vredeshåndteringsprogrammer for voldelige lovovertrædere i USA, Canada, New Zealand, England og Wales viser, at programmerne samlet set medfører en reduktion på otte til 11 pct. i den generelle recidivprocent og en reduktion på syv til otte pct. i recidiv til ny voldskriminalitet (Jolliffe & Farrington 2007b). Derudover er det som nævnt ovenfor påvist, at kognitive programmer, der indeholder elementer af vredeshåndtering, har større effekt end kognitive programmer, der ikke gør det (Youth Justice Research 2003; Lipsey et al. 2007).

Et af vredeshåndteringsprogrammerne er *Anger Management*. Programmet stammer fra den engelske kriminalforsorg og blev i år 2000 indført i Danmark. Det omfatter otte undervisningslektioner af hver to til tre timers varighed, som afvikles i en periode på to til fire uger. Det er med andre ord et relativt kortvarigt program, der gerne skal efterfølges af yderligere behandling, f.eks. deltagelse i Det Kognitive Færdighedsprogram. Selve undervisningen bygger på rollespil, gennemgang af vredesdagbog og diskussion af filmsekvenser med aggressioner. Programmet anvendes i de danske fængsler og på forsøgsbasis som vilkår for en betinget dom over for unge lovovertrædere. Forsøget omfatter unge, der på domstidspunktet var 15-20 år, og som har overtrådt straffelovens §§ 119, 121, 244, 245 eller 266. Forsøgsordningen forudsættes anvendt som vilkår til en betinget dom eller som alternativ til en ubetinget fængselsstraf på op til 40 dage og i almindelighed kun over for unge, der ikke tidligere har begået voldskriminalitet. Justitsministeriets Forskningskontor er i gang med at effektevaluere forsøgsordningen af *Anger Management*, men evalueringen begrænses af, at relativt få unge har deltaget i programmet, og at programmet som nævnt hovedsageligt benyttes i kombination med andre behandlingsprogrammer. En engelsk effektevaluering, der angår fængslede unge lovovertrædere, der er dømt for vold, viser positive resultater, idet deltagelse i programmet indebærer færre problemer med at håndtere vrede (Ireland 2004). Desværre måles effekten kun otte uger efter programmets ophør, hvorfor det ikke er muligt at sige, om programmet også på længere sigt har en præventiv effekt. Det skal i den forbindelse nævnes, at andre undersøgelser med længerevarende observationsperioder ikke er i stand til at påvise en effekt af programmet (Howells 2002).

Et andet udbredt vredeshåndteringsprogram er *Aggressive Replacement Training* (ART), som er udviklet i New York, men som anvendes i en række europæiske lande, herunder England, Norge og Sverige. Programmet varer ti uger, og det består af 30 lektioner, der administreres i grupper med otte til 12 lovovertrædere. Det anvendes i folkeskoler, på ungdomsinstitutioner, i fængsler m.v., men der er endnu ikke gennemført nogen større undersøgelser med fokus på voksne lovovertrædere og programmets indvirkning på deres recidiv.¹⁸ I Sverige er der gennemført en effektevaluering på en ungdomsinstitution, men evalueringen giver ikke klare resultater (Holmqvist et al. 2005). I Norge er programmet evalueret i forhold til brugen af det i skoler, herunder specialskoler, over for elever med adfærdsvanskeligheder og med behov for prosocial træning. Evalueringen viser positive

¹⁸ Campbell er i gang med en undersøgelse af effekten af ART over for voksne lovovertrædere (Kaunitz et al. 2010).

resultater, idet de unge, der har deltaget i programmet, både har udviklet deres sociale færdigheder og mindsket deres adfærdsproblemer (Gundersen & Svartdal 2006). At programmet virker kriminalpræventivt understøttes af flere amerikanske undersøgelser, idet de har dokumenteret en recidivhæmmende effekt på op til 30 pct. (Aos et al. 2011; Barnoski 2004; Harper & Chitty 2004). Det skal dog bemærkes, at effektstørrelsen på 30 pct. lige præcis ikke er signifikant ($p=0,06$). Sammenlignet med Anger management er ART et dyrere program, fordi det er mere omfattende, men ifølge undersøgelserne er der en klar økonomisk gevinst ved at benytte det, jf. afsnit 5.

De kognitive programmer, der angår vredeshåndtering, anvendes over for voldelige lovovertrædere, men i forskningslitteraturen diskuteres det, om der bør være andre særlige programmer for denne målgruppe (Polaschek & Collie 2004). I Danmark afvikles der i Statsfængslet i Vridsløselille et voldsforebyggelsesprogram, som henvender sig til indsatte med et voldeligt adfærdsmønster, der ikke omfatter seksuel vold eller familierelateret vold. Programmet har til formål at motivere deltagerne til et liv uden brug af vold og trusler, og det skal hjælpe dem til at håndtere risikoen for vold. For at indgå i programmet skal indsatte minimum være dømt for to lovovertrædelser, hvoraf den ene skal involvere vold eller aggressiv adfærd, herunder drab, vold, trusler, røveri, afpresning m.v., og der skal være en betydelig risiko for tilbagefald til en lignende adfærd. Programmet består af 85 lektioner af hver 2,5 times varighed med 4-5 lektioner om ugen. På grund af omfanget skal indsatte minimum have en reststraf på 5-6 måneder for at deltage (Kriminalforsorgens Uddannelsescenter 2010). Der findes ingen dansk effektevaluering af programmet, men af en evaluering fra Canada fremgår det, at recidivet er lavere for mandlige indsatte, der har deltaget i programmet, end recidivet i en sammenlignelig kontrolgruppe, der ikke har det. Dette gælder recidivet til kriminalitet generelt, men i særdeleshed recidivet til ny voldskriminalitet (Cortoni et al. 2006). Programmet anvendes også i Sverige, hvor det er ved at blive effektevalueret.

3.9. Tiltag vedrørende familien

En afsoning i et fængsel vil i mange tilfælde være forbundet med vanskeligheder for den indsattes familierelationer. Dels kan en afsoning indebære, at den indsatte mister kompetencer i bred forstand, herunder også i forhold til at være et fungerende familiemedlem, og dels vil familien under afsoningsperioden være afskåret fra hinanden (Murray 2005).

Med henblik på at råde bod på denne situation er der udviklet programmer, der er målrettet forældre, som afsoner. Denne form for programmer indeholder undervisning i forælderrollen, børneudvikling, kommunikation med børn m.v. og er i nogle tilfælde kombineret med mere fordelagtige besøgsvilkår. Der er ikke fundet egentlige effektstudier af sådan programvirksomhed, men mindre undersøgelser, som typisk er baseret på interview- eller spørgeskemaundersøgelser, der er gennemført henholdsvis før og efter indsatsen. Disse undersøgelser peger på, at indsattes deltagelse i forældreprogrammer fører positive forandringer med sig, herunder både følelsesmæssige og adfærdsmæssige, forbedret selvværd og færdigheder til at klare forælderrollen (Snyder 2009; Perry et al.

2011; Wilson et al. 2010; Harm & Thompson 1997; Thompson & Harm 2000; Bayse et al. 1991; Sandifer 2012; Wilczak & Markstrom 1999; Harrison 1997; Lösel et al. 2012). Der er tegn på, at samlivskurser under afsoningen samt støtte til familien i perioden efter løsladelse kan hjælpe til en vellykket resocialisering, herunder et mindsket recidiv, men der mangler mere solid forskning på dette område (Herman-Stahl et al. 2008).

I Sverige findes der flere forskelligartede initiativer rettet mod fængslede forældre, f.eks. forsøg med netværksterapi, to ugers internat med familiekurser, forældrekurser m.v. (Hedin 2000; Smith & Jakobsen). I hovedparten af den svenske kriminalforsorgs institutioner findes ”föräldracirkler”, som består af samtalegrupper blandt forældre, der afsoner. Grupperne, der har til formål at hjælpe til, at gode familiære relationer opretholdes under afsoningen, ledes af fængselsfunktionærer med særlig uddannelse. En rapport peger på, at der er mange positive erfaringer fra samtalegrupperne, herunder at de indsatte oplever at have fået mere viden om børns udvikling og behov, at være blevet mere opmærksomme på betydningen af deres forældrerolle og på, hvordan denne rolle bedst muligt udfyldes under afsoningen. Desuden har en stor andel af deltagerne øget kontakten med deres børn, både under og efter samtalegruppeforløbet (Hedin 2000).

I Norge eksisterer der ligeledes forskellige samlivs- og forældrevejledningskurser i kriminalforsorgens regi. I 2005 blev der opstartet forældrevejledningsgrupper baseret på *International Child Development Programme* (ICDP). En mindre spørgeskemaundersøgelse blandt deltagere i programmet tyder på en positiv udvikling i henholdsvis brug af forældrestrategier, tilknytning til og opdragelse af børn (Sherr et al. 2011).

Et andet program, der er implementeret i den norske kriminalforsorg, er *Prevention and Relationship Enhancement Program* (PREP). Formålet med dette program er at træne kommunikationsfærdigheder og konfliktlösingsstrategier med henblik på at opretholde en god kontakt til nære pårørende (Det Kongelige Justis- og Politidepartement 2008). Der foreligger ikke effektevalueringer af programmet, men kursusevalueringer viser, at deltagerne har positive erfaringer med programmet.¹⁹

Med inspiration fra dette program blev der i januar 2009 opstartet et pilotprojekt med forældrekurser i statsfængslet i Jyderup, ”Når far er i fængsel – Gode redskaber til at være forældre sammen”. Kurset, der blev forestået af Center for Familieudvikling, bestod af to forældreftener for de indsatte, en kursusweekend uden for fængslet sammen med partner samt to opfølgingsaftener. Der deltog fire indsatte med deres partnere, og disse havde blandede erfaringer med kurset. Idéen betragtes som god af de indsatte, som dog på samme tid giver udtryk for, at kurset var for kortvarigt og havde et for lille fokus på børn. Et lignende projekt startede i 2009 i Statsfængslet i Vridsløselille (Hansen 2010). Desuden findes projekt ”Far bag tremmer”, som opstartede i Vestre Fængsel i 2010. Dette

¹⁹ www.modum-bad.no

projekt består af en samtalegruppe med seks fædre og to socialrådgivere, som mødes to gange ugentligt i tre uger. Sigtet med projektet er at støtte de indsatte fædre i at etablere og/eller fastholde stabile familierelationer, at vejlede og rådgive om forælderrollen samt om mulighederne for støtte og behandling med henblik på at udvikle og styrke fædrenes forældrekompetencer m.v. (interne notater fra Københavns Fængsler).

Støtte til indsattes partner- og forældreskab findes også i kriminalforsorgens udslusningsinstitution, Pension Engelsborg, hvor indsatte bor sammen med deres familier og deltager i familiebehandling. En erfaringsopsamling fra Engelsborg peger på positive forandringer i hele familien (Halmø 2009.). Der foreligger dog ingen effektevaluering.

Af andre tiltag i kriminalforsorgens regi vedrørende familien kan nævnes børnevenlige besøgsfaciliteter, pårørendearrangementer, etablering af familieejligheder til brug under weekendbesøg og udpegning af børneansvarlige blandt personalet. På baggrund af et toårigt forsøgsprojekt opstartet i 2010 med børneansvarlige i statsfængslerne ved Horserød og i Ringe samt arresthusene i Frederikshavn og Vejle peger en rapport på flere forbedringer, herunder et større fokus på kontakten mellem indsatte og deres børn, indsattes inddragelse i drøftelser angående nye tiltag i institutionen med betydning for de indsatte børn samt etablering af forældresamtalegrupper (Hendriksen et al. 2012).

Ved siden af de familierelaterede programmer, der angår forældre i fængsel, findes der en stor gruppe tiltag, der er målrettet familier med børn og unge med forskellige former for problemadfærd, herunder kriminalitet. Disse programmer udføres typisk i hjemmet, i skolen, på særlige centre m.v. og vedrører dermed sjældent kriminalforsorgen. Nogle metaanalyser af familiebaserede programmer indeholder dog også – men ikke alene – studier af tiltag rettet mod unge tilknyttet fængselsvæsenet (Latimer 2001; Dowden & Andrews 2003). Disse analyser peger på en kriminalpræventiv effekt af programmerne. I Latimers analyse findes en reduktion i recidivet (en samlet effektstørrelse på $-0,15$)²⁰, dog særligt over for unge under 15 år og dem, der frivilligt deltager i programmet. Desuden ses den største effekt ved evalueringer med det ringeste metodemæssige design. På denne baggrund konkluderes i rapporten, at evidensen for en kriminalpræventiv effekt af familiebaserede interventioner ikke er overbevisende. Disse fund undersøges nærmere i metaanalysen foretaget af Dowden & Andrews, som beregner en effektstørrelse på $-0,21$.²¹ Effekten findes i denne analyse i højere grad at være afhængig af programmets struktur – RNR-princippet – end af evalueringernes metodemæssige design.²² En gennemgang af studier af effekten af familiebaserede interventioner finder ligeledes, at sådanne tiltag mindsker antallet af nye arrestationer, men ikke antallet af ubetingede domme. Der peges på, at resultaterne er noget usikre på grund af et uensartet datagrundlag (Woolfenden et al. 2009).

²⁰ Den angivne effektstørrelse er phi koefficienten, hvorfor reduktionen i recidivet er omtrent 30 pct.

²¹ Den angivne effektstørrelse er phi koefficienten, hvorfor reduktionen i recidivet er omtrent 42 pct.

²² Der henvises til afsnit 4, hvor RNR-princippet omtales nærmere.

Et af de programmer, der anvendes som led i unges strafafsoning, er *Family Integrated Transition Program* (FIT). Målgruppen er unge lovovertrædere med misbrugsproblemer og psykiske problemer. Programmet, der opstartes et par måneder inden løsladelse og fortsætter fire til seks måneder efterfølgende, indeholder elementer, som er anvendt i andre behandlingsprogrammer, herunder multsystemisk terapi, motivationsterapi og adfærdsterapi. Et væsentligt element ved programmet er, at familien inddrages i behandlingen. Den unge og dennes familie tilknyttes således et FIT-team med bl.a. børnepsykolog og misbrugskonsulent. Teamet står til rådighed for familien 24 timer i døgnet. Der sigtes mod at ændre den unges hjemlige miljø, hvorfor også venner, skole og nabolag inddrages. En metaanalyse viser, at programmet har en positiv kriminalpræventiv effekt, idet betydeligt færre af de unge i programmet end i kontrolgruppen efterfølgende straffes for en alvorlig forbrydelse, svarende til en effektstørrelse på -0,29. Der er dog ikke en statistisk signifikant forskel mellem grupperne med hensyn til mindre alvorlig kriminalitet (Aos 2004). En costbenefit-analyse viser, at programmet er rentabelt i en amerikansk kontekst (Aos et al. 2011).

I øvrigt henvises til afsnit 3.20 nedenfor, hvor der omtales flere undersøgelser, som viser, at nære familiære relationer og hyppig kontakt i løbet af afsoningen nedbringer tilbagefald til kriminalitet.

3.10. Tiltag vedrørende arbejde og uddannelse

Det er velkendt, at kriminalforsorgens klienter har en ringere uddannelse og tilknytning til arbejdsmarkedet end den øvrige befolkning, samt at problemer med arbejde og uddannelse er risikofaktorer i forhold til kriminalitet, jf. afsnit 2.

Der foreligger en del udenlandsk effektforskning om fængselsvæsenets tiltag rettet mod beskæftigelse. Ofte forekommer disse tiltag dog i kombination med andre indsatser, hvilket vanskeliggør en vurdering af effekten af tiltag vedrørende arbejde og uddannelse isoleret set (Bushway & Reuter 2002). Desuden er deltagelse i beskæftigelsestilbud baseret på et valg, hvilket gør det svært at konstruere en sammenlignelig kontrolgruppe, da den motivation, der ligger bag ønsket om at deltage, ikke er observerbar og kan have indflydelse på indsatsens effekt (MacKenzie 2002; Bushway & Reuter 2002). En sådan selektionsbias er svær at kontrollere for i en evaluering. Hertil kræves, at der er tale om egentlige randomiserede forsøg.²³

Generelt for arbejds- og uddannelsesprogrammer i fængsler peges på, at effekten er afhængig af målgruppens kvalifikationer, samt at en indsats bør være differentieret, således at målgruppens kvalifikationer og behov er nært koblet sammen med indsatsens indhold og undervisningsmetoder. Desuden peges på, at forhold som overfyldte fængsler, logistiske vanskeligheder med at få indsatte til undervisning på rette tid og sted og mangel på ressourcer til et tilstrækkeligt antal undervisere, produktionsudstyr m.v. indvirker på effekten af beskæftigelsestiltag i fængsler (Vacca 2004; Lipsey & Cullen 2007; Webster et al. 2001). Yderligere peges på betydningen af samarbejde med eksterne

²³ Se også rapportens indledning.

parter med henblik på at sikre, at tiltag under afsoningen følges op efterfølgende. De bedste resultater synes at opnås i tilfælde, hvor sådanne opfølgende indsatser er på plads inden løsladelsen (MacKenzie 2002; Webster et al. 2001). Med hensyn til tiltagets omfang kan det nævnes, at der af en gennemgang af effekten af bl.a. uddannelsesprogrammer fremgår, at kriminalpræventive effekter alene opnås i tilfælde, hvor deltagelse i uddannelsesprogrammet er af en vis længde (mindst 200 timer) (Seiter & Kadela 2003). Desuden ses egentlig programvirksomhed vedrørende beskæftigelse at have en større kriminalpræventiv effekt end rådgivning, som har et mindre konkret indhold (Lipsey 1995).²⁴ Vedrørende alder viser erfaringerne med beskæftigelsesprogrammer, at den største effekt opnås for voksne lovovertrædere. Dette resultat beror formodentlig på, at helt unge lovovertrædere ikke finder spørgsmålet om beskæftigelse helt så presserende (Welsh et al. 2012).

En del af den udenlandske litteratur omhandler *correctional industries*, dvs. arbejdspladser i fængslerne, hvor de indsatte får løn for deres arbejde. Disse arbejdspladser foregår hovedsageligt inden for fængslets mure. Det kan angå ydelser relateret til fængslet, f.eks. arbejde i vaskeriet, men kan også omfatte produkter til såvel den offentlige som den private sektor, herunder produktion af møbler, tekstiler m.v. Denne form for beskæftigelse er mest møntet på at sysselsætte de indsatte i løbet af afsoningsperioden, levere varer og ydelser, reducere omkostningsniveauet m.v., men kan også bidrage med arbejds erfaring, som de indsatte kan have gavn af efter endt afsoning. Dog har vanskeligheder vist sig ved, at produktionsudstyret og -teknikken kan være forældet, eller ved at de indsatte kvalificeres inden for arbejdsområder, hvor der ikke er mangel på arbejdskraft (MacKenzie 2002). Et europæisk studie af arbejdspladser i fængsler i henholdsvis Frankrig, Tyskland og England peger desuden på flere forhold, der kan være med til at mindske effekten af arbejde i fængslerne. Studiet er baseret på spørgeskemaundersøgelser og interview blandt indsatte og instruktører på arbejdspladserne. Disse vurderer bl.a., at der er mangel på fængselsarbejdspladser, som giver kvalifikationer, der er brugbare på arbejdsmarkedet, at lønnen for arbejdet er for lav ifølge de indsatte, at de indsatte i stigende grad er dårligt kvalificerede til at varetage et job ifølge instruktørerne, at mange af den type jobs, som de indsatte kvalificeres til, flyttes til udlandet m.v. (Shea 2005).

En af de mere centrale amerikanske metaanalyser vedrørende effekten af forskellige former for beskæftigelsestiltag for voksne afsonere omfatter også effekten af arbejde i fængsler (Wilson et al. 2000). Metaanalysen omfatter i alt 33 studier og inkluderer 53 programsammenligninger. Af disse angår blot fire studier fængselsarbejdspladser. De inkluderede studier har et eksperimentelt eller kvasi-eksperimentelt design, men alligevel karakteriseres flere af undersøgelseerne som værende ret ringe metodemæssigt set. Dette skyldes dels mangel på kontrolvariabler og dels konstruktion af kontrolgrupper, der ikke er sammenlignelige på grund af uobserverbare forskelle i motivation. Resultatet af metaanalysen er, at det på baggrund af de eksisterende studier ikke er muligt at konkludere, om arbejde under afsoningen har en effekt i relation til recidiv og/eller beskæftigelse. Selv om

²⁴ Analysen omfatter unge lovovertrædere generelt og ikke alene unge, der afsoner eller på anden måde er underlagt kriminalforsorgen.

resultaterne fra de enkelte studier tyder på en positiv effekt, så er der samlet set for få solide studier til, at et positivt signifikant resultat opnås i en metaanalyse (ibid.).

Også på baggrund af en mindre metaanalyse vedrørende effekten af arbejde under afsoningen konkluderes, at det er vanskeligt at komme med klare konklusioner herom, selv om man finder en effektstørrelse, der peger på en kriminalpræventiv effekt (MacKenzie 2006). Metaanalysen inkluderer alene to studier, idet øvrige ikke anses for at være af tilstrækkelig god kvalitet. Alligevel peges i analysen på, at det ikke kan udelukkes, at motivationsfaktoren har influeret på resultatet (ibid.). En metaanalyse fra Washington State Institute for Public Policy finder ligeledes en beskeden, men signifikant effektstørrelse af arbejdspladser i fængsler (-0,08) samt en mindre økonomisk gevinst i en amerikansk kontekst, jf. afsnit 5 (Aos et al. 2011). Det er dog vigtigt at holde sig for øje, at selv om effekten er beskeden, så vedrører den eventuelle positive effekt i en dansk kontekst mange indsatte, da en væsentlig del af de indsatte i danske fængsler arbejder under afsoningen.

Et af de studier, der er inkluderet i de ovennævnte metaanalyser, er en undersøgelse foretaget af Saylor og Gaes (Saylor & Gaes 1996). Heri undersøges effekten af arbejdsrelaterede tiltag i fængsler, hvilket både dækker over arbejdspladser i fængsler og erhvervsmæssig instruktion eller træning. Studiet finder en markant forskel i andelen, der har begået ny kriminalitet i løbet af en etårig observationsperiode – syv pct. recidiv for programdeltagerne mod 20 pct. for ikke-programdeltagere. Kontrolleret for observerbare forhold, såsom alder, tidligere kriminalitet og den aktuelle afgørelse, reduceres forskellen til 6,6 versus 10,1 pct. Også i forhold til beskæftigelse ses en signifikant større andel blandt programdeltagerne at være i arbejde i løbet af den etårige observationsperiode, mens der ikke findes forskelle i lønindkomstniveauet mellem eksperimental- og kontrolgruppe (ibid.). Også her peges på, at resultatet skal tolkes med varsomhed, da det ikke har været muligt at kontrollere for eventuelle forskelle i motivation (Bushway & Reuter 2002).

Anden forskning har set på betydningen af *arbejdstiltag omkring løsladelsesfasen*. Herunder hører muligheden for at give de indsatte frigang til arbejde eller uddannelse samt øvrige indsatser, der er opstartet under afsoningsperioden og fortsættes efterfølgende med det formål at gøre overgangen fra fængsel til frihed nemmere ved at fremme muligheden for beskæftigelse efter løsladelse.²⁵ Med hensyn til effekten af udstationering med henblik på arbejde viser beregninger foretaget af Washington State Institute for Public Policy en mindre, men signifikant effekt (effektstørrelse på -0,08) samt en økonomisk gevinst ved tiltaget, beregnet i en amerikansk sammenhæng (Aos et al. 2011).²⁶ En anden analyse, der omfatter 12 studier vedrørende effekten af frigang til arbejde, når frem til, at denne indsats kan nedbringe ny kriminalitet og øge beskæftigelsen, men det understreges samtidig, at de mest positive resultater stammer fra de mest usikre studier (Cheliotis 2008; Cheliotis 2009).

²⁵ Nogle af sådanne tiltag er også omtalt i afsnittet om *Samarbejde mellem myndigheder*.

²⁶ Se også afsnit 5.

Et studie af 218 indsatte, hvoraf halvdelen deltager i et program, der giver udstationering eller fri-gang til arbejde, mens den resterende halvdel afslutter afsoningen i fængsel, peger også på, at denne adgang til arbejde reducerer tilbagefaldsrisikoen, dog ikke signifikant (Turner & Petersilia 1996). Tilsvarende finder et studie af *The Washington State Work Release Program* en beskedent kriminal-præventiv effekt, idet henholdsvis 58 pct. og 61 pct. recidiverer i eksperimental- og kontrolgruppen, 45 pct. og 47 pct. for så vidt angår mere alvorlig kriminalitet. Forskellene er dog signifikante, idet undersøgelsespopulationen er vældig stor (Drake 2007).

Af andre arbejdstiltag i tilknytning til eller umiddelbart efter løsladelsen kan nævnes *jobtræningsprogrammer*. Denne form for indsats dækker over træning af praktiske og teoretiske færdigheder med henblik på at forbedre lovovertræderes mulighed for at få et job. En metaanalyse foretaget af Washington State Institute for Public Policy finder en mindre, men signifikant effektstørrelse af arbejds- og jobtræningsprogrammer, der finder sted uden for fængslet (-0,07). Desuden beregnes i samme analyse en relativ stor økonomisk gevinst ved indsatsen i en amerikansk samfundsmæssig kontekst, jf. afsnit 5. De indsatser, der er inkluderet i analysen, består typisk i forbedring af kundskaber til at søge job, udforme ansøgninger, CV m.v. Nogle af indsatserne har særligt fokus på den barriere, det er at have en plettet straffeattest i forhold til at få et job (Aos et al. 2011). Også i Marylandrapporten kategoriseres jobtræningsprogrammer for tidligere indsatte blandt de tiltag, der virker (Bushway & Reuter 1998).

I modsætning hertil står et forsøg med krav om deltagelse i jobtræningsprogrammer som alternativ til straf. Der kan ikke påvises en kriminalpræventiv effekt af dette tiltag, hvilket kan tænkes at hæn-ge sammen med bl.a. programmets omfang, som vurderes at være for lille, problemer med imple-mentering af programmet samt ringe dataindsamling (Bushway & Reuter 2002).

I en solid metaanalyse fra 2006 foretaget i regi af Campbell Collaboration undersøges effekten af *beskæftigelsesprogrammer i frihed* for tidligere indsatte (Visher et al. 2006). De undersøgte beskæftigelsestiltag vedrører jobformidling eller jobtræning. Kontrolgruppen er sammensat af personer, der har modtaget den sædvanlige indsats eller ingen indsats. I tilfælde, hvor eksperimentalgruppen angår personer, der frivilligt havde meldt sig til at indgå i programmet, stilles et lignende krav til kontrolgruppen for at tage højde for selvsektion. På baggrund af i alt otte studier, der møder Campbells selektionskriterier, finder analysen, at denne form for intervention ikke har nogen signi-fikant kriminalpræventiv effekt målt i antallet af nye arrestationer i en opfølgingsperiode på et år. Den største tendens til positiv effekt findes for dem, der er mindst kriminelt belastede, men fortsat er denne effekt ikke signifikant. Evalueringens forfattere peger på, at der er behov for mere forsk-ning om aktuelle beskæftigelsesprogrammer, idet hovedparten af de otte inkluderede studier omfat-ter ældre programmer (ibid.). Flere af disse nyere beskæftigelsesprogrammer formodes at have en større effekt, idet de er mere intensive og desuden har større fokus på at matche klienternes behov med de enkelte ydelser (Visher et al. 2005).

Flere evalueringer af *Transitional Jobs Programs* tyder på, at der ikke er en langsigtet effekt af denne slags programmer. I en nylig evaluering undersøges effekten af de forskellige komponenter, der er indeholdt i programmet. Resultaterne viser, at tidligere indsatte, der deltager i programmet i mindst 30 dage i løbet af en seks måneders periode, har større sandsynlighed for at få et arbejde (som ikke er støttet via projektet, men erhvervet af den tidligere indsatte selv). Der findes ikke signifikante effekter i forhold til beskæftigelse eller recidiv for de øvrige elementer i programmet, herunder støtte til jobsøgning, sagsbehandling, erhvervsfaglig træning og økonomisk støtte (Yahner & Zweig 2012). Yderligere en evaluering af denne form for programmer finder ingen langsigtet effekt for så vidt angår beskæftigelse (Redcross et al. 2012). I denne evaluering ses dog en kriminalpræventiv effekt, særligt inden for det første år efter løsladelse og størst blandt personer, der indgik i programmet inden for de første tre måneder efter løsladelse.

I Danmark omfatter beskæftigelse af indsatte i kriminalforsorgens institutioner forskellige former for arbejds- og uddannelses tilbud, hvor arbejde enten kan bestå i produktionsvirksomhed, intern service eller bygningsvedligeholdelse. Beskæftigelsestilbuddene til kriminalforsorgens klientel er blevet gennemgået og vurderet med henblik på at tilpasse dem samfundsudviklingen og styrke indsatsen (Beskæftigelsesudvalget 2002), men der foreligger kun lidt viden om effekten af kriminalforsorgens beskæftigelsestilbud.

Der er – og har været – iværksat flere arbejdsrelaterede projekter i kriminalforsorgens regi. Blandt disse hører projekt Vilijob og andre arbejdsmarkedsprojekter, der blev gennemført i et samarbejde mellem den fri kriminalforsorg og Københavns Kommune i perioden april 2004 til oktober 2005. Tiltaget rettede sig mod unge op til 25 år, som har anden etnisk baggrund end dansk, som var under tilsyn af kriminalforsorgen, og som havde ingen eller ringe tilknytning til arbejdsmarkedet. Projektet bestod i et ni ugers forløb med bl.a. undervisning i kognitiv færdighedstræning, et samtaleforløb med en socialrådgiver og en psykolog og hjælp med at søge og bevare et arbejde. En evaluering viser, at halvdelen af de unge var i fast arbejde halvandet år efter projektets start, mens syv pct. var i gang med en uddannelse og ti pct. under revalidering (Clausen et al. 2009). Et andet projekt, Job Uddannelse Fritid (JUF), tager udgangspunkt i unge, der afsoner på en af kriminalforsorgens pensioner. Projektet, der opstartede i 2004, omfatter et 40 dages program med i alt 80 moduler samt fire ugers praktikophold og angår f.eks. træning i problemløsning med baggrund i den kognitive metode, kulturelle oplevelser, træning i almindelig daglig livsførelse, informationer om samfund, erhvervsorientering, intensiv arbejdstrening i pensionens drift, samarbejdsture med praktiske øvelser samt tilbud om psykologhjælp. En opgørelse viser, at mere end halvdelen af deltagerne er kommet i arbejde eller har påbegyndt en uddannelse under praktikperioden eller umiddelbart efter løsladelsen (Clausen et al. 2009).

I 2006 opstartede projekt VOKS (Vejlednings- Og Kompetence System), som sigter på at optimere de erhvervskompetencer, der kan opnås i løbet af afsoningsperioden. Projektet indebærer, at den

indsatte kan indskrives på erhvervsskole eller AMU center, når dette findes relevant (under forudsætning af sikkerhedsgodkendelse) og ikke som tidligere, hvor dette alene kunne ske i frigangsperioden under den sidste del af afsoningen. Der synes umiddelbart at være positive erfaringer fra projektet (se f.eks. omtale i (Jørgensen 2009)).

I august 2010 opstartede et samarbejdsprojekt mellem Københavns Kommune og Københavns Fængsler, Job og Uddannelse for Varetægtsfængslede Unge (JUVU). Projektet er målrettet 18-24-årige, der er varetægtsfængslet i de københavnske fængsler og sigter mod at udvikle nye former for og metoder i samarbejdet mellem Københavns Fængsler og Jobcenter København samt at mindske tilbagefald til kriminalitet. Indholdet består i at fremme motivation og i afklaring af forhold vedrørende uddannelse og arbejde via afholdelse af to til tre jobplansamtaler, rådgivning om, hvordan gældsættelse m.v. undgås, samt kompetenceudviklingsaktiviteter, herunder kurser i almene sociale færdigheder. En evaluering af JUVU viser, at de succeskriterier, der er sat i forhold til antal deltagere og disses forløb, er nået. Der indgår ikke mål for recidiv i rapporten (Windfeldt 2012).

Yderligere projekter, der kan nævnes, er High:five og JobUpdate, som begge samarbejder med virksomheder med henblik på at få indsatte i beskæftigelse efter løsladelsen. High:five henvender sig ikke alene til unge, der har afsonet en straf, men også til unge i risikogruppen, mens JobUpdate er rettet mod afsonere fra Sdr. Omme statsfængsel. De umiddelbare resultater fra JobUpdate tegner positivt, og en egentlig effektevaluering af projektet er undervejs fra Rockwool Fondens Forskningsenhed. Rambøll har evalueret resultaterne fra High:five og finder stort set ingen effekt, for så vidt angår uddannelse, indkomst og selvforsørgelsesgrad, mens der ses meget markante kriminalpræventive effekter (Rambøll 2012b). I evalueringen skelnes mellem tre af High:fives målgrupper, henholdsvis I) unge der er kendt af politiet, men som ikke er dømt for lovovertrædelser, II) unge der er dømt for lovovertrædelser og som ikke umiddelbart forinden opstart i projektet har afsonet en dom, og III) unge der afsoner eller netop har afsonet en straf. Det fremgår af rapporten, at målgruppe I er lille af omfang og derfor alene beskrives deskriptivt, mens der for målgruppe II og III foretages en sammenligning med kontrolgrupper. Recidivet for målgruppe II opgøres til 27 pct., mens det tilsvarende for kontrolgruppen findes at være 81 pct. For målgruppe III og kontrolgruppen hertil findes recidivprocenter på henholdsvis 30 pct. og 93 pct. Recidiv omfatter i denne analyse al form for kriminalitet og observationsperioden er 1-årig. For eksperimentalgruppen måles denne periode med start fra påbegyndelse i projektet. For at indgå i projekt High:five kræves det, at den unge skal have viljen til at arbejde, skal have lagt kriminalitet bag sig, skal være stoffri eller i behandling og skal have en fast bopæl. Der foretages dermed en stærk selektion, som der på baggrund af de tilgængelige oplysninger ikke kan kontrolleres for i evalueringens analyser, hvilket mindsker sammenligneligheden med de matchede kontrolgrupper. Desuden reduceres målgruppe II og III fra henholdsvis 360 og 124 personer til 119 og 74 personer efter matchningen, og de to målgruppers kontrolgrupper er af tilsvarende størrelse. Denne relativt set store frasortering betyder, at det alene er en begrænset del af High:fives målgrupper, evalueringen kan siges at angå. Den væsentlige re-

duktion betyder yderligere, at grupperne bliver forholdsvis små, og resultaterne dermed behæftes med en væsentlig usikkerhedsmargin.

Der findes en del udenlandske metaanalyser, der angår den kriminalpræventive effekt af *uddannelsesindsatser i fængsler*, herunder såvel grundskoleuddannelse som erhvervsuddannelse.

For så vidt angår effekten af decideret *skoleuddannelse under afsoningen*, er der foretaget evalueringer af amerikanske programmer som *Adult Basic Education (ABE)*, *General Educational Development (GED)* og *post-secondary education (PSE)* og *post-secondary correctional education (PSCE)*. I undersøgelseerne findes lidt varierende effektstørrelser, til trods for at studierne omfatter de samme uddannelsesprogrammer (Gaes 2008).

En analyse foretaget af Washington State Institute for Public Policy finder en markant og signifikant effektstørrelse af ABE og GED (på -0,24) samt en klar økonomisk gevinst set i en amerikansk kontekst, jf. afsnit 5. Beregningen er baseret på 11 studier (Aos et al. 2011). En anden metaanalyse, der inkluderer en analyse af 14 programsammenligninger fra 11 studier af skoleuddannelsens betydning, peger på, at uddannelsesprogrammerne både nedbringer recidivet og øger beskæftigelsen. Hvorvidt disse to effekter er relateret til hinanden, kan ikke sikkert afklares, men beregninger tyder herpå. Det understreges, at det ikke kan udelukkes, at en uobserverbar selektion i form af motivation har influeret på begge effekter (Wilson et al. 2000). De fundne effekter svarer til, at programmer af denne type nedbringer recidivrisikoen med 18 pct. for ABE og GED og med 26 pct. for PSE (Gaes 2008). Yderligere en metaanalyse (Chapell 2004) finder en endnu mere markant kriminalpræventiv effekt af de disse uddannelsesprogrammer (PSCE) i fængsler, nemlig på omtrent 40 pct. Dette resultat bør dog tolkes med varsomhed, da det er vanskeligt at gennemskue, hvilke kriterier der lægges til grund for at inkludere studierne i metaanalysen (Gaes 2008).

Mange indsatte har dårlige erfaringer med skolen, og der kan være behov for at gå nye veje for at stimulere deres lyst til uddannelse. I Sverige og andre steder har man gennemført forsøg med et tiltag, der sigter mod at øge arbejdshukommelsen blandt de indsatte med henblik på at motivere dem for uddannelse og påvirke deres kognitive formåen og evne til impulsstyring. Forsøgene tyder på, at det gennem kortvarig daglig træning er muligt at øge de indsattes arbejdshukommelse ('arbebsminne'), hvilket kan have betydning for skolepræstationer og evnen til at kontrollere impulser, til at planlægge osv. Der er ikke i disse undersøgelser set på den eventuelle kriminalpræventive betydning af tiltaget (de Jong 1998; Bull & Scerif 2001); (Gathercole & Pickering 2000; Westerberg 2004; Höien & Lundberg 1999). En svensk undersøgelse vedrørende træning af arbejdshukommelsen er undervejs og forventes klar ultimo 2013 (Statens institutionsstyrelse 2010).

En samlet kortlægning af fængselsundervisning i de nordiske lande peger på, at der ofte er et betydeligt frafald blandt deltagere i undervisningen. Det nævnes i rapporten, at dette frafald typisk beror på mangel på motivation blandt de indsatte (TemaNord 2003). Desuden anbefales indførelsen af ny

teknologi og it-undervisning med henblik på at få adgang til et mere bredt uddannelses tilbud i form af fjernundervisning. Også adgang til uddannelse under frigang anses som væsentligt. Øvrige erfaringer fra den nordiske fængselsundervisning peger på vigtigheden af, at undervisningstilbuddene er fleksible og individuelt tilpassede, og på, at opfølgning i forbindelse med løsladelse bør ske i større omfang (ibid.). Kortlægningen belyser ikke spørgsmålet om en kriminalpræventiv effekt.²⁷

I en ældre dansk rapport fra 1986 undersøges den kriminalpræventive effekt af uddannelses tilbud i kriminalforsorgen ved at sammenligne recidiv blandt tre grupper; en uddannelsesgruppe (gennemførte planlagt uddannelse), en afbrydergruppe (påbegyndte men ikke gennemført planlagt uddannelse) og en sammenligningsgruppe (planlagde uddannelse under afsoning, men påbegyndte aldrig). Undersøgelsen finder ikke signifikant forskel i tilbagefald til kriminalitet blandt de tre grupper (Holstein 1986). Analyser peger dog på, at længerevarende frigang til undervisning synes at være forbundet med en lavere tilbagefaldsrisiko (ibid.).

En nyere undersøgelse af selvforsørgelse og uddannelse efter fængsel inkluderer en særskilt analyse vedrørende en mindre gruppe, som ingen uddannelse havde inden afsoningen, men som erhverver sig uddannelse enten i løbet af eller efter første afsoning. Der findes en markant effekt i forhold til udviklingen i lønindkomst for denne gruppe, men der peges på, at det langt fra er muligt at tillægge uddannelse æren for, at det går så relativt godt, idet det er en meget særlig gruppe – set ud fra f.eks. uddannelsesforudsætninger og motivation – der kommer i fængsel uden uddannelse og herefter opnår en sådan (Landersø & Tranæs 2009).

Flere spørgeskema- og interviewundersøgelser af uddannelses tilbud i kriminalforsorgen peger bl.a. på, at der eksisterer et udækket uddannelsesbehov, og at der er mangel på tidssvarende undervisningsfaciliteter (se f.eks. (Koudahl 2006; 2007; 2010).

Endelig kan nævnes en europæisk metaanalyse af den kriminalpræventive effekt af seks forskellige former for programvirksomhed i fængselsvæsenet i Tyskland, Storbritannien, Israel, Holland og Sverige, som finder den største kriminalpræventive effekt af de programmer, der angår uddannelse (Redondo et al. 2002).

Med hensyn til den kriminalpræventive effekt af *erhvervsfaglig uddannelse i fængslerne* foreligger der enkelte internationale metaanalyser og litteraturstudier. Det skal understreges, at programmer inden for dette område dækker over et meget varieret indhold, herunder klassebaseret undervisning, lærlingeuddannelse, men også træning af færdigheder for at kunne forbedre arbejdsetik, tidsplanlægning m.v.

²⁷ En mindre islandsk undersøgelse kan tyde på, at uddannelse i fængsler kan mindske tilbagefaldet til kriminalitet, men det skal understreges, at der er tale om et vældig begrænset undersøgelsesgrundlag (Kristjansdottir & Gudbjørnsdottir 2011).

Flere metaanalyser foretaget af Washington State Institute for Public Policy finder en signifikant effektstørrelse for erhvervsfaglige uddannelsestiltag, svarende til mellem ni pct. og op til en fjerdedel reduktion i recidivet. Yderligere beregnes en positiv økonomisk gevinst af tiltaget set i en amerikansk sammenhæng (Aos et al. 2011; Aos et al. 2006).²⁸ Dette resultat understøttes af endnu en metaanalyse, som på baggrund af syv populationer fra seks forskellige studier finder en kriminalpræventiv effekt af erhvervsuddannelsesprogrammer i fængsler (MacKenzie 2006). En metaanalyse, der omfatter 17 studier af effekten af erhvervsfaglige uddannelsesindsatser, finder også en ganske markant effekt, der svarer til 22 pct. reduktion i recidivet og 34 pct. øgning i beskæftigelsen (Gaes 2008; Wilson et al. 2000). Dette og øvrige resultater skal ses i lyset af, at der kan være tale om en selekteret gruppe, da det ikke er muligt at kontrollere for forskelle i motivation.

I en tidligere amerikansk sammenfatning af evalueringer peges der også på, at det er muligt at mindske tilbagefaldsrisikoen blandt indsatte via erhvervsuddannelse i fængslets regi, men det bemærkes, at det ikke er muligt at indkredse, hvilken form for erhvervsuddannelse eller -træning der har effekt, og hvorvidt den kriminalpræventive effekt er afledt af en øget beskæftigelse blandt dem, der indgår i erhvervsuddannelsesforløb (MacKenzie 2002).

I en engelsk undersøgelse af et intensivt program, der inkluderer erhvervsfaglig uddannelse, rapporteres om en reduktion i recidivet på ti pct. (Farrington et al. 2000).

Af nordisk forskning kan nævnes en svensk undersøgelse fra 2010, som viser, at deltagelse i arbejdsmarkedsrelevant undervisning under afsoningen øger de indsattes jobmuligheder efter løsladelse. Denne effekt er størst for dem, der inden afsoning var uden arbejde, for de unge, for personer med ringe uddannelse og for dem, der deltog i flest undervisningstimer. Der findes dog ikke en signifikant forskel i tilbagefald til kriminalitet for deltagere i undervisningen i sammenligning med en kontrolgruppe, der er matchet ud fra faktorer af betydning for henholdsvis recidiv og deltagelse i arbejds- eller uddannelsesindsatser. At der overordnet set ikke kan måles en signifikant recidiv reducerende effekt af tiltaget, kan hænge sammen med undersøgelsespopulationens størrelse. Man finder således et lavere recidiv blandt de personer, der kommer i beskæftigelse efter løsladelse, men denne andel er for lille til at gøre den samlede effekt signifikant (Brottsförebyggande rådet 2010a).

3.11. Mentorordninger

Det meste forskning angående mentorordninger er ikke relateret til kriminalforsorgens regi, men angår mentorer til skolebørn eller udsatte børn og unge. Effekten af disse tiltag vurderes at være positiv, men ret lille (Gottfredson et al. 2002; Aos et al. 2001). Desuden er mentorordninger ofte kombineret med andre former for tiltag, hvilket vanskeliggør en analyse af effekten af mentorordninger isoleret set (McGuire 2002).

²⁸ Se også afsnit 5.

I en engelsk metaanalyse baseret på 18 effektevalueringer af forsøg med mentorordninger til unge, der har begået strafbare handlinger, konkluderes, at ordningen har en kriminalpræventiv effekt, dog først og fremmest under selve mentorforløbet. Den beregnede effektstørrelse svarer ifølge metaanalysen til, at forudsat recidivet i kontrolgruppen vil være 50 pct., vil det i eksperimentalgruppen være et sted mellem 40 og 46 pct. (Jolliffe & Farrington 2007a; Brottsförebyggande rådet 2008b). De studier, der er inkluderet i metaanalysen, angår i nogle, men ikke i alle, tilfælde mentorordninger, der er målrettet unge med tilknytning til fængselsvæsenet. Mentorordningen forventes at have en kriminalpræventiv effekt, dels ved at mentoren kan give direkte støtte til den unge, f.eks. ved at hjælpe med jobansøgninger, dels ved at give indirekte støtte ved at agere rollemodel. Når mentoren tilbringer tid sammen med den unge, har den unge også færre muligheder for at begå kriminalitet, og samværet kan bidrage til, at den unge kan bryde med et kriminelt netværk. Metaanalysen viser, at det særligt er undersøgelser af ringe metodemæssig kvalitet, som giver de største effektstørrelser, mens undersøgelser af god kvalitet ikke viser nævneværdige forskelle i recidivet. Desuden peger analysen på, at effekten varierer alt efter, hvilken gruppe af unge tiltaget rettes mod,²⁹ samt at en kriminalpræventiv effekt alene findes, når mentorordningen kombineres med andre former for indsatser (ibid.).

I en anden omfattende metaanalyse findes en klarere kriminalpræventiv effekt af mentorordninger (effektstørrelse på -0,25) (Tolan et al. 2008). Det drejer sig om en meget solid metaanalyse, baseret på 39 effektundersøgelser, som hovedsageligt stammer fra USA og andre engelsksprogede lande. Mentorprogrammerne er målrettet unge i risiko for at begå kriminalitet m.v. samt unge, som allerede er kriminelt belastede, herunder unge med tilknytning til fængselsvæsenet. De positive resultater skal dog ifølge metaanalysens forfattere tolkes med varsomhed: ”While these findings support viewing mentoring as a useful approach for intervention to lessen delinquency risk or involvement, due to limited description of content of mentoring programs and substantial variation in what is included as part of mentoring efforts detracts from that view. The valuable features and most promising approaches cannot be stated with any certainty” (ibid. s. 5). Metaanalysen peger på, at det særligt er i forhold til de unges kriminalitet og aggressionsniveau, at ordningen er effektiv (effektstørrelser på hhv. -0,23 og -0,40), mens effekten er mere beskedent, når det angår de unges skolestandpunkt og stofmisbrug (effektstørrelser på hhv. -0,08 og -0,13). De bedste resultater ses endvidere i programmer, hvor mentoren har en professionel baggrund, eller hvor en følelsesmæssig støtte fra mentoren vægtes (ibid.).

Som nævnt omfatter de to metaanalyser studier af mentorordninger, der er rettet mod forskellige grupper af udsatte unge. Betragtes alene de studier, som angår unge under kriminalforsorgen, viser et enkelt en signifikant positiv effekt, mens to andre ingen signifikante forskelle finder. Andre stu-

²⁹ Effekten er signifikant i de tilfælde, hvor tiltaget omfatter unge, der anses for at være i risikozonen på baggrund af kontakt med politiet eller domstolene, men uden at have modtaget en dom. For de øvrige grupper af unge – unge, der vurderes at være i risikozonen ud fra sociale faktorer, og unge, der har modtaget en dom – er resultaterne ikke signifikante.

dier angår mentorprogrammer, der er målrettet unge, som har begået kriminalitet og været i kontakt med politi eller domstole. Her anvendes mentorordninger undertiden som alternativ til sædvanlige sanktioner. Et par af undersøgelserne tyder på, at indsatsen har en signifikant kriminalpræventiv effekt, mens fem øvrige ikke finder en signifikant effekt af mentorordninger over for denne målgruppe.

Hvorvidt mentorordningens intensitet og længde er af betydning for ordningens effekt, er vanskeligt at vurdere. I den tidligere omtalte metaanalyse af Jolliffe og Farrington ses de bedste resultater at komme fra mentorordninger, hvor de unge har hyppige og mere langvarige møder med deres mentor. Samtidig finder samme analyse, at længerevarende programmer ikke har større effekt end de kortvarige. En mulig forklaring på dette resultat er, at unge med de største problemer indgår i ordninger, der er relativt langvarige (Brottsförebyggande rådet 2008b). Andetsteds peges på, at positive effekter af mentorordninger øger, jo længere tid mentorforholdet varer (Rhodes & Dubois 2006). Sidstnævnte angår dog ikke mentorordninger i kriminalforsorgens regi. Erfaringer fra andre mentorordninger anvendt over for unge uden tilknytning til kriminalforsorgens regi peger også på vigtigheden af, at mentoren løbende superviseres, samt at mentoren samarbejder med andre myndigheds personer, der er i kontakt med den unge (Tarling et al. 2004).

I de nordiske lande findes forskellige mentorordninger, hvoraf hovedparten dog retter sig mod unge, der har et stofmisbrug, eller som er i risiko for at begå kriminalitet, mens de færreste angår personer, der allerede har begået lovovertrædelser. I Sverige er ”lekmanövervakare” tilknyttet den svenske kriminalforsorg i frihed. Disse personer er et supplement til den tilsynsførende og karakteriseres som personer med et socialt engagement, der også står til rådighed uden for kontortid. Det nationale mål er, at lekmanövervakare tildeles i halvdelen af tilsynstilfældene, og for unge op til 21 år er målet 75 pct. En undersøgelse af ordningen er undervejs fra Brottsförebyggande rådet.

I Danmark blev der i kriminalforsorgens regi iværksat en mentorordning i år 2000. I første omgang var målgruppen for denne ordning unge med anden etnisk baggrund. I 2006 blev ordningen udvidet til også at omfatte unge med dansk baggrund. På nuværende tidspunkt omfatter ordningen unge i alderen 15-25 år, som afsoner en ubetinget fængselsdom eller er under tilsyn af kriminalforsorgen i forbindelse med en prøveløsladelse eller en betinget dom. Hensigten med en mentor er, at denne skal støtte og hjælpe den unge på forskellig vis, herunder praktisk, kommunikativt og personligt. En mentor har ingen tilsynsforpligtelse og er et tilbud, som den unge kan vælge eller fravælge. Desuden har den unge selv indflydelse på, hvilken person der skal fungere som mentor. Herudover er der i 2012 opstartet et pilotprojekt, ”Tilbage på sporet”, som foregår i samarbejde mellem kriminalforsorgen og Social- og Integrationsministeriet. Projektet omfatter en mentorordning målrettet indsatte eller varetægtsfængslede, som er dømt eller sigtet for forhold relateret til ekstremisme eller som vurderes at være sårbare over for radikaliserings.

Der foreligger ikke danske effektevalueringer på området, men mentorordningen for unge straffede med anden etnisk baggrund er tidligere blevet undersøgt af Aalborg Universitet (Prieur & Henriksen 2003). Denne kvalitative evaluering peger på, at både sagsbehandlere, mentorer og de unge har meget positive erfaringer med ordningen. De kvalifikationer og ressourcer, der findes væsentlige hos en mentor, er tid, engagement og en positiv og sympatisk indstilling over for den unge. Desuden vurderes det som værende vigtigt for mentorernes tillids- og relationsarbejde, at deres rolle adskiller sig fra den tilsynsførendes og politiets samtidig med, at mentorerne skal betragtes som en autoritet af de unge for at kunne gøre deres indflydelse gældende (ibid.).

En erfaringsrapport fra pilotprojektet om mentorordninger for radikaliserede unge forventes at foreligge i 2014.

3.12. Tilsyn

De former for tilsyn, der omtales i det følgende, er ikke i alle tilfælde sammenlignelige med indholdet i den danske tilsynsvirksomhed. Den internationale forskningslitteratur omhandler almindeligt tilsyn og en mere intensiv form for tilsyn, hvor kontrolomfanget er større, herunder hyppigere besøg af tilsynsførende, aflæggelse af urinprøver og beskæftigelseskontrol. Det er forskelligt, om der også indgår et støtte- eller behandlingselement i det intensive tilsyn. Tilsynsvirksomhed, der tager udgangspunkt i RNR-modellen, jf. afsnit 4, er også undersøgt, ligesom tilsyn, der er eller kan være kombineret med et kortvarigt fængselsophold, er det.

Det er vanskeligt at vurdere effekten af den *almindelige form for tilsyn*, da det er problematisk at finde en sammenlignelig kontrolgruppe (Clausen 2006). I en ældre undersøgelse af det svenske skyddstillsyn forsøges denne vanskelighed løst ved at kontrollere for risikofaktorer med henblik på at gøre eksperimental- og kontrolgruppe sammenlignelige (Bondeson 1977). Undersøgelsen viser, at andelen med ny kriminalitet er størst blandt personer idømt tilsyn i kombination med en ubetinget dom, mindre blandt dem, der er idømt en betinget dom med vilkår om tilsyn, og mindst blandt personer idømt en betinget dom uden vilkår om tilsyn. Resultatet er det samme, når der kontrolleres for risikofaktorer (ibid.). På baggrund af denne og to øvrige undersøgelser vedrørende effekten af det almindelige tilsyn konkluderer Clausen, at der ikke umiddelbart synes at være en kriminalpræventiv effekt heraf, men at det dog er meget vanskeligt sikkert at vurdere ud fra det eksisterende undersøgelsesgrundlag (Clausen 2006). I en nyere undersøgelse af det svenske skyddstillsyn, som ikke omfatter spørgsmålet om en kriminalpræventiv effekt, peges bl.a. på, at dokumentation af indholdet i tilsynsvirksomheden er mangelfuld. Det bemærkes i rapporten, at dette er med til at vanskeliggøre en undersøgelse af effekten af de forskellige former for indsats under tilsynet (Brottsförebyggande rådet 2010b).

I Danmark kan spørgsmålet om vilkår om tilsyn afgøres i retten i forbindelse med en betinget dom eller administrativt i forbindelse med en prøveløsladelse eller en betinget benådning. Vilkår om

tilsyn indebærer både støtte og kontrol. Støtten kan eksempelvis bestå i hjælp med boligforhold og uddannelses- og arbejdssituationen, mens den mere kontrollerende del omfatter regelmæssige møder i hjemmet eller hos den tilsynsførende samt det forhold, at lovovertræderen skal orientere om ændringer i opholdsadresse eller forsørgelsesgrundlag.

En dansk evaluering fra 1998 belyser tilsynsklienternes vurdering af tilsynet, herunder dets forløb og virkning, samt de tilsynsførendes erfaringer med tilsynsarbejdet. Undersøgelsen, der ikke er en effektevaluering, viser, at størstedelen af de tilsynsklienter, der har deltaget i en spørgeskemaundersøgelse, er tilfredse med deres tilsyn og vurderer, at tilsynet på en eller flere måder har hjulpet dem (Kyvsgaard 1998). Bortfaldet i spørgeskemaundersøgelsen var dog stort.

I 2011 er der foretaget en mindre undersøgelse af den danske tilsynsvirksomhed i kriminalforsorgen. Denne undersøgelse angår ikke effekter af tilsynsvirksomheden, men har fokus på tilsynssamtalens indhold, formål og rammer. Kriminalitet ses at være et fokusområde i tilsynssamtalerne, men uden at der eksisterer fastlagte metoder for udførelsen af arbejdet på dette område. Desuden karakteriseres afdækning af behov, indsats og opfølgning under tilsynsforløbene som værende individuelt tilpasset (Rönneling et al. 2011). Rockwool Fondens Forskningsenhed er i et igangværende projekt ved at undersøge effekten af kriminalforsorgens tilsynsvirksomhed.

Til at vurdere effekten af *intensivt tilsyn* findes flere og mere robuste internationale undersøgelser. Sammenlignes effekten af almindeligt tilsyn med intensivt tilsyn, som indebærer en mere omfangsrig kontrol, viser få studier statistisk signifikante kriminalpræventive effekter. Desuden varierer resultaterne ved, at effekten i nogle undersøgelser har en positiv retning, mens den i andre er negativ (MacKenzie 2002).

En gennemgang af metaanalyser, der angår effekten af flere former for rehabiliterende tiltag, omfatter også effekten af intensivt tilsyn (Lipsey & Cullen 2007). Heri vurderes den kriminalpræventive effekt af intensivt tilsyn til sammenligning med almindeligt tilsyn som positiv, men beskeden (ibid.). Metaanalyser, der er foretaget af Washington State Institute for Public Policy og baseret på 14 undersøgelser, finder ikke klare, signifikante effekter af intensivt tilsyn, som alene indeholder kontrolelementer (Aos et al. 2011). Tilsvarende resultat ses i yderligere en metaanalyse vedrørende effekten af intensivt tilsyn. På baggrund af 47 undersøgelser beregnes en effektstørrelse på 0,06, hvilket indikerer et svagt større recidiv blandt personer i eksperimentalgruppen (Gengreau et al. 2000). Også i Marylandrapporten vurderes intensivt tilsyn at høre blandt tiltag, der ikke virker (MacKenzie 1997). Denne konklusion synes at være uafhængig af, om det intensive tilsyn angår unge eller voksne (Aos et al. 2011; Farrington & Welsh 2005).

Et klassisk studie af effekten af intensivt tilsyn er foretaget af Petersilia og Turner (Petersilia & Turner 1993b; 1993a). Heri sammenholdes omfanget af ny kriminalitet begået af personer under henholdsvis intensivt tilsyn og almindeligt tilsyn. Undersøgelsen peger på, at intensivt tilsyn kan

øge opdagelsesrisikoen for vilkårsovertrædelser, men finder ikke belæg for, at denne form for tilsyn har en kriminalpræventiv effekt, idet antallet af nye arrestationer efter et år er noget større (dog ikke signifikant) i eksperimentalgruppen end kontrolgruppen. Et lignende resultat ses, når der måles på antallet af genindsættelser i arresthus eller fængsel (ibid.).³⁰ Samme konklusioner findes i en evaluering af et program med intensivt tilsyn, der er målrettet unge prøveløsladte (Giblin 2002).

Tilsyn kan også kombineres med et såkaldt chokelement (*shock probation/shock parole*), hvilket består i et kortvarigt ophold i fængsel eller arresthus. Dette har til formål at afskrække lovovertræderen fra at begå yderligere lovovertrædelser. Øget programvirksomhed er ikke omfattet af denne tilgang. Indespærringen finder typisk sted i starten af en tilsynsperiode. Visse undersøgelser peger på, at denne form for sanktion er uden effekt, mens andre finder en negativ effekt (MacKenzie 2002; Lipsey & Cullen 2007). Kombineres intensivt tilsyn med andre former for sanktioner eller tiltag møntet på at afskrække lovovertræderen fra at begå ny kriminalitet, ses ligeledes en ringe effekt (Lipsey & Cullen 2007).

Såfremt det intensive tilsyn indebærer øgede *behandlingstiltag under tilsynsperioden*, tyder forskning derimod på, at indsatsen har en kriminalpræventiv effekt (MacKenzie 2002).

I Marylandrapporten vurderes intensivt tilsyn kombineret med behandling eller støttende tiltag over for unge lovovertrædere som et "lovende tiltag" (MacKenzie 1998). Senere metaanalyser, der er foretaget af Washington State Institute for Public Policy på baggrund af 17 studier af effekten af intensivt tilsyn, som også omfatter betingelser om deltagelse i behandlingsprogrammer, finder en relativ stor effektstørrelse (-0,205), svarende til ti procentpoint reduktion i recidivet (Aos et al. 2011; Drake 2011).

Også i en engelsk kontekst ses kombinationen af intensivt tilsyn og behandling. Programmet *Intensive Supervision and Surveillance Program (ISSP)* retter sig mod 10-17-årige lovovertrædere, som gentagne gange har begået alvorlig kriminalitet, og som enten er idømt en betinget dom eller er under prøveløsladelse. Indsatsen er af seks måneders varighed og inkluderer kontrollerende elementer, herunder daglig kontakt mellem den tilsynsførende og den unge samt overvågning af den unges færden, f.eks. via elektronisk fodlænke. Foruden denne kontrol indgår også programvirksomhed, som den unge skal deltage i mindst fem timer dagligt på hverdage i de første tre måneder og mindst en time dagligt i den resterende tid. Programvirksomheden omfatter eksempelvis uddannelse, færdighedstræning, familiestøtte, behandling for alkohol- eller stofmisbrug og rådgivning. En effekt-evaluering af ISSP kan generelt set ikke påvise en kriminalpræventiv effekt. Dog ser programmet ud til at have en positiv effekt for nogle undergrupper, nemlig piger og de mest kriminelt belastede

³⁰ Omfanget af genindsættelser hænger dog nøje sammen med antallet af vilkårsovertrædelser. Dette gælder ikke i samme grad for antallet af arrestationer, som dog ikke kan betragtes helt uafhængigt af antal vilkårsovertrædelser.

unge. Dette resultat findes dog alene ved måling efter et år, men ikke efter to år, hvilket tyder på, at programmets kriminalpræventive effekt ikke er langvarig (Gray et al. 2005).

Den største kriminalpræventive effekt findes imidlertid i forbindelse med *tilsynsvirksomhed baseret på RNR-principperne*. Denne form for tilsyn indeholder en indledende vurdering af klientens risiko og behov, som lægges til grund for den nærmere planlægning af tilsynsvirksomheden.

En metaanalyse, baseret på seks undersøgelser af effekten af denne form for tilsyn, finder en markant effektstørrelse (-0,303), som svarer til en reduktion i recidivet på 16 procentpoint (Drake 2011).

Et eksempel på en sådan praksis ses i et canadisk program, hvor de tilsynsførende blev uddannet inden for en RNR-model til brug for resocialisering af lovovertrædere. Uddannelsen af de tilsynsførende bestod af 11 moduler fordelt over tre dage. Blandt 80 tilsynsførende blev 51 tilfældigt udtaget til at deltage i programmet. Alle 80 tilsynsførendes tilsynssamtaler blev efterfølgende optaget på bånd, henholdsvis ved programmets start samt tre og seks måneder efter. På denne baggrund ses i evalueringen, at tilsynsførende, der er undervist i RNR-modellen, også følger principperne bag denne model i markant større udstrækning end de øvrige tilsynsførende. Desuden ses recidivet over en toårig observationsperiode at være signifikant lavere blandt klienter (25 pct.) hos tilsynsførende uddannet i RNR til sammenligning med klienter (41 pct.) hos de øvrige tilsynsførende (Bonta 2010; Bonta et al. 2011; Bonta et al. 2010). Tilsvarende finder en evaluering af implementering af RNR-principperne i tilsynsvirksomhed i Maryland en markant reduktion i tilbagefaldet til kriminalitet blandt klienter hos tilsynsførende undervist i RNR-modellen til sammenligning med en kontrolgruppe (hhv. 30 pct. og 42 pct. recidiv). Desuden finder evalueringen tegn på, at tilsynsvirksomhed med udgangspunkt i RNR også medvirker til at reducere antallet af vilkårsovertrædelser (35 pct. blandt eksperimentalgruppen og 40 pct. i kontrolgruppen) (Taxman 2008).

I Sverige blev der i 2011 iværksat et pilotprojekt, hvor tilsynsvirksomheden bygger på RNR-principperne. Der foreligger endnu ikke erfaringer herfra. Et tilsvarende tilsyn er ikke implementeret i Danmark, men i 2011 udgav en arbejdsgruppe under kriminalforsorgen en rapport om anvendelse af RNR-principperne i tilsyn, som også indeholder forslag til forskellige modeller (Kriminalforsorgen 2011a).

3.13. Restorative justice

Betegnelsen *restorative justice* (RJ) bruges om alternative konfliktløsningsmodeller, der kan omfatte såvel et alternativ til en traditionel domstolsbehandling som et alternativ til traditionelle sanktioner. Tankegangen bag RJ er, at konflikten bedst løses af de parter, som er direkte involveret i konflikten, dvs. offer og gerningsmand. Ved RJ er fokus lagt på genoprettelse og udbedring af skaden frem for straf og hævn. En dansk betegnelse kunne være 'genoprettende retfærdighed'.

I dansk sammenhæng er RJ tankegangen kommet til udtryk bl.a. i forbindelse med først et geografisk begrænset forsøg med konfliktråd og siden 1. januar 2010 en permanent og landsdækkende ordning med konfliktråd i straffesager. Frem til og med 1. kvartal 2012 er der siden den permanente ordnings ikrafttræden gennemført konfliktråd i 1078 sager, hvoraf en væsentlig del angår vold.

Konfliktråd er et møde mellem offer og gerningsmand, hvor en tredjepart, en mægler, er med til at styre processen. I Danmark fungerer konfliktråd som et supplement til den almindelige sagsbehandling ved retten, men der kan dog ved strafudmålingen tages hensyn til, at den tiltalte har deltaget i konfliktråd. I de fleste andre lande fungerer mægling og deltagelse i konfliktråd derimod som alternativ til den traditionelle rettergang, og de aftaler, der indgås mellem offer og gerningsmand, træder i stedet for en strafferetlig sanktion. Det er derfor af interesse at vide, hvorvidt denne type tiltag har en præventiv effekt i forhold til en traditionel retssag og sanktion.

I lande som Storbritannien, Australien, New Zealand og Canada anvendes forskellige former for RJ (Sherman & Strang 2007). Der er tale om tiltag som *Victim Offender Mediation* (VOM), *conference* og *circles*. VOM svarer til de danske konfliktråd, altså ud over at fungere som alternativ til almindelig domstolsbehandling og sanktion. 'Conference' og 'circles' er en slags udvidet mægling, hvor offer og gerningsmand har mulighed for at medbringe deres pårørende eller andre, som er blevet berørt af konflikten.³¹

I 2003 blev der foretaget en evaluering, som omhandler erfaringerne med konfliktråd i Danmark i forsøgsperiodens første fire år (1998-2002). Evalueringen er bl.a. baseret på interview med ofre og gerningsmænd, som har deltaget i konfliktråd, og viser, at begge parter har haft stort udbytte af at deltage (Henriksen 2003). En egentlig effekt af konfliktråd er ikke omfattet af evalueringen. Der er igangsat en tilsvarende evaluering af den permanente, landsdækkende danske ordning.

En litteraturgennemgang af effektevalueringer af RJ tiltag viser, at sådanne tiltag særligt er lovende i forhold til unge lovovertrædere (Clausen 2006). Der er endvidere flere internationale metaanalyser, der peger på, at RJ foranstaltninger mindsker risikoen for recidiv for unge lovovertrædere. Reduktionen i recidivet ligger på omkring 30 pct. (Bradshaw et al. 2006; Nugent et al. 2004; Bradshaw & Roseborough 2005). I en canadisk metaanalyse, der inkluderer 32 RJ-programmer, som primært er baseret på VOM og rettet mod unge lovovertrædere, findes tilsvarende en generel effekt af RJ. Effektstørrelsen er dog mere beskedent (-0,07) (Latimer et al. 2001).³² I en nyere international metaanalyse findes en ikke-signifikant tendens ($p=0,06$) til mindre recidiv blandt unge, der har deltaget i RJ (Aos et al. 2011). Det skal påpeges, at denne metaanalyse er baseret på et mindre datagrundlag – kun seks studier er inkluderet. Metaanalysen danner baggrund for en cost-benefit analyse, der viser en klar økonomisk gevinst ved at anvende programmet, jf. afsnit 5.

³¹ Der henvises til bilag 3 i Betænkning nr. 1508 (2009) angående konfliktrådsordninger i de øvrige nordiske lande.

³² Den angivne effektstørrelse er phi koefficienten, hvorfor reduktionen i recidivet er omtrent 14 pct.

En effektevaluering af de tre former for RJ-programmer, der anvendes i England, og som inkluderer både unge og voksne lovovertrædere, viser, at programmerne samlet set i signifikant grad reducerer recidivet målt ved antallet af nye lovovertrædelser, mens forskellen ikke er signifikant, når der ses på andel recidivister eller antal alvorligere nye lovovertrædelser. Da et af RJ-programmerne er gennemført som et egentligt eksperiment, er dette af særlig interesse. Her er potentielle sager tilfældigt fordelt mellem RJ – i form af 'conferences' – og en kontrolgruppe, som ikke modtager RJ. Fordelingen af sager sker efter, at både offer og gerningsperson har indvilliget i at deltage i RJ, således at der ikke er forskelle i motivationen hos de to grupper. Resultaterne af dette forsøg svarer til det ovenstående, nemlig en reduktion i omfanget af ny kriminalitet, men ikke en signifikant mindskning i andel recidivister eller alvorligere lovovertrædelser. Reduktionen i antallet af nye lovovertrædelser er på knap 30 pct. (Shapland et al. 2008).

Også i Australien er der gennemført egentlige forsøg på dette område. I en evaluering af de forsøg, som vedrører voksne spiritusbilister (RJ-conferences, the ReIntegrative Shaming Experiments), findes ingen klar kriminalpræventiv effekt, hverken når recidiv måles ved selvrapporeret kriminalitet eller ved registreret kriminalitet. Imidlertid påpeges i analyserne, at RJ påvirker de dømtes opfattelser og holdninger. Dømte, der har deltaget i RJ, giver i højere grad udtryk for, at de har gjort en indsats for ikke at køre spirituskørsel, de anser i højere grad loven for at være legitim, og de mener i højere grad, at det vil være problematisk, hvis de begik ny kriminalitet (Tyler et al. 2007). Analyser af de øvrige australske eksperimenter finder tilsvarende ingen signifikante kriminalpræventive effekter af RJ vedrørende unge, der har begået ejendomsforbrydelser, og unge, der alene har begået butikstyveri. For unge, der har begået voldskriminalitet, ses efter en etårig observationsperiode en tendens til mindre ny kriminalitet blandt dem, der har modtaget RJ, og efter en toårig observationsperiode en signifikant reduktion i recidivet på 41 pct. (Sherman & Strang 2007; Sherman 2003).

I en forskningsoversigt, der ikke inkluderer en metaanalyse, sammenfattes erfaringerne med RJ – primært i form af 'conferences' – i en gennemgang af 25 studier, der primært angår unge lovovertrædere. Oversigten påpeger, at RJ virker bedre, når der er tale om mere alvorlig kriminalitet, end når det drejer sig om mindre alvorlig kriminalitet, og når sagen vedrører voldskriminalitet frem for ejendomsforbrydelser. I de studier, som alene vedrører voldskriminalitet, findes således i intet tilfælde, at RJ øger recidivet, men i knap halvdelen af studierne er RJ forbundet med en signifikant mindsket recidivrisiko. Samme tendens til positive resultater findes ikke i de studier, der angår ejendomsforbrydelser og forbrydelser uden ofre (Sherman & Strang 2007). Konklusionerne må anses for at være yderst pålidelige, idet de er baseret på undersøgelser af høj kvalitet.³³

³³ De her nævnte resultater af mægling står umiddelbart i modsætning til et af dem, der er omtalt ovenfor i forbindelse med kognitive programmer. Her blev det nævnt, at en metaanalyse påpeger, at programmer med moduler med 'victim impact' har tendens til at give mere negative resultater end andre programmer. De i øvrigt positive resultater af mægling kunne tyde på, at der med 'victim impact' skal forstås noget andet end mægling.

3.14. Samfundstjeneste

Samfundstjeneste kan anvendes i sager, hvor en betinget dom ikke findes tilstrækkelig, dvs. som alternativ til en ubetinget fængselsstraf. Muligheden for at idømme samfundstjeneste har eksisteret i Danmark siden 1982, hvor der blev oprettet en forsøgsordning i et begrænset geografisk område. Efter i 1985 at have udvidet ordningen til at omfatte hele landet blev sanktionen i 1992 lovfæstet. I 2010 blev der afsagt knap 3938 domme med vilkår om samfundstjeneste, hvoraf de 1813 angik færdselsloven. Dette skal sammenholdes med, at der samme år blev afsagt ca. 11.500 ubetingede domme. Samfundstjeneste er i dag et ikke ubetydeligt alternativ til frihedsstraf.

I Danmark er der gennemført tre effektevalueringer af samfundstjeneste. Alle tre viser, at der overordnet set ikke er statistisk signifikant mindre recidiv efter samfundstjeneste end efter en ubetinget dom, men dog tendenser til en sådan forskel (Clausen 2007b; Klement 2011; Andersen 2012). For visse persongrupper er der fundet statistisk signifikant mindre recidiv efter samfundstjeneste. Den første evaluering, der er fra 2007, viser således, at unge (15-24-årige) færdselslovsovertrædere, som har fået samfundstjeneste, har lavere recidiv end unge færdselslovsovertrædere, der har fået en ubetinget dom. Tilsvarende gælder den del af voldsforbryderne, som er arbejdsløse (Clausen 2007). Evalueringen fra 2012 viser mindre kriminalitet for alle voldsforbrydere, hvilket i nogen grad svarer til resultaterne fra 2011-evalueringen (Andersen 2012). Den viser således, at de, der er dømt for kriminalitet inden for det såkaldte varsomhedsområde – hvilket primært er vold, men det inkluderer også røveri, narkotikakriminalitet og sædelighedsforbrydelser – har mindre risiko for tilbagefald efter samfundstjeneste end efter en fængselsstraf (Klement 2011). Da 2011-evalueringen alene omfatter personer, der er fundet egnede til samfundstjeneste, undgås de selektionsproblemer, der ofte vil være ved evalueringer af denne art, og som det ikke er muligt at kontrollere for. Undersøgelsens resultater må derfor antages at være ganske valide.

Et endnu stærkere undersøgelsesdesign er naturligvis et egentligt kontrolleret eksperiment. Et sådant har det været muligt at gennemføre i Schweiz (Killias et al. 2010). Eksperimentet er dog ret lille – 84 i eksperimentalgruppen og 39 i kontrolgruppen – hvilket gør det vanskeligt at påvise statistisk holdbare resultater. Så selv om der procentuelt viser sig at være nogle forskelle mellem grupperne, er disse ikke statistisk signifikante. Efter en observationsperiode på 11 år findes heller ikke tydelige forskelle mellem grupperne. Det bemærkes, at samfundstjeneste i dette eksperiment har fungeret som alternativ til en fængselsstraf på maksimalt to uger, og at en dags fængselsafsoning blev omsat til otte timers samfundstjeneste. Så selv om forfatterne til undersøgelsesrapporten konkluderer, at denne evaluering modbeviser antagelsen om, at korte frihedsstraffe er skadelige i forhold til samfundstjeneste, så er det en konklusion med store begrænsninger.³⁴

³⁴ Eksperimentet var endvidere ikke totalt, idet personerne kunne nægte at acceptere samfundstjeneste eller blive nægtet at deltage.

Den schweiziske evaluering omfatter også oplysninger om straffens effekt på arbejdsmarkedsforhold. Lidt tilsvarende indgår i den seneste danske evaluering af samfundstjeneste, idet der er set på de dømtes økonomiske forhold efter straffen (Andersen 2012). Undersøgelsen påviser, at de, der har afviklet samfundstjeneste, efterfølgende har en bedre indkomst og en mindre afhængighed af velfærdssydelse end dem, der har afsonet en fængselsstraf.

Endelig kan nævnes, at en større hollandsk kvasi-eksperimentel undersøgelse, hvor fængselsdømte matches med samfundstjenestedømte, viser en generel positiv effekt af samfundstjeneste (Wermink et al. 2010). Det samme gør en finsk undersøgelse (Muiluvuori 2001). Det er dog usikkert, om det i disse undersøgelser har været muligt at kontrollere for den selektion, der sker af lovovertrædere til samfundstjeneste.

På baggrund af en litteraturgennemgang af effektevalueringer og metaanalyser vedrørende effekten af samfundstjeneste i forhold til en frihedsstraf konkluderes det – i overensstemmelse med resultaterne af de danske evalueringer – at sanktionen i hvert fald ikke medfører en øget recidivrisiko, men at der tværtimod er tendens til en mindsket recidiv efter samfundstjeneste (Clausen 2006). En cost-benefit analyse vil på denne baggrund selvsagt påvise en klar gevinst ved anvendelse af samfundstjeneste i stedet for fængsel.

3.15. Andre alternativer til en frihedsstraf

Der er også inden indførelsen af samfundstjeneste gennemført enkelte nordiske undersøgelser af effekten af ikke-frihedsberøvende sanktioner i forhold til de frihedsberøvende. Den ældste er en svensk undersøgelse fra 1966, der angår betingede domme i forhold til ubetingede (Börjeson & Ros 1966). På baggrund af undersøgelsen konkluderes, at kriminalforsorgen i frihed når til bedre resultater – lavere recidiv – end fængslerne gør. Nogenlunde tilsvarende konkluderes i en lidt senere svensk undersøgelse, der fokuserer på betinget dømte med og uden institutionsanbringelse i forbindelse med *skyddstilsyn* – en særlig svensk form for tilsyn (Bondeson 1977).

De metaanalyser, der er gennemført internationalt vedrørende effekten af ikke-frihedsberøvende sanktioner i forhold til de frihedsberøvende, omfatter typisk effekten af mange forskellige former for ikke-frihedsberøvende sanktioner i forhold til frihedsberøvende sanktioner. Det betyder, at de ikke-frihedsberøvende sanktioner behandles samlet, og at det er spørgsmålet om frihedsberøvelse kontra ikke-frihedsberøvelse, der er i centrum.

En metaanalyse fra 2002, der omfatter 31 studier på dette område, angiver dog, at de fleste ikke-frihedsberøvende sanktioner vedrører *probation*, der nogenlunde svarer til betinget dom med tilsyn (Smith et al. 2002). Analysen viser, at recidivrisikoen efter ikke-frihedsberøvende sanktioner svarer til den, der er efter frihedsberøvende sanktioner. En metaanalyse fra 2006, der er baseret på kun 23

studier, da forfatterne har været mere restriktive med hensyn til inklusionskriterierne, når til samme resultat (Villettaz et al. 2006).

I en senere, meget omhyggelig og omfattende gennemgang af litteratur vedrørende dette emne når forfatterne frem til, at fængselsstraffen i forhold til ikke-frihedsberøvende sanktioner enten har en svag kriminogen effekt – altså kriminalitetsfremmende effekt – eller en nul-effekt (Nagin et al. 2009). Også resultaterne fra senere enkeltundersøgelser er i overensstemmelse med denne konklusion (se f.eks. (Lulham et al. 2009; Weatherburn 2010; Freiburger & Iannacchione 2011; McGrath & Weatherburn 2012). Her skal fremhæves en helt ny undersøgelse, der anvender en række nyere, avancerede statistiske metoder med henblik på at imødegå den kritik, kvasi-eksperimentelle undersøgelser hyppigt mødes med, nemlig at det ikke ved hjælp af regressionsanalyser og et begrænset antal kontrolvariabler er muligt at sikre fuld sammenlignelighed mellem eksperimental- og kontrolgruppe.³⁵ I denne undersøgelse anvendes tre forskellige teknikker, og resultaterne af alle tre peger på, at fængselsstraffen har en kriminogen effekt (Bales & Piquero 2012).³⁶

Spørgsmålet om fængselsstraffens effekt i forhold til andre, ikke-frihedsberøvende straffe er også behandlet i danske litteraturoversigter (Kyvsgaard 1998b; Balvig 2006b). I begge oversigter fremhæves en reform, der gennemførtes i det daværende Vesttyskland i 1969, og som betød, at mere end to tredjedele af frihedsstraffene på under seks måneders fængsel blev ændret til bødestrafte. En undersøgelse af denne reforms specialpræventive effekt skulle vise, at tilbagefaldet til ny kriminalitet er større for dem, der har afsonet en straf, end for dem, der har fået bøde, mens der generalpræventivt ikke er fundet nogen negativ effekt af reformen.

I forlængelse heraf kan nævnes, at der i syv områder i England i 2008-2011 har været gennemført et forsøg med en intensiv indsats i frihed (*Intensive Alternatives to Custody – IAC*) som alternativ til korte fængselsstraffe (Hansbury 2011). Med korte fængselsstraffe menes straffe på op til 12 måneders fængsel. Sigtet med forsøget var at skabe lønsomme alternativer til frihedsstraffen. Det har været den frie kriminalforsorg, der har stået for IAC, og de syv forsøgsområder har haft relativt frie hænder med hensyn til indholdet af IAC, hvis grundsten er et intensivt tilsyn. Dertil har der kunne føjes forskellige former for tiltag og krav såsom udgangsforbud, deltagelse i akkrediteret programvirksomhed og samfundstjeneste. En evaluering viser, at en tredjedel af deltagerne ikke har overholdt de stillede krav. Der er (endnu) ikke gennemført en effektevaluering, men en mere simpel recidivmåling tyder på, at der ikke er et større tilbagefald til ny kriminalitet efter IAC end efter en kort fængselsstraf. En omkostningsanalyse viser desuden, at mens de gennemsnitlige årlige udgifter for strafafsoning er på £40.000, er den gennemsnitlige udgift til et IAC-forløb på £5.000.

³⁵ Nagin, Cullen & Jonson (2009) accepterer ikke resultaterne fra studier, der alene baserer sig på regressionsanalyseteknikker.

³⁶ Ud over logistisk regression anvendes to matchningsmetoder – *Precision Matching* og *Propensity Score Matching*.

3.16. Straffens længde

Nogle af de metaanalyser, der ser på effekten af frihedsstraf kontra ikke-frihedsstraf, inkluderer også spørgsmålet om straffens længde (Smith et al. 2002; Nagin et al. 2009). I analysen fra 2002 finder man en tendens til, at en øgning af straffelængden er forbundet med en svagt øget risiko for recidiv. Det bemærkes, at den gennemsnitlige længde af 'korte straffe' i denne metaanalyse er på 13 måneder mod 31 måneder for lange straffe. I metaanalysen fra 2009 vurderes der ikke at være et tilstrækkeligt godt videnskabeligt grundlag til at kunne konkludere noget vedrørende spørgsmålet om betydningen af straffens længde.

En senere hollandsk undersøgelse af straffelængdens betydning angår straffelængder, der mere ligner de danske, idet personerne i denne undersøgelse i gennemsnit har afsonet en straf på 6,7 måneder (Snodgrass et al. 2011).³⁷ I undersøgelsen sammenlignes effekten af straffe på under én måned med effekten af straffe på henholdsvis 1-2 måneder, >2-3 måneder, >3-6 måneder, >6-12 måneder og over 12 måneder. Der konkluderes, at der er meget lidt evidens for en sammenhæng mellem straffens længde og recidiv.

I Danmark gennemførtes i 1982 en nedkriminalisering for de fleste berigelsesforbrydelser (Kjvsgaard 1998a). Hensigten var at mindske straffelængderne med omkring en tredjedel – ikke mindst på grund af kapacitetsproblemer i kriminalforsorgen. Samtidig med lovens gennemførelse fik de, der allerede var idømt en straf for berigelseskriminalitet, eller som var i gang med at afsones en straf herfor, deres løsladelse fremrykket. Deres straffe blev således nedsat med indtil en tredjedel. En evaluering viser, at reformen indebærer en reduktion i straffelængderne for berigelseskriminalitet på 25 pct., svarende til ca. 50 dage (ibid.). Evalueringen viser endvidere, at der ikke er forskel i andelen recidiverede mellem dem, der havde afsonet deres (længere) straf inden reformen, dem, der havde fået deres løsladelse fremrykket, og dem, der blev idømt en (kortere) straf efter reformens gennemførelse. Heller ikke denne undersøgelse tyder altså på, at længere straffe har en større præventiv effekt end korte – eller vice versa.

3.17. Inkapacitering

Selv om længere fængselsstraffe ikke synes at mindske risikoen for recidiv i forhold til kortere straffe, så kan de længere straffe indebære en større uskadeliggørende – eller inkapaciterende – effekt. Ved at holde strafafsoneren afsondret fra det øvrige samfund vil den straffede således være forhindret i at begå i hvert fald de fleste former for forbrydelser. Det er da også givet, at fængselsstraffen har en sådan inkapaciterende effekt.

³⁷ I 2010 var den gennemsnitlige idømte ubetingede frihedsstraf på 6,8 måneder i Danmark.

Spørgsmålet om fængselsstraffens inkapaciterende virkning har især tidligere været genstand for en del forskning, herunder især forskning i mulighederne for en selektiv inkapacitering.³⁸ Longitudinelle undersøgelser har vist, at en ganske lille del af lovovertrædere står for en uforholdsmæssig stor andel af den samlede, registrerede kriminalitet (Kyvsgaard 1998a). I princippet vil en selektiv brug af længerevarende fængselsstraffe over for disse lovovertrædere derfor kunne mindske kriminalitetsniveauet betydeligt.

Forskningen vedrørende en sådan selektiv inkapacitering påviser imidlertid, at det er ganske vanskeligt på forhånd at kunne udpege de højfrekvente lovovertrædere. Andelen af falske positive – altså personer der vurderes til at ville begå kriminalitet, hvis ikke deres straf gøres længere, men som ikke gør det – bliver meget stor. En svensk undersøgelse viser, at andelen af falske positive ved en selektiv inkapaciteringsstrategi bliver på over 40 pct., mens danske målinger viser andele på mellem 33 og 50 pct. (Andersson 1991; Kyvsgaard 1998a). Der vil derfor være store etiske problemer forbundet med anvendelse af selektiv inkapacitering.

Andelen af falske positive ved brug af en kollektiv inkapacitering, ved f.eks. at gøre alle betingede domme ubetingede, bliver selvsagt endnu større – 63-80 pct. ifølge en dansk undersøgelse (ibid.).

Som følge af de mange falske positive ved såvel selektiv som kollektiv inkapacitering bliver de kriminalpræventive effekter ganske små – som regel i størrelsesordenen en til to pct. reduktion i kriminaliteten (se Kyvsgaard 1998a, s. 180 ff.; se også Owens 2009). Kun en hypotetisk langvarig indespærring – to år – af alle, der én gang tidligere er dømt for en straffelovsovertrædelse, giver en større effekt, nemlig på 12 pct. Disse kriminalpræventive gevinster skal ses i lyset af, at omkostningerne ved denne form for kriminalprævention er overordentligt store, idet fangepopulationen skal udvides betragteligt for at opnå lidt støtte gevinster (ibid.). Denne gennemførte beregning vedrørende to års fængsel til alle, der anden gang dømmes for en straffelovsovertrædelse, viser således, at fængselsbefolkningen med sådan et tiltag ville vokse med over 300 pct. Dertil kommer, at der er en vis usikkerhed forbundet med beregninger af inkapaciteringseffekten, og at de antagelig er overestimerede.³⁹

I en nyere hollandsk undersøgelse af selektiv inkapacitering, der som den danske undersøger betydningen af forskellige pønale scenarier, påvises, at en overordentlig restriktiv politik over for gengangere – 20 års fængsel efter tredje dom – muligvis vil kunne reducere kriminaliteten med 25 pct., men at det ifølge de hollandske forskere til gengæld vil kræve, at fangepopulationen bliver så meget som 45 gange større som på undersøgelsestidspunktet (Blokland & Nieuwebeerta 2007). Den cost-

³⁸ Denne og den følgende tekst er primært baseret på en rapport fra 1998 (Kyvsgaard 1998a), hvor tidligere forskning er opsummeret.

³⁹ Effekten måles typisk umiddelbart efter en sanktion – i det tidsrum, hvor recidivrisikoen er størst. Den forskydning, der antagelig sker af denne 'højrisikoperiode' ved en strafforlængelse, indregnes ikke.

benefit analyse, forskerne gennemfører, viser – forventeligt – at den kriminalpræventive gevinst ikke opvejes af omkostningerne.

I forlængelse heraf kan nævnes en amerikansk cost-benefit analyse, der sammenligner lønsomheden ved *three-strikes* lovgivningen sammenholdt med andre præventive indsatser (Greenwood et al. 2001).⁴⁰ Analysen viser, at eksempelvis forældretræning og terapi til forældre, hvis børn tidligt i skolen viser aggressivitet, ville være en betydeligt mere lønsom affære.

3.18. Særlige afsonings- og anbringelsesformer

I afsnit 2 er det nævnt, at placering af lovovertrædere på en institution sammen med andre lovovertrædere må betragtes som en risikofaktor, idet der er fare for, at de vil påvirke hinanden i negativ retning og fastholde eller forstærke en antisocial adfærd. Det er derfor væsentligt at søge at finde alternative afsoningsmåder for dem, der idømmes ubetingede straffe.

I dette afsnit gennemgås erfaringer med at anvende elektronisk fodlænke, weekendfængsel og andre særlige afsoningsformer.

Overvågning med *elektronisk fodlænke* anvendes på flere måder: som alternativ til afsoning af hele fængselsstraffen, som alternativ til afsoning af den sidste del af fængselsstraffen, som selvstændig sanktion med overvågning en del af døgnen, som led i tilsyn i forbindelse med en betinget dom m.v.

Den danske fodlænkeordning blev indført i 2005, hvor det blev gjort muligt for færdselslovsovertrædere at ansøge Direktoratet for Kriminalforsorgen om tilladelse til at udstå deres straf i hjemmet. Elektronisk fodlænke er således ikke en selvstændig sanktion, men en administrativ ordning, hvor den dømte kan ansøge om at få lov at afsonen dommen i hjemmet. I foråret 2006 blev ordningen udvidet til også at omfatte unge, der var under 25 år på gerningstidspunktet, og som er idømt en ubetinget dom på indtil tre måneder. I foråret 2008 blev ordningen igen udvidet, denne gang til at omfatte alle aldersklasser med en dom på indtil tre måneder. Endelig blev ordningen i 2010 udvidet endnu engang, således at ordningen i dag omfatter alle med en ubetinget dom på indtil fem måneder.

I 2011 gennemførte Justitsministeriets Forskningskontor en effektevaluering af ordningen, som den så ud i 2006-2007, dvs. at evalueringen omfatter færdselslovsovertrædere og unge under 25 år, som er idømt ubetingede domme på indtil tre måneder. Kontrolgruppen består af en tilsvarende gruppe af dømte, som blev idømt en ubetinget dom på indtil tre måneder inden fodlænkeordningen blev indført. På grund af lovændringer m.v. viste det sig ikke muligt at skabe en sammenlignelig kontrolgruppe for færdselslovsovertræderne og dermed heller ikke muligt at påvise eventuelle effekter

⁴⁰ Three-strikes lovgivningen indebærer, at en lovovertræder, der tre gange tidligere er blevet straffet for alvorligere kriminalitet, den fjerde gang skal idømmes fængsel på livstid.

af fodlænkeordningen for denne gruppe. For de unge under 25 år påvises en forskel, idet unge, der har afsonet med fodlænke i hjemmet, har signifikant lavere risiko for at begå ny kriminalitet efter endt afsoning, end gruppen af unge, som har afsonet i fængsel.⁴¹ Dette gælder både, når recidiv måles som enhver fældende afgørelse i en toårig periode, og når det måles udelukkende som en ny ubetinget dom i perioden (Jørgensen 2011). En ny undersøgelse fra Rockwoolfondens Forskningsenhed påviser desuden, at dømte, der afsoner med fodlænke i hjemmet, i mindre grad modtager offentlig forsørgelse efter endt afsoning end en sammenlignelig gruppe af dømte, der har afsonet i fængsel (Andersen & Andersen 2012).

I Sverige har elektronisk fodlænke været anvendt som alternativ afsoningsform siden 1994, hvor der blev iværksat en forsøgsordning hermed. Forsøget foregik i et mindre geografisk område og indebar, at personer, som var blevet idømt en fængselsstraf på op til to måneder, kunne ansøge om muligheden for at få lov til at afsone dommen med elektronisk fodlænke. I 1997 blev forsøgsordningen udvidet til at omfatte hele landet og domme på op til tre måneders ubetinget fængsel. I 1999 blev ordningen gjort permanent, og i 2005 blev den udvidet til at omfatte dømte med fængselsdomme på indtil seks måneder. Som i Danmark er der tale om en administrativ ordning, hvor personer, der er idømt en ubetinget dom, kan ansøge om at få lov til at afsone dommen i hjemmet (Brottsförebyggande rådet 1999; 1997; 2006b).

Der er i Sverige gennemført en effektundersøgelse angående dem, som har afsonet med elektronisk fodlænke i forsøgsperioden i 1994 og 1995. Kontrolgruppen består af personer, som har fået en kort ubetinget dom i et andet geografisk område. Undersøgelsen viser, at der for samtlige lovovertrædere ikke er signifikante forskelle i recidivet mellem dem, som har afsonet i hjemmet, og dem, der har afsonet i fængslet. For dem, der er dømt for spirituskørsel, synes der imidlertid at være effekt af afsoningsformen, idet hjemmeafsonere har signifikant lavere recidiv til spirituskørsel end dem, der har været i fængsel (Brottsförebyggande rådet 1999).

I Sverige anvendes elektronisk fodlænke tillige som udslusningsordning efter afsoning i fængsel. Det startede med en forsøgsordning i 2001, hvor indsatte med en dom på mindst to års fængsel kunne ansøge om at afsone den sidste del af straffen, dog højst fire måneder, med elektronisk fodlænke. I 2005 blev ordningen udvidet, så indsatte med en dom på mindst 1½ års fængsel nu kan ansøge om at afsone de sidste fire måneder med elektronisk fodlænke, mens indsatte med en dom på mindst to år kan ansøge om at afsone de sidste seks måneder af straffen med elektronisk fodlænke (Brottsförebyggande rådet 2010c; 2003).

⁴¹ Reelt angår effekten samtlige personer, der fik mulighed for at ansøge om at afsone med en fodlænke, selv om en væsentlig del af dem (49 pct.) ikke fik ansøgt herom eller fik afslag på ansøgningen og derfor afsonede straffen i et fængsel. Idet der henvises til rapporten for forklaringer herpå, skal her bare understreges, at dette er gjort for at sikre sammenlignelighed med kontrolgruppen.

En effektevaluering af denne ordning med en treårig opfølgingsperiode viser et signifikant lavere recidiv for denne gruppe sammenlignet med dem, som har afsonet hele deres dom i fængslet. 26 pct. af dem med elektronisk fodlænke begår ny kriminalitet mod 38 pct. af dem, som har afsonet hele deres dom i fængslet (Brottsförebyggande rådet 2010c; 2005; 2007). Generelt vurderes det i Sverige såvel som i Danmark, at ordningerne med elektronisk fodlænke er en succes, fordi afsoningen er mindre indgribende end fængselsstraffen og ikke har fængselsstraffens negative konsekvenser, og fordi elektronisk fodlænke er væsentlig billigere end fængselsstraffen og desuden har en recidivhæmmende effekt for i hvert fald visse dømt.

I England/Wales har elektronisk fodlænke været anvendt i en udslusningsordning siden 1999. Dømte kan løslades med elektronisk fodlænke, hvis deres dom er på mere end tre måneders fængsel. I en nyere effektmåling peges på en tendens til, at dømte, der udsluses med elektronisk fodlænke, begår mindre ny kriminalitet end dømte, der afsoner en større del af straffen i et fængsel. Forskellen er dog ikke statistisk signifikant (Marie et al. 2011). I september 2004 blev der tillige iværksat et pilotprojekt med GPS-overvågning i England/Wales. Pilotprojektet havde til formål at skabe erfaringer med at anvende GPS-teknologien og at indføre opholdsforbud, *exclusion order*, som en ny selvstændig sanktionstype. Målgruppen for tiltaget er lovovertrædere, som har høj kriminalitetsfrekvens, og/eller lovovertrædere, der er dømt for seksualforbrydelser, partnervold eller anden vold. En evaluering af tiltaget viser, at ordningen i langt de fleste tilfælde er blevet anvendt som vilkår i forbindelse med en prøveløsladelse og kun i få sager som en selvstændig sanktion. Evalueringen viser endvidere, at mere end halvdelen af de dømte blev tilbageført eller indsat i fængsel på grund af vilkårsovertrædelse under overvågningen, og det vurderes, at godt hver fjerde har begået ny kriminalitet under overvågningen. Der er ikke foretaget en effektevaluering af tiltaget (Shute 2007).

I Holland anvendes elektronisk fodlænke både som alternativ afsoningsform og som udslusningsordning. Elektronisk fodlænke som alternativ afsoningsform blev indført i 2003 og eksisterer som en mulighed for lovovertrædere, der er idømt en straf på indtil tre måneder. Elektronisk fodlænke som udslusningsordning blev indført i 1995 og giver dømte mulighed for at afsone den sidste del af straffen i hjemmet. Ydermere blev der i 2000-2002 gennemført et forsøg med elektronisk fodlænke til varetægtsfængslede unge mellem 12 og 18 år. For at den unge kan få lov at være varetægtsfængslet med elektronisk fodlænke i hjemmet, er der visse kriterier, som skal opfyldes. De unge skal bl.a. have en stabil boligsituation, meningsfulde dagligdagsaktiviteter og ikke have problemer med stofmisbrug. I løbet af det første halvandet år af forsøgsordningen var 23 unge varetægtsfængslet på denne måde. Ingen af disse unge begik ny kriminalitet under varetægtsfængslingen (Post et al. 2005; Miedema & Post 2006; Terlouw & Kamphorst 2002). Der er ikke foretaget egentlige effektevalueringer af de hollandske tiltag.

Der er gennemført flere internationale metaanalyser vedrørende effekten af elektronisk fodlænke, men da fodlænken – især i USA – anvendes i mange forskellige sammenhænge og langt fra alene

som en alternativ afsoningsform, kan disse analyser ikke anvendes til at belyse spørgsmålet om forlænkens betydning som alternativ til afsoning i et fængsel.

En anden type af alternativ afsoning er *weekendfængsel* eller deltidsfængsel. Spørgsmålet om weekendfængsel blev i Danmark diskuteret allerede i midten af 1970'erne i forbindelse med den såkaldte alternativbetænkning (Betænkning nr. 806 1977). Blandt de nye tiltag, som arbejdsgruppen overvejede, var bl.a. weekendfængsel og natfængsel. I den forbindelse gennemgik arbejdsgruppen eksisterende ordninger med weekendfængsel og natfængsel i Belgien, fritidsfængsel i Frankrig og fritidsfængsel i New Zealand.

Om muligheden for at indføre weekendfængsler skriver arbejdsgruppen, at en væsentlig fordel ved denne afsoningsform er, at den dømte kan forsætte med sin hidtidige beskæftigelse, og at afsoningen kun i begrænset omfang vil påvirke den dømtes forbindelse med familien. Samtidig gør arbejdsgruppen dog opmærksom på, at sanktionstypen indebærer betydelige praktiske problemer med bl.a. en uhensigtsmæssig udnyttelse af afsoningsinstitutionernes kapacitet.

Arbejdsgruppen synes at være noget mere positive over for mulighederne for *natfængsel*, forstået som en særlig form for afsoning af frihedsstraf, hvor den dømte under strafafsoningen kan forlade institutionen i den tid, vedkommende er i arbejde, under uddannelse eller har lignende beskæftigelse uden for fængslet. Natfængsel er imidlertid aldrig blevet indført i Danmark, men kan siges reelt at eksistere i form af frigang til uddannelse og arbejde.

En litteraturgennemgang i forbindelse med en evaluering af en engelsk forsøgsordning med deltidsafsoning viser, at flere lande, herunder Australien, New Zealand og Canada, har erfaringer med afsoning på deltid, typisk i form af weekendafsoning.

Alle ordninger med deltidsafsoning indeholder et maksimum for, hvor mange dage der kan afsones på deltid, med 90 dage som det mest almindelige maksimum. Deltidsafsoning har været anvendt til lovovertrædere med ringe recidivrisiko, og sanktionsformen anses generelt som uegnet til lovovertrædere, som har begået alvorligere voldsforbrydelser eller seksualforbrydelser. Deltidsafsoning anvendes sædvanligvis til lovovertrædere, som har begået indbrud, tyveri, vold, narkotikakriminalitet og spirituskørsel. De omtalte undersøgelser er udgivet i perioden 1998-2003.

Litteraturstudiet viser endvidere, at ordninger med deltidsafsoning har været længe undervejs, og at sådanne ordninger efter noget tid har mistet deres popularitet, fordi der har været forskellige problemer med ordningerne. Disse angår, 1) at sanktionen mister legitimitet, hvis en stor andel af de dømte ikke overholder vilkårene for deltidsafsoningen, 2) at sikkerheden i fængslerne bliver bragt i fare ved at have deltidsafsonere, f.eks. problemer med indsmugling af narkotika, 3) at sanktionen anvendes over for en anden gruppe end tiltænkt, hvorved lovovertrædere, som ellers ville have fået en ikke-frihedsberøvende straf, nu idømmes deltidsafsoning, 4) at sanktionen skaber social ulighed,

idet kun lovovertrædere med arbejde og familie anses som egnede til at modtage sanktionen, og 5) at sanktionstypen ikke er rentabel, fordi deltidsafsoninger typisk foregår i weekenden, og cellerne derfor står tomme på hverdage.

Evalueringen af det engelske pilotprojekt har til formål at belyse, om der er forekommet problemer af den nævnte art. Målgruppen for det engelske forsøg er voksne lovovertrædere med arbejde og familieforpligtelser, som en afsoning vil kunne få negative konsekvenser for. Evalueringen viser, at formålet med at indføre deltidsafsoning er blevet indfriet i den forstand, at hovedparten af dem, som har afsonet på deltid, har været i stand til at beholde deres arbejde og bolig, mens de har afsonet. Undersøgelsen viser dog også, at hovedparten af deltidsafsoningerne er foregået i weekenden. Det er således kun 12 pct. af deltidsafsoningerne, som er foregået på hverdage. Problemet med den lave udnyttelsesgrad af fængselskapaciteten på hverdage førte til, at projektet blev nedlagt ca. tre år efter opstart (Penfold et al. 2006).

I Danmark har dømte mulighed for at afsoner hele eller dele af deres straf i kriminalforsorgens pensioner eller anden institution m.v., jf. straffuldbyrdsloven § 78. En af kriminalforsorgens pensioner, Pension Skejby, adskiller sig fra de øvrige pensioner ved, at strafafsonerne bor sammen med ikke-straffede. Formålet hermed er at undgå den negative påvirkning, der kan opstå mellem afsonerne, og at sikre en positiv normoverførsel fra de ikke-straffede. En effektevaluering af denne særlige afsoningsform viser, at recidivet for dømte, som har afsonet på Pension Skejby, er 21 pct. lavere end recidivet for dømte, som har afsonet på øvrige pensioner. Evalueringen viser desuden, at dømte, som har afsonet på Pension Skejby i højere grad påbegynder eller fastholdes i et uddannelsesforløb end dømte, som har afsonet på øvrige pensioner (Minke 2006). En nyere undersøgelse viser desuden, at de ikke-straffede, som bor på Pension Skejby, tilsyneladende omvendt ikke er blevet negativt påvirkede af at bo sammen med personer, der er straffede, idet der ikke har kunnet konstateres øget kriminalitet i gruppen (Minke 2012).⁴²

3.19. Former for frihedsberøvende straffe

Historisk set har der været en række forskellige former for frihedsberøvende sanktioner – ungdomsfængsel, (psykopat)forvaring, sikkerhedsforvaring – som i forhold til fængselsstraffen rettede sig mod særlige persongrupper med særlige behov, blev afviklet i særlige fængsler og var helt eller delvis tidsubestemte. Disse sanktioner blev afskaffet i 1973, bl.a. fordi der ikke syntes at være den forventede særlige præventive effekt herved (Betænkning nr. 644 1972). I dagens Danmark findes der kun en form for fængselsstraf, som dog kan afvikles på en række forskellige måder, jf. tidligere og følgende afsnit. Forvaring kan siges at udgøre en særlig form for fængselsstraf, idet den er tidsubestemt, men afsoningen foregår sammen med andre afsonere.

⁴² Med hensyn til andre, ikke-effektevaluerede afsoningsformer henvises til bilag 3 i Betænkning nr. 1508 (2009).

Ved siden af fængselsstraffen findes den særlige sanktion for unge lovovertrædere, ungdomssanktionen, der også indebærer frihedsberøvelse. Denne sanktion blev indført i 2001 som et alternativ til en ubetinget fængselsstraf og med henblik på bedre at kunne modvirke unge lovovertræderes fortsatte kriminelle karriere.⁴³ Sanktionen varer to år og omfatter tre faser med henholdsvis anbringelse i sikret institution, åbent anbringelsessted og tilsyn i frihed. Der er foretaget flere procesevalueringer af sanktionen, og disse viser, at der har været en række problemer med implementeringen af sanktionen (Thomsen et al. 2006; Justitsministeriets Forskningsenhed 2006). Som følge heraf nedsatte socialministeren i 2005 en ekspertgruppe, som navnlig skulle se på, hvordan der kunne skabes bedre sammenhæng mellem ungdomssanktionens tre faser, hvordan man kunne styrke den socialpædagogiske behandling, og hvordan samarbejdet mellem kommuner, institutioner, unge og forældre kunne forbedres. I forlængelse heraf vedtog folketinget i 2007 en ændring af loven om social service, der indebærer, at der nu skal knyttes en koordinator til den unge med henblik på at sikre sammenhæng mellem de tre faser, og at der skal udarbejdes målrettede handleplaner. Endvidere skal der etableres et dokumentationssystem med henblik på at måle effekten af indsatsen.

I 2009 gennemførte Justitsministeriets Forskningskontor en effektevaluering af ungdomssanktionen, idet effekten heraf blev sammenholdt med effekten af en ubetinget frihedsstraf inden for det spektrum, som ungdomssanktionen forventes at være et alternativ til – straffe på 30 dage til 1½ års fængsel (Clausen & Kyvsgaard 2009). Evalueringen tyder på en inkapaciterende effekt af ungdomssanktionens fase to og tre. Det er derimod tvivlsomt, om der er en større kriminalpræventiv effekt af ungdomssanktionen end af fængselsstraffen, når der ses på tiden efter sanktionens afvikling. Kun én af de tre effektmålinger, som evalueringen omfatter, viser, at ungdomssanktionen medfører mindre kriminalitet end en ubetinget dom. I evalueringen påpeges endvidere, at resultaterne er forbundet med nogen usikkerhed, idet der muligvis ikke har været kontrolleret for den selektion, der er sket til ungdomssanktionen. Der er ikke gennemført en cost-benefit analyse, da der ikke med sikkerhed vides, hvor lang en fængselsstraf ungdomssanktionen er et alternativ til. Der er dog næppe tvivl om, at ungdomssanktionen er en betydeligt mere omkostningskrævende sanktion end fængselsstraffen, dels på grund af dens længde og dels på grund af, at sikrede institutioner og opholdssteder til unge er betydeligt dyrere end fængsler.⁴⁴

Da evalueringen fra 2009 omfatter unge, der har afviklet deres dom inden ovennævnte lovændring, er det besluttet, at Justitsministeriets Forskningskontor skal gennemføre endnu en effektevaluering vedrørende de unge, der har afviklet en ungdomssanktion efter lovændringens ikrafttræden. I den nye effektevaluering, der forventes færdig i 2013, vil kontrolgruppen bestå af de ungdomssanktionsdømte, der indgår i den tidligere evaluering.

⁴³ Der henvises til *Rapport om ungdomskriminalitet* (ungdomskriminalitet 2001), hvori der nærmere redegøres for baggrunden for ungdomssanktionen, dens målgruppe og anvendelse.

⁴⁴ En plads i en sikret institution koster ca. 6.500 kr. pr. dag, mens en plads på et åbent opholdssted koster omkring 2.500 kr. pr. dag. For et døgn i henholdsvis et lukket og et åbent fængsel er prisen ca. 1.900 kr. og 1.100 kr.

I andre lande findes der andre typer af frihedsstraffe. I 1980'erne introduceredes i USA *boot camps*, der er kortvarige straffe, som er modelleret i en militær stil – med indkvartering i barakker og med daglig fysisk træning og øvelser under hård disciplin.⁴⁵ Både personale og indsatte bærer uniformer. Overtrædelse af regler straffes øjeblikkeligt med f.eks. et antal armbøjninger. Nogle boot camps har mindre fokus på hårdt arbejde og tilbyder i stedet uddannelse og behandling. De har dog samme militante præg med optagelsesprocedure, eksercits m.v. Boot camps findes både til unge og til voksne lovovertrædere, men anvendes antageligt primært til unge. Det bemærkes, at de, der anbringes i boot camps, får korterevarende straffe end dem, der idømmes en almindelig fængselsstraf.

En metaanalyse, der omfatter ti evalueringer af boot camps for unge og 11 evalueringer af boot camps for voksne, viser, at denne form for straf for de unge har en kriminogen effekt (ti pct. øgning af recidivrisikoen) og for de voksne lovovertrædere en nul-effekt (Aos et al. 2001). Da det drejer sig om en korterevarende straf, viser den cost-benefit analyse, der er udarbejdet, at der alligevel er en gevinst ved at anvende denne strafform, jf. afsnit 5.

I en anden metaanalyse, der også er fra 2001 og baseret på 29 enkeltundersøgelser vedrørende både boot camps for unge og for voksne, finder man, at boot camps ikke er mere effektive end den almindelige fængselsstraf (MacKenzie et al. 2001). I analysen forsøger man at skelne mellem effekten af boot camps for kvinder og for mænd, men der konkluderes, at datagrundlaget ikke indeholder de nødvendige informationer for at kunne foretage en sådan separat analyse (ibid.).⁴⁶ I en anden og enkeltstående undersøgelse af en boot camp for kvinder, hvor kvinderne tilbydes særlige programmer og behandlingstilbud, finder man ikke en præventiv effekt af at have afsonet i boot campen (Camp & Sandhu 1995).

Der er også udarbejdet et Campbell review af effekten af boot camps i forhold til almindelig fængselsstraf (Wilson et al. 2008). Reviewet omfatter 32 enkeltundersøgelser og viser, at der ikke er en større kriminalpræventiv effekt af boot camps end af fængsler, idet boot camps afsonere har samme recidivrisiko som fængselsstraffede. Det gælder både boot camps for voksne lovovertrædere og boot camps for unge lovovertrædere. Analysen peger videre på, at unge, som har afsonet i boot camps, der ikke tilbyder behandling, har større recidivrisiko end unge, som har afsonet i boot camps, som tilbyder behandling.

Et review fra 2010 når til samme resultat, for så vidt angår den overordnede præventive værdi af boot camps (Meade 2010). Konklusionen er baseret på 23 effektevalueringer af boot camps til alene unge lovovertrædere og 24 effektevalueringer af boot camps til både unge og voksne lovovertrædere. Reviewet inkluderer også nogle cost-benefit betragtninger, idet der påpeges, jf. det tidligere, at

⁴⁵ Det fremgår af rapporterne, at det er domstolene, der bestemmer, om en dømt skal i boot camp eller i et traditionelt fængsel. Det kan derfor betragtes som en selvstændig sanktionsform.

⁴⁶ De tre undersøgelser af boot camps for alene kvinder, som det er muligt at identificere i metaanalysen, peger dog ikke i retning af, at effekten af denne type straf er anderledes for kvinder end for mænd.

det kortere institutionsophold, boot camps indebærer i forhold til en traditionel fængselsstraf, bevirker, at boot camps er mere lønsomme end fængsler. Det kan tilføjes, at i og med boot camps ikke mindsker recidivrisikoen – nogle evalueringer peger som nævnt på det modsatte – må det vel konkluderes, at den lønsomhed, boot camps indebærer, antagelig i lige så høj grad vil kunne opnås ved kortere fængselsstraffe.

Sidstnævnte review omfatter også et ret nyt kontrolleret, randomiseret forsøg med boot camps (Bierie 2009). Det omtales her, fordi det metodemæssigt er godt, og fordi det inkluderer en mere omfattende cost-benefit analyse. Forsøget er gennemført, fordi staten Maryland ville vide, om de ekstra omkostninger ved boot camps kunne forsvares. De – *young adult* – lovovertrædere, der i en periode blev dømt til afsoning i en boot camp, blev derfor tilfældigt fordelt mellem et fængsel og en boot camp. Den boot camp, de blev anbragt i, lagde ikke alene vægt på den militære disciplin og struktur, men også på undervisning, erhvervsuddannelse og misbrugsbehandling. Disse tiltag fandtes også i det fængsel, hvor kontrolgruppen afsonede, men færre af de indsatte der benyttede sig af disse muligheder.

I modsætning til langt de fleste effektevalueringer af boot camps viser denne, at de, der har afsonet i en boot camp, har en signifikant mindre risiko for recidiv end dem, der har afsonet i et fængsel (ibid.). Cost-benefit analysen viser – mod forventning – at afsoning i boot camp ikke er forbundet med flere omkostninger end afsoning i et fængsel. Såfremt der ikke var konstateret en mindsket kriminalitet i denne evaluering, ville analysen således vise en nul-effekt.⁴⁷ Den mindskede kriminalitet fører til en besparelse for politi og restvæsen på ca. \$4.500 pr. indsat, men på ekstra \$90.000 i gevinst, når ofrenes direkte og indirekte omkostninger inkluderes (se også afsnit 5).

Som nævnt repræsenterer resultaterne fra denne evaluering en undtagelse fra det gængse mønster. Forfatteren understreger da også, at man bør være forsigtig med at generalisere på baggrund af undersøgelsen, da resultatet kan være relateret til særlige forhold ved netop den undersøgte boot camp. Sammenholdt med anden forskning på dette område er der god grund til at antage, at det er den sociale og behandlingsmæssige indsats, der har medført et mindre recidiv, frem for den militære disciplin.

3.20. Fængselsforhold

Det, der her skal fokuseres på, er, hvilke øvrige dimensioner ved fængselsstraffen – herunder især graden af åben-lukkethed, restriktioner under afsoningen m.v. – der har betydning for recidivrisikoen.

⁴⁷ Det diskuteres ikke, som i ovennævnte rapport (Meade 2010), at anbringelser i boot camps almindeligvis er kortere end fængselsstraffe. I forsøget har strafflængden været den samme.

Der er enkelte ældre undersøgelser, der ser på betydningen af afsoning i åbne, mindre restriktive fængsler med afsoning i lukkede, mere restriktive fængsler. Det drejer sig om en finsk undersøgelse, der sammenligner effekten af åbne i forhold til lukkede fængsler (Uusitalo 1972). Afsoningens varighed var den samme for de sammenlignede grupper. Efter en meget lang observationsperiode – ti år – kunne der ved brug af en række forskellige succeskriterier ikke konstateres signifikante forskelle mellem de sammenlignede grupper. Et endnu ældre eksperiment vedrørende anbringelsesstedets åbenhed gav samme resultat (Molof 1967).

Til fængselshistorien hører isolationsfængslet, hvor indsatte er totalt isolerede fra anden menneskelig kontakt og i ensomhed skal angre deres forbrydelse gennem læsning af biblen. Det kaldes Philadelphia systemet, idet det første af denne slags fængsler blev oprettet i Philadelphia i 1829. Systemet kom også til at fungere i Danmark, hvor Vridsløselille Statsfængsel blev bygget i 1859 med henblik på en total isolation af de indsatte (se også (Smith 2003)). Det blev ret hurtigt klart, at isolationen ikke fremmede resocialiseringen, men var forbundet en række mentale problemer for de indsatte (Smith 2006), og senere er systemet både her og i USA blevet afskaffet.

I USA opstod imidlertid i 1983 en pendant til dette system, det såkaldte *supermax*. Denne gang var formålet ikke at fremme resocialiseringen, men at sikre ro og orden.⁴⁸ I dag har mindst 44 af USA's stater supermax fængsler, hvor de indsatte lever så godt som totalt isolerede fra både hinanden og fængselspersonalet og i de fleste tilfælde også med tv-overvågning i cellerne 24-timer i døgnet. Nogle celler er uden udsyn og med lydisolering, så der er tale om sensorisk deprivation. Der tilbydes ikke programvirksomhed eller andet, der kan have betydning for de indsattes muligheder for at leve kriminalitetsfri efter løsladelsen. Til gengæld kan der være en forventning om, at disse fængsler vil have så stor en afskrækkende effekt, at det vil afholde de indsatte for fremtidig kriminalitet.

Dette spørgsmål er belyst i en undersøgelse fra 2009 (Mears & Bales 2009). I undersøgelsen sammenlignes indsatte, der har afsonet i et supermax fængsel, med indsatte, der på baggrund af deres tidligere kriminalitet, adfærd i fængslet m.v., kunne have været placeret i et supermax fængsel, men har afsonet i et almindeligt fængsel. Tre år efter løsladelsen viser det sig, at de to grupper har nogenlunde samme recidivfrekvens, dog har dem fra supermax begået mere voldskriminalitet end dem fra et traditionelt fængsel. Der synes således ikke at have været en afskrækkende effekt af afsoning i det meget strenge regime, men tværtimod en vis kriminogen effekt. Tilsvarende resultat er fundet i en anden undersøgelse (Lovell et al. 2007). Dertil kommer, at den sensoriske deprivation kan afstedkomme en række problemer såsom hukommelsesbesvær og hypersensitivitet over for lyde og andre stimuli (King 2005).

⁴⁸ Der er dog forskning, der viser, at disse fængsler kun i ret begrænset grad mindsker volden i fængselsmiljøet (Briggs et al. 2003).

I forlængelse heraf kan peges på en større dansk undersøgelse af det, der til en vis grad svarer til supermax – isolationsfængsling under varetægt – og som også har fokuseret på de helbredsmæssige følger af isolationen (Andersen et al. 1994; 1997). I undersøgelsen konkluderes, at isolationsfængsling indebærer en særlig belastning og risiko for forstyrrelse af det psykiske helbred. Tilsvarende er vist i undersøgelser fra andre lande (Holmgren et al. 2007; Smith 2012).

Inden for de almindelige fængsler er der også store forskelle i fordelingen af restriktioner og privilegier. I Danmark angår det forskelle mellem åbne og lukkede fængsler, og igen inden for de lukkede fængsler er der indsatte, der er isolerede fra andre i særlige afsnit. I USA inddeles de indsatte i en række sikkerhedskategorier og placeres på denne baggrund under mere eller mindre restriktive regimer. Spørgsmålet om betydningen af de afsoningsforhold, der er forbundet med de forskellige sikkerhedsniveauer, er blevet undersøgt i bl.a. et studie, der metodemæssigt benytter sig af, at ikke alle indsatte indplaceres præcist efter det sikkerhedsniveau, de skulle på baggrund af oplysninger om deres kriminalitet, tidligere adfærd under afsoning m.v. (Chen & Shapiro 2007). For individer inden for samme sikkerhedskategori bliver det dermed muligt at undersøge, om strengere afsoningsforhold har en mere afskrækkende virkning, end mindre strenge har. Undersøgelsen viser, at dette ikke er tilfældet. Tværtimod viser nogle af de anvendte effektmålinger en øget risiko for recidiv blandt dem, der har afsonet under de strengeste sikkerhedsforhold.

Der er også gennemført et egentligt eksperiment, der belyser betydningen af afsoning under forskellige sikkerhedsniveauer (Gaes & Camp 2009).⁴⁹ I forsøget blev indsatte, der var testet som tilhørende det højeste sikkerhedsniveau, tilfældigt placeret enten i overensstemmelse hermed eller sammen med indsatte med laveste sikkerhedsniveau. Det viser sig, at der var signifikant flere af dem, der blev placeret på det højeste sikkerhedsniveau end blandt dem, der blev placeret på det laveste, der efterfølgende recidiverede.

Disse undersøgelser kan altså tyde på, at institutionens restriktivitet har en betydning for recidivrisikoen. Den målte effekt behøver imidlertid ikke at skyldes selve restriktionerne, men kan også skyldes, at der enten er en negativ påvirkning af at afsones sammen med indsatte, der vurderes som særligt belastede eller farlige, eller at der er en positiv påvirkning af at afsones sammen med indsatte, der er mere velfungerende, jf. også den tidligere omtalte undersøgelse af Pension Skejby.

Med til et afsoningssteds restriktivitet hører også omfanget af kontakt med omverdenen. Der er ganske megen forskning, der tyder på, at forholdet til familien er af betydning for kriminalitetsrisikoen, ikke mindst i perioden efter løsladelse (Hairston 1991; Visher & Travis 2003).⁵⁰ Flere undersøgelser viser, at nære familiære relationer og hyppig kontakt i løbet af afsoningen nedbringer tilbagefaldet til kriminalitet. Denne sammenhæng er fokus i en klassisk undersøgelse fra 1950'erne af Lloyd Oh-

⁴⁹ Eksperimentet var dog ikke udformet med henblik herpå, men for at teste en ny sikkerhedsklassifikation.

⁵⁰ Se også afsnit 2 om risikofaktorer.

lin, hvor antallet af vilkårsovertrædelser blandt prøveløsladte analyseres i forhold til antallet af henholdsvis besøg og besøgende i løbet af afsoningen. Der findes her en klar sammenhæng, idet de indsatte, der under afsoningen opretholder hyppig kontakt til familien, begår færre vilkårsovertrædelser i forhold til de øvrige indsatte (Ohlin 1954 omtalt i Visher & Travis 2003 og i Hairston 1991).⁵¹

I et engelsk studie af fædres tilbagevenden til familien efter løsladelse undersøges også betydningen af kontakt i løbet af afsoningen. Undersøgelsen er baseret på interview med indsatte, deres partner og eventuelle børn. Interview blandt 54 indsatte og deres familier udføres fire måneder op til løsladelsestidspunktet, og 40 af disse deltager desuden i et opfølgende interview seks måneder efter endt afsoning. Undersøgelsen peger på, at hyppig kontakt i løbet af afsoningen hænger sammen med et efterfølgende godt forhold i familien, mindsket alkoholforbrug, mindsket risiko for boligproblemer m.v. Der ses ikke sammenhæng mellem hyppigheden af kontakt under afsoningen og risikoen for recidiv (Lösel et al. 2012). Undersøgelsen er ikke et egentligt effektstudie, men en longitudinalundersøgelse, og desuden er undersøgelsespopulationen meget lille, så resultaterne skal vurderes med forsigtighed.

På dette område er der også gennemført en dansk undersøgelse, der på baggrund af data fra kriminalforsorgen har set på, om indsatte, der relativt hyppigt har kontakt med omverdenen i form af besøg eller weekend(udgang), recidiverer mindre end indsatte, der sjældnere eller slet ikke har kontakt med omverdenen (Graunbøl & Hornnes 2009). Undersøgelsen tyder på, at det mindsker risikoen for recidiv, hvis den indsatte har en god kontakt med omverdenen.

Betydningen af afsoningsstedets størrelse er også blevet undersøgt, dog ikke i forhold til recidivrisikoen, men i forhold til omgangen mellem ansatte og indsatte. Det er en norsk undersøgelse, der har set på dette spørgsmål (Johnsen et al. 2011). På baggrund af spørgeskemaer til ansatte og indsatte konkluderes det, at der er en bedre relation mellem ansatte og indsatte i små fængsler (med under 50 indsatte) end i mellemstore (50-100 indsatte) og store fængsler (over 100 indsatte), ligesom de mindre fængsler vurderes mere positive med hensyn til en række andre parametre, såsom personlig udvikling, kontakt med familien og generel trivsel (Johnsen & Granheim 2012).

Der skal endelig også nævnes, at den kriminologiske forskning har peget på andre effekter ved fængselsstraffen, som kan forventes at øge risikoen for tilbagefald. Der er således påpeget, at fængselsstraffen med dens indbyggede restriktioner, disciplin samt frustrations- og aggressionsfremmende forhold mindsker den indsattes muligheder for at leve en kriminalitetsfri tilværelse efter løsladelsen (King 2005; Irwin & Owen 2005; Carlen 2005). Studier af kulturen blandt fængselspersonalet anskueliggør også de negative effekter, det restriktive miljø med fokus på problemer og konflikter

⁵¹ Tilsvarende resultater ses i flere andre undersøgelser, der er omtalt i Visher & Travis 2003; Hairston 1988; Smith 2010 og Hairston 1991.

har for mulighederne for at se menneskers potentiale (Liebling et al. 1999).⁵² Det er videre påvist, at fængselsstraffen indebærer prisonisering, dvs. en socialisering til fængselskulturens normer og holdninger, og at prisoniseringen øger med tiden i fængsel. En sådan negativ effekt af fængselsstraffen er kortlagt i en omfattende svensk undersøgelse (Bondeson 1974). Og i en nyere, dansk undersøgelse er det ligeledes påvist, at risikoen for prisonisering øger med tiden, mens denne undersøgelse ikke – i modsætning til andre – finder, at prisoniseringen aftager lige op til løsladelsen (Minke 2010). Undersøgelsen konkluderer, at prisonisering øger risikoen for senere kriminalitet.

⁵² I forskningsprojektet peges der på, at fængselspersonalet generelt vurderer en dag uden konflikter som en god dag, hvilket også karakteriserer den fortælling, en tidligere fængselsbetjent giver af sine erfaringer gennem 16 år i den danske kriminalforsorg (Lund 2003).

3.21. Sammenfatning vedrørende effekten af behandling og straf

- *Samarbejde mellem myndighederne.* Det er en udbredt opfattelse og erfaring, at samarbejde mellem myndigheder er et vigtigt og nødvendigt led i forebyggelsen af kriminalitet. Der findes imidlertid ikke effektforskning, der alene undersøger betydningen af samarbejdet mellem f.eks. kriminalforsorgen og andre myndigheder eller organisationer. Den forskning, der findes, fokuserer typisk mere på betydningen af de programmer m.v., som samarbejdet angår, end på betydningen af selve samarbejdet, hvorfor det på denne baggrund ikke er muligt at udlede sikre konklusioner vedrørende effekten af samarbejdet. De nordiske ikke-effektevaluerede erfaringer, der primært angår samarbejdsprocessen, synes positive, men peger også på barrierer for samarbejdet, herunder samarbejdets store krav til tid og ressourcer.
- *Tiltag vedrørende seksualforbrydere.* De gennemførte metaanalyser, der er baseret på international forskning, påviser i de fleste tilfælde en tydelig, men meget varierende kriminalpræventiv effekt af behandling af seksualforbrydere – fra en beskedent effekt og op til næsten 40 pct. reduktion i risikoen for nye seksualforbrydelser. Forklaringen på denne variation kan være forskelle i den behandling, kontrolgruppen har modtaget. Effekten synes at være størst for biologiske programmer som hormonmedicinering m.v., jf. også en dansk undersøgelse heraf, samt af de psykologiske programmer med en kognitiv tilgang. Effekten af de kognitive programmer er størst, hvis behandlingen foregår i frihed frem for i fængsel.
- *Tiltag vedrørende vold i parforhold.* Undersøgelser af effekten af voldsforebyggelsesprogrammer, som er rettet specifikt mod mænd, der har udsat deres kvindelige partnere for vold, giver samlet set ikke entydige og klare resultater med hensyn til effekten heraf. Der er således ikke bevis for, at de kendte behandlingsformer af voldelige mandlige partnere har en kriminalpræventiv effekt, men der er heller ikke bevis for det modsatte. Det kan dog nævnes, at vredeshåndteringsprogrammer generelt ikke anbefales som behandlingsform, da vold i parforhold i højere grad skyldes magt og dominans end vrede.
- *Tiltag vedrørende kvindelige indsatte.* Kvinder, der begår kriminalitet, er gennemgående mere socialt udsatte end mandlige lovovertrædere, hvilket er en af grundene til, at der inden for kriminalforsorgen findes særlige tiltag kun for kvinder. Flere undersøgelser på området angår kvindelige misbrugere, men der er kun gennemført få effektevalueringer, så der er ikke sikker viden om, hvorvidt den kønsspecifikke tilgang virker præventivt. Heller ikke andre af de særlige tiltag, der angår kvindelige afsonere, er effektevaluerede, men interviewundersøgelser m.v. tyder på positive erfaringer hermed.
- *Tiltag vedrørende rocker/bandemedlemmer.* Der forefindes ikke effektevalueringer af tiltag vedrørende rocker-/bandemedlemmer i kriminalforsorgens regi. I Sverige har man dog gode erfaringer med at hjælpe personer ud af destruktive miljøer, herunder nazistiske og racistiske miljøer, ved brug af personale, der selv har erfaringer fra miljøerne. Der foreligger dog ikke effektevalueringer af tiltaget. I Danmark og i Sverige afvikles der aktuelt forsøg med først

og fremmest at hjælpe dem, der ønsker at forlade rocker/bandemiljøet, og det forventes, at der om nogle år vil foreligge effektevalueringer på området.

- *Behandling af misbrugsproblemer.* I den internationale forskning er det veldokumenteret, at misbrugsbehandling i fængsler reducerer såvel forbruget af rusmidler som tilbagefaldet til ny kriminalitet. Den seneste oversigt viser, at recidivet typisk falder med mellem 4 pct. og 20 pct., hvis indsatte med misbrugsproblemer deltager i et behandlingsprogram for deres misbrug. Især er der i mange studier påvist en positiv effekt af den terapeutiske samfundsmodel, ikke mindst hvis den behandling, der er påbegyndt i et fængsel, efterfølges af behandling i frihed. Metaanalyser og evalueringer af andre programmer viser blandede resultater, og generelt frarådes metadonbehandling og boot camps for misbrugere, da der ikke er tegn på en præventiv effekt af dem. Tilsvarende gør sig gældende med hensyn til urinprøvekontrol. Det er også undersøgt, om motiverende samtaler kan fremme misbrugsbehandlingen, men evalueringer heraf viser ikke entydigt positive resultater hverken i forhold til at reducere misbruget eller recidivet blandt lovovertræderne.
- *Drug Courts.* Sådanne anvendes i flere lande over for både alkohol- og narkotikamisbrugere, og der er påvist ganske positive resultater i forhold til at reducere recidivet blandt voksne lovovertrædere, mens der er knap så stor sikkerhed for tiltagets indvirkning på recidivet blandt unge. Til drug courts er der knyttet et helt hold af dommere, anklagere, forsvarere, sagsbehandlere, socialarbejdere og behandlere, som er med hele vejen i hvert enkelt behandlingsforløb. Det særlige ved dem er, at dommeren deltager i opfølgende møder. Aktuelt pågår der i Norge et forsøg, der i nogen grad svarer til drug courts. Forsøget er endnu ikke effektevalueret, men de foreløbige erfaringer er positive.
- *Kognitive programmer.* Metaanalyser af diverse kognitive programmer viser, at programmerne har en recidivhæmmende effekt. Af den mest omfattende analyse fremgår det, at programmerne i gennemsnit reducerer tilbagefaldet til ny kriminalitet med 25 pct., og at effekten er størst for lovovertrædere med størst recidivrisiko. Andre og mindre omfattende analyser påviser en mindre, men fortsat positiv effekt. Af de særlige vredeshåndteringsprogrammer er der især gennemført evalueringer af *Aggressive Replacement Training (ART)*, dog primært i forhold til yngre lovovertrædere. Evalueringerne tyder på klare positive effekter. Et andet vredeshåndteringsprogram, *Violence Prevention Program*, der angår voksne lovovertrædere, har også vist sig at mindske risikoen for recidiv – særligt voldsrecidiv – blandt mandlige indsatte.
- *Tiltag vedrørende familien.* Familierelaterede tiltag rettet mod unge og deres familier både i og uden for kriminalforsorgen viser en kriminalpræventiv effekt (effektstørrelser i størrelsesordenen -0,15 til -0,30). Ikke-effektevaluerede nordiske forsøg med samlivs- og forældrevejledende kurser i kriminalforsorgen peger på meget positive resultater, idet de indsatte oplever at have fået mere viden om børns udvikling og behov, at være blevet mere opmærksomme på betydningen af deres forældrerolle og på, hvordan denne rolle bedst muligt udfyl-

des under afsoningen. Også erfaringer med børneansvarlige i kriminalforsorgen er positive. Mere kritiske opfattelser er dog også fremkommet, herunder kritik af kursers varighed og fokus.

- *Arbejde under afsoningen.* Den internationale forskning vedrørende effekten af deltagelse i beskæftigelse og produktionsvirksomhed under afsoningen kan enten ikke påvise en sikker effekt eller påviser en beskedent kriminalpræventiv effekt (på -0,08). Da mange indsatte i danske fængsler er i arbejde under afsoningen kan dog selv en beskedent effekt være af stor betydning.
- *Frigang til arbejde.* Studier af betydningen af frigang til arbejde under den sidste del af afsoningen peger ligeledes på en beskedent præventiv effekt i størrelsesordenen fem til ti pct. reduktion i recidivet. Der foreligger ikke nordisk forskning på dette område.
- *Jobtræningsprogrammer.* Også træning af praktiske og teoretiske færdigheder med henblik på at forbedre jobmulighederne, herunder forbedring af kundskaber til at søge job, udformning af ansøgninger og CV, kan give små, positive kriminalpræventive effekter (på -0,07). Der er dog behov for forskning vedrørende nyere programmer, som formodes at have en større effekt, idet de er mere intensive og desuden har et større fokus på at matche klienternes behov med de enkelte ydelser. Længden af den tid, der deltages i programmet, ses at influere på sandsynligheden for at opnå beskæftigelse efterfølgende. Heller ikke på dette område foreligger der nordisk effektforskning, men to danske evalueringer af hjælp til at finde arbejde efter løsladelsen er undervejs.
- *Skole- og erhvervsfaglig uddannelse.* Amerikansk forskning vedrørende uddannelse under afsoningen viser ret markante, men også varierende, effektstørrelser på op til godt en fjerdedel mindskning i tilbagefaldet til kriminalitet og på op til godt en tredjedel øgning i beskæftigelsen. Generelt bør resultaterne på dette område såvel som vedrørende beskæftigelsestiltag tolkes med varsomhed, da den motivationsfaktor, der bevirker, at nogen vælger at deltage i et program, kan influere på effekten. De målte effektstørrelser kan derfor nok diskuteres. En ældre dansk undersøgelse finder tegn på en positiv effekt af frigang til uddannelse, mens en nyere svensk undersøgelse kan tyde på en positiv effekt af deltagelse i arbejdsmarkedsrelevant undervisning under afsoningen.
- *Mentorordninger.* I den internationale forskning er der ikke gennemført selvstændige analyser vedrørende mentorordninger i kriminalforsorgens regi, idet analyserne typisk inkluderer både unge lovovertrædere og unge i risikozonen. Mentorordninger viser sig at have en positiv kriminalpræventiv effekt med effektstørrelser, der varierer fra -0,08 til -0,25. Noget forskning tyder på, at effekten ikke er langvarig, og at den primært viser sig, når mentorordningen kombineres med andre indsatser. De bedste resultater synes desuden at komme fra programmer, hvor mentoren har en professionel baggrund, eller hvor en følelsesmæssig støtte fra mentoren gives vægt. De danske erfaringer med mentorordninger tegner positivt, men ordningerne er ikke effektevalueret.

- *Forskellige former for tilsyn.* Meget og solid international forskning peger på, at et intensivt tilsyn har en kriminalpræventiv effekt, når det kombineres med øget behandling og støtte (op til ti pct. reduktion i recidivet). Særligt positive resultater ses ved tilsynsvirksomhed, der tager udgangspunkt i RNR-principperne. En metaanalyse viser her en reduktion i tilbagefald til kriminalitet svarende til 16 procentpoint. Betoning af kontrol og sanktioner, der har til hensigt at afskrække lovovertræderen fra at begå yderligere kriminalitet, synes modsat at medføre ingen eller egentlig negative kriminalpræventiv effekter.
- *Restorative justice.* I de fleste lande, der har indført former for konfliktmægling, anvendes det både som alternativ til den traditionelle domstolsbehandling og som alternativ til straf, idet de aftaler, der indgås sammen med offer og en mægler, træder i stedet for en straf. Evalueringerne heraf viser gennemgående positive resultater – fra små, positive effektstørrelser til op mod 30 pct. reduktion i recidivets omfang. Effekten gælder i særdeleshed for unge lovovertrædere og personer, der har begået voldskriminalitet eller anden alvorlig kriminalitet.
- *Samfundstjeneste.* Det er et af de få områder, hvor der foreligger danske effektevalueringer. De tre, der er gennemført, viser alle en ikke statistisk signifikant tendens til et mindsket recidiv efter samfundstjeneste og et statistisk signifikant mindsket recidiv for visse subgrupper, herunder især voldskriminelle. Det er videre i en dansk undersøgelse påvist, at de, der har afviklet samfundstjeneste, efterfølgende har en bedre indkomst og en mindre afhængighed af velfærdsydelse end dem, der har afsonet en fængselsstraf.
- *Andre alternativer til en frihedsstraf.* Den forskning, der har set på effekten af fængselsstraffen i forhold til forskellige former for ikke-frihedsberøvende sanktioner viser samlet set, at de to former for straffe enten er lige effektive, eller at fængselsstraffen har en svag kriminogen effekt – altså øger risikoen for recidiv.
- *Straffens længde.* Forskningen på dette område – herunder også dansk forskning – viser ret entydigt, at længere straffe ikke har en større præventiv effekt end korte.
- *Inkapacitering.* Lange fængselsstraffe kan dog have en større inkapaciterende effekt end korte. Forskningsmæssigt har der især været set på effekten af en selektiv brug af længerevarende fængselsstraffe til de mest aktive lovovertrædere. Det har imidlertid vist sig vanskeligt på forhånd at udpege de højfrekvente lovovertrædere, hvorfor andelen af falske positive – de der antages at ville begå kriminalitet, hvis ikke deres straf gøres længere, men som reelt ikke gør det – bliver meget stor. Dette er med til at mindske effekten af en selektiv inkapacitering og med til at øge udgifterne hertil. Beregninger tyder på, at kun ved en mangedobling af fangepopulationen vil der kunne opnås en inkapaciteringseffekt, der overstiger 10 pct.
- *Særlige afsonings- og anbringelsesformer.* Det er især elektronisk overvågning, der her er i centrum. Danske effektevalueringer har vist, at afsoning i hjemmet både indebærer lavere risiko for recidiv end afsoning i et fængsel, og at det mindsker behovet for offentlig forsørgelse efter endt afsoning. Elektronisk overvågning kan også anvendes som en udslusningsord-

ning, hvilket man har positive erfaringer med i Sverige. Når den elektroniske fodlænke medfører mindre recidiv, er det givetvis bl.a. forbundet med, at strafafsoneren undgår den negative gensidige påvirkning, der kan være mellem indsatte i et fængsel. En parallel hertil ses i en dansk evaluering af afsoning sammen med ikke-kriminelle frem for med alene kriminelle, idet evalueringen peger på, at denne afsoningsform mindsker risikoen for tilbagefald. Særlige afsoningsformer som weekend- eller deltidspængsel kunne i princippet være en god løsning for især indsatte med arbejds- og familieforpligtelser, men administrative og ressourcemæssige vanskeligheder har bevirket, at sådanne afsoningsformer sjældent anvendes. Den kriminalpræventive effekt af en deltidspængsel kendes ikke.

- *Former for frihedsberøvende straffe.* I Danmark er det alene ungdomssanktionen, der adskiller sig fra den vanlige fængselsstraf. Den evaluering, der er gennemført heraf, har ikke kunnet påvise, at den i sammenligning med fængselsstraffen har en klart større præventiv effekt. En ny effektevaluering, der skal gennemføres næste år, skal vise, om de forandringer, ungdomssanktionen i mellemtiden har undergået, har bevirket en bedre præventiv effekt. I andre lande anvendes særlige strafformer som boot camps, hvor der fokuseres på disciplin og militærlignende øvelser. De fleste evalueringer af denne strafform påviser ingen særlig præventiv effekt heraf sammenholdt med den almindelige fængselsstraf, men enkelte påviser en egentlig kriminogen effekt, mens enkelte andre påviser en positiv effekt. Sidstnævnte er relateret til den behandlingsmæssige indsats, der kan være forbundet med afsoningsformen.
- *Fængselsforhold.* Forskning vedrørende fængslernes grad af åbenhed/lukkethed og brug af restriktioner – herunder isolation – under strafafsoningen, tyder på, at man opnår bedre resultater med få end med mange restriktioner og med åbenhed i forhold til omverdenen i forhold til lukkethed. Ud over de psykiske problemer som særligt restriktive afsoningsformer kan afstedkomme, øger de også risikoen for recidiv. Både international og dansk forskning peger desuden på, at hyppig kontakt med omverdenen i løbet af en afsoning i fængsel nedbringer risikoen for tilbagefald til ny kriminalitet.

Helt overordnet viser forskningen i effekten af behandlings- og straffetiltag over for lovovertrædere, at effekten af behandlingstiltag og programvirksomhed varierer fra en nul-effekt til omkring 20-30 pct. reduktion i recidivet, mens effekten af mere straffende eller restriktive tiltag varierer fra en nul-effekt til en egentlig negativ, kriminogen effekt. I mange evalueringer er det desuden påvist, at tiltag, der øger kontrollen eller disciplinen ikke fremmer resocialiseringen, ligesom tiltag, der sigter mod afskrækkelse, ikke gør det, snarere tværtimod. For at øge sandsynligheden for en positiv kriminalpræventiv effekt af et tiltag skal tiltaget rette sig mod at afhjælpe nogle af de problematiske forhold, der ligger bag kriminaliteten, ligesom hjælpen skal rettes mod dem med størst behov, og gennemføres på en måde, som lovovertræderen kan drage nytte af, jf. følgende afsnit.

4. BEHANDLINGS- OG FOREBYGGELSESPRINCIPPER

De effekter, der i afsnit 3 er beskrevet for forskellige former for indsatser, er ikke alene et resultat af, at selve indsatsen kan påvirke kriminaliteten, men de er i høj grad også et resultat af, at behandlingen er givet på den rette måde og til de rette personer (Andrews 2001).

Psykologisk forskning har demonstreret en række forskelle mellem lovovertrædere, i baggrunden for deres adfærd, i deres indlæringsmåde og risiko for fortsat kriminalitet m.v., hvilket betyder, at behandlingen skal tilrettelægges individuelt og under hensyntagen til den enkeltes behov m.v. (Andrews & Bonta 1998). På baggrund af denne indsigt er der udviklet nogle behandlingsprincipper (Andrews 2001; Andreassen 2003; Lipsey 1995). Mens effektevalueringerne siger noget om, hvilke former for behandling der er mest effektive, så fortæller behandlingsprincipperne overordnet om, hvordan behandlingen skal gennemføres for at give det bedst mulige resultat, og hvilke forhold der bør tages i betragtning. Det er således muligt at forestille sig, at et behandlingsprogram, der har en dokumenteret positiv effekt, implementeres på en måde, som gør, at den positive effekt udebliver. Det er altså ikke kun spørgsmålet om at anvende de rette, evidensbaserede tiltag, der er vigtigt, men måden, de anvendes på, og i forhold til hvem er mindst lige så vigtig.

4.1. Behandlingsprincipper

Der er udformet i alt 18 behandlingsprincipper. Her omtales kort nogle af de vigtigste af dem.

Anvend menneskelige strategier. Negativt formuleret betyder det, at strategier, der sigter på afskrækkelse og hævn har ringe muligheder for at lede til noget positivt, hvilket også er fremgået af gennemgangen af de forskellige behandlings- og straffetiltag i forrige afsnit.

Sats på tiltag i frihed eller på tiltag, der relaterer sig til personens miljø. Det er muligt at behandle både i frihed og i fængsler og andre institutioner, men tiltag, der gennemføres i frihed og i personens eget miljø, har vist sig at give de bedste effekter. Hvis en sådan fremgangsmåde ikke er mulig, bør personens vanlige miljø i videst muligt omfang inddrages, idet det gør overgangen til frihed lettere.

Risikoprincippet. Det indebærer, at man alene skal behandle de personer, der har en reel risiko for at recidivere. Selv om dette kan forekomme selvindlysende, så viser det sig ofte, at behandlere er tilbøjelige til at fokusere på den lettere del af klientellet. Dels er denne gruppe meget nemmere at arbejde med, og dels oplever behandlerne meget større fremgang med disse klienter. Denne oplevelse vil imidlertid ofte være falsk, for det kan dreje sig om klienter, som under alle omstændigheder ikke ville recidivere. Reelt vil det ofte være sådan, at behandlingseffekten er størst, hvor recidivrisikoen også er det. Også ud fra en ressourcemæssig betragtning bør det derfor nøje vurderes, hvilke lovovertrædere der skal tilbydes behandling.

Behovsprincippet. Der skal sættes på at ændre de forhold, der er mulige at ændre (dynamiske risikofaktorer), og som har betydning for den enkeltes kriminelle adfærd. Mindsket omgang med kriminelle kammerater og en øget kontakt med andre, ikke-kriminelle nævnes som en vigtig strategi, jf. også afsnit 2 om betydningen af omgivelserne.

Modtagelighedsprincippet. Mennesker evner på forskellig måde at forstå de budskaber og den lærdom, der ligger i behandlingstiltag. Måden, behandlingen gives på, skal tilpasses klienternes indlæringssevne for at opnå størst muligt effekt.

Flere typer af tiltag. Der skal sættes på flere former for tiltag, dels fordi lovovertrædere har forskellige behov, der er af betydning for forekomsten af kriminalitet, og dels fordi mange har flere typer af problemer, som behandlingen bør søge at afhjælpe.

Tiltagene skal være massive og strukturerede. Det kan ikke forventes at kunne måle en effekt af kortvarige tiltag eller i hvert fald kan effekten af sådanne tiltag være kortvarig. Effekten vokser gerne med tiltagende doser behandling. Forskningen peger på, at lovovertrædere får mere ud af strukturerede tiltag i modsætning til løse, ustrukturerede tiltag, hvilket givetvis er af betydning for den generelle positive effekt af de kognitive, manualbaserede programmer, jf. afsnit 3.

Efterværn og struktureret opfølgning. Det understreges, at det er nødvendigt for især programmer i frihed, at der sker en fortsat overvågning af udviklingen, og at der intervereres i tilfælde af en forværring af situationen, eller hvis der skulle vise sig positive muligheder for lovovertræderen. Umiddelbart forekommer dette råd eller princip dog mindst lige så relevant for prøveløsladte.

Princippet om behandlingsintegritet. Behandlingen skal gennemføres, som den er planlagt og oprindeligt designet, jf. manualer m.v. Afvigelser herfra kan mindske effekten. Det indebærer også, at behandlingspersonalet skal udvælges med omhu, at de skal være uddannet til at varetage opgaven og så vidt muligt superviseret i denne opgave af en uddannet supervisor.

Personalets kerneopgaver og evner. Der nævnes en række egenskaber, som behandlingspersonalet bør besidde, herunder bl.a. relationelle evner såsom respektfuldhed, åbenhed, varme, omsorgsfuldhed, modenhed, selvtillid m.v., evner til at strukturere behandling og tiltag, evner til at give personlig og social støtte. Andre forskere har understreget betydningen af, at behandlingspersonalet er enigt om behandlingen og enigt om, hvordan klienterne skal håndteres (Andreassen 2003).

Til disse principper og tilgange kunne føjes et *frivillighedsprincip*, idet forskningen peger på, at behandling og programmer, som lovovertræderen frivilligt deltager i, opnår en større kriminalpræventiv effekt end dem, der er obligatoriske, eller som de på anden vis er tvunget til at deltage i, jf. senere.

4.2. Forskning vedrørende behandlingsprincipperne

Der er gennemført en del forskning, der påviser betydningen af de forskellige principper. I særlig grad er der gerne fokuseret samlet på behovsprincippet, risikoprincippet og modtagelighedsprincippet – herefter RNR-princippet – formodentlig fordi disse principper anses for at være de væsentligste, jf. også afsnit 3, hvor effektevalueringer vedrørende brug af dette princip er omtalt.

I en af de første analyser vedrørende RNR-princippet sammenlignes effekten af straffende tiltag (variationer i straffens art og længde) med behandlingstiltag, hvor RNR-princippet henholdsvis er fulgt og ikke fulgt (Andrews et al. 1990). Det viser sig, at de straffende tiltag gennemgående giver negative resultater – altså er kriminogene – men tilsvarende gælder imidlertid også for behandlingstiltag, hvor RNR-princippet ikke er fulgt. De behandlingstiltag, der følger RNR-princippet, er derimod signifikant mere effektive med hensyn til at reducere recidivrisikoen – både for unge og for voksne lovovertrædere. Det viser sig videre, at der er tydelig forskel mellem effekten af de RNR-baserede tiltag, der foregår i institution og i frihed, idet effektstørrelsen af førstnævnte svarer til en reduktion i recidivrisikoen på ca. 20 pct., mens den for sidstnævnte er på ca. 35 pct. Undersøgelsen belyser dermed også betydningen af konteksten for behandlingen.

Når betydningen af, at såvel behovsprincippet, risikoprincippet som modtagelighedsprincippet følges i behandlingen, gang på gang understreges i forskningen, kan det hænge sammen med, at en positiv effekt er betinget af en synergieffekt. I en metaanalyse fra 2006 påvises således, at risikoprincippet kun forbedrer behandlingens effekt, når det der samtidig tages hensyn til behovsprincippet og/eller modtagelighedsprincippet (Andrews & Dowden 2006). I en anden analyse kan der heller ikke påvises en selvstændig effekt af risikoprincippet (French & Gendreau 2006). Denne undersøgelse angår ikke recidiv, men disciplinære problemer i fængslet. Endelig viser en tredje metaanalyse, at kun når risikoprincippet kombineres med flere og længerevarende tilbud til højrisikogrupperne, findes en klar positiv effekt af behandlingen (Lowenkamp et al. 2006).

I forlængelse heraf kan der peges på en separat undersøgelse, hvor der er set på betydningen af en kombination af risikoprincippet og behandlingsdoseringen. I undersøgelsen konkluderes, at effekten af behandlingen vokser med tiltagende doser behandling, dog alene for højrisikogruppen (Bourgon & Armstrong 2005).

RNR-princippets vigtighed understreges også i en metaanalyse, der primært angår princippet om behandlingsintegritet. Analysen viser, at inklusion af nogle af de vigtigste elementer ved behandlingsintegritet medfører signifikant større positive effekter af behandlingen – dog alene såfremt RNR-princippet også er anvendt i behandlingen (Andrews & Dowden 2005). Hvis behandlingsprogrammet gennemføres efter forskrifterne, personalet er trænet heri, superviseres og er udvalgt ud fra evner til at skabe forandring gennem omsorg, interesse, entusiasme og forståelse, og behandlingen samtidig gives efter RNR-princippet, er der således en klar bedre virkning af programmet eller be-

handlingen. I de tilfælde, hvor RNR-princippet ikke er anvendt, medfører en øget behandlingsintegritet derimod ikke en øget behandlingseffekt, idet behandlingen så højst giver en nul-effekt, men i visse tilfælde også en negativ kriminalpræventive effekt.

I en oversigt over forskning i bl.a. betydningen af behandlingsprincipperne, konkluderes det, at betydningen af de generelle behandlingsprincipper – behovsprincippet, risikoprincippet og modtagelighedsprincippet – ligesom vigtigheden af strukturerede programmer og behandlingsintegritet er velbelyst og velkendt, men at der derimod mangler mere viden om forhold som lovovertræderens motivation og forhold, som kan påvirke mulighederne for en succesfuld tilbagevenden til samfundet (Wormith et al. 2007). Denne mangel kan være grunden til, at nogle af de samme forfattere har gennemført analyser vedrørende betydningen af påtvungen kontra frivillig behandling (Parhar et al. 2008). Den metaanalyse, de gennemfører, viser, at såvel obligatorisk som tvangsmæssig behandling i de fleste tilfælde er ineffektiv, herunder især hvis den foregår i institutionelt regi. Frivillig behandling medfører derimod – uanset om den gives i eller uden for en institution – en signifikant positiv effekt, men effekten er dog større, når behandlingen tilbydes i frihed.

Også en anden metaanalyse viser, at der gennemgående opnås en større reduktion i recidivrisikoen, når behandlingen gives i frihed (Lipsey & Cullen 2007).

Endelig er der kendskab til en metaanalyse, der ser på betydningen af de forhold, der knytter sig til personalets udvælgelse, uddannelse og evner – *core correctional practice* (CCP). Mere konkret er der set på behandlerens brug af autoritet ved interaktionen med lovovertræderen. I samspillet skal behandleren være håndfast, men rimelig (*firm but fair*) og uden dominans og magtmisbrug. Det vil bl.a. sige, at behandleren klart formidler de regler, der gælder for stedet, og søger at få lovovertræderen til at efterleve dem. Et andet element ved CCP er reforcering af antikriminelle attituder og adfærd, mens et tredje element er udvikling af lovovertræderens evne til problemløsning (Dowden & Andrews 2004). Analysen viser, at når de forskellige komponenter ved CCP indgår i behandlingen, medfører det signifikant bedre resultater.

4.3. Forebyggelsesprincipper

På baggrund af de kriminalpræventive projekter og effektevalueringer, der blev omtalt i udredningsrapporten til Kommissionen vedrørende ungdomskriminalitet, blev der opstillet nogle *forebyggelsesstrategier*, der til en vis grad overlapper med behandlingsprincipperne, men også inkluderer andre grundsætninger og arbejdsmetoder om god kriminalpræventiv virksomhed. Det drejer sig om følgende:

- Samarbejde på tværs af myndigheder
- Hurtig indsats
- Tidlig indsats

- Fokus på personernes ressourcer frem for på deres problemer
- Inddragelse af familie og nærmiljø
- Sikre den unges kontakt med prosociale miljøer/kammeratskabsgrupper
- Undgå overdrivelser og skræmmekampagner
- Varieret og individuelt baseret tilgang
- Vedholdenhed/fastholden/kontinuitet
- Medtænk stemplingsrisiko

Det førstnævnte punkt, *samarbejde på tværs af myndighederne*, vedrører også kriminalforsorgens virksomhed og kunne passende være inkluderet i behandlingsprincipperne. Det er dog samtidig givet, at selv om der er en tyrkertro på dette princip i det danske forebyggelsesarbejde, så kan der alligevel være behov for mere forskning, der belyser, hvordan og under hvilke omstændigheder samarbejdet kan fremme en resocialisering.

Det andet princip, *hurtig indsats*, er antagelig også lige så vigtig for kriminalforsorgens arbejde som for anden forebyggelse. Princippet kan også ses i lyset af, at de fleste domme i Danmark er ganske kortvarige, og alene af den grund skal der handles hurtigt for at nå at sætte en positiv forandring i gang.

Det er især erfaringer fra familieorienterede forebyggelsesprogrammer, der vidner om betydningen af det tredje princip: *tidlig indsats*. Igen kan det dog hævdes, at dette princip også udmærket kan være styrende for det, der foregår i Kriminalforsorgen. Recidivisterne står for majoriteten af den samlede kriminalitet, så forebyggelse af udviklingen af en kriminel karriere er både af samfundsmæssige og individuelle årsager af kolossal betydning. Samtidig vil det dog være sådan, at en stor del af de førstegangsstraffede i kraft af ung alder henhører under det sociale system, hvorfor princippet om tidlig indsats i særlig grad er relevant her.

Fokus på personernes ressourcer frem for på deres problemer er et forebyggelsesprincip, der har fået en mere central betydning de seneste år, hvilket antagelig er i erkendelse af, at det både er mere motiverende for den enkelte at ville en forandring gennem en positiv fokusering på styrker frem for på svagheder, og fordi det ad den vej også ressourcemæssigt er lettere at nå til en løsning. En sådan forebyggelsesstrategi hænger tæt sammen med det næste princip – *inddragelse af familien og nærmiljøet* – idet også de ressourcer, der findes der, er væsentlige for en succesfuld resocialisering.

En vigtig del af nærmiljøet er *kammeratskabsgruppen* eller det sociale netværk, lovovertræderen er en del af. Det har i særlig grad betydning for de helt unges kriminalitet, men effektstudierne vedrørende boligområder m.v. viser tydeligt, at det også har en betydning for, om voksne lovovertrædere kommer ud af kriminalitet. I meget ressourcetsvage boligområder med omfattende sociale problemer kan der være en negativ gensidig påvirkning, der fremmer kriminalitet. Det er antagelig en af de

største udfordringer for kriminalforsorgen at hjælpe løsladte og andre dømte til at finde nye omgivelser og skabe sig nye sociale relationer, der i mindre grad fastholder dem i en kriminel løbebane.

Skræmmekampanjer og overdrivelser er ikke en farbar vej i det kriminalpræventive arbejde, men næppe heller ikke én, der anvendes i forhold til dømte. Læren heraf er imidlertid også, at *afskrækelse* ikke er det vidundermiddel, som det ofte forventes at være. Det er vanskeligt at finde positive resultater af selv meget restriktive strafformer. De synes snarere at indebære en risiko for at fremme kriminaliteten.

Det næste princip – at der skal anvendes *flere forskellige metoder og tiltag og en individuelt tilrettelagt indsats* – er helt i overensstemmelse med behandlingsprincipperne.

Tilsvarende gælder princippet om *vedholdenhed/fastholden/kontinuitet*, idet spørgsmålet om kontinuitet dog ikke direkte indgår i behandlingsprincipperne. I kriminalforsorgen skal kontinuitet nok primært oversættes til *sikring af overgange* – overgange fra fængsel til frihed og overgange fra kriminalforsorgen i frihed til det sociale system. Det er problemer med disse overgange, der øger risikoen for recidiv, hvorfor netop samarbejde mellem myndighederne som brobyggere anses for at være så vigtigt.

Stempling er en risiko ved tiltag, der negativt og tydeligt afgrænser nogen fra andre – skaber et dem og et os. Erfaringer fra det omtalte forsøg med afsoning i forskellige risikogrupper tydeliggør, at en sådan stempling kan indebære en selvopfyldende profeti. Det er ikke muligt at fylde fængslerne med ikke-kriminelle, og det er sikkert uundgåeligt for kriminalforsorgen at adskille nogle grupper af indsatte på baggrund af en risikovurdering. At dette har nogle omkostninger, bør dog lede til, at segregerende tiltag anvendes med stor varsomhed.

5. COST BENEFIT

Studier af omkostninger ved kriminalitet er gennemført i USA helt tilbage i begyndelsen af det 20. århundrede. Cost-benefit analyser vedrørende de eventuelle økonomiske gevinster ved brug af forskellige straffende eller præventive indsatser og programmer er derimod et relativt nyt og ret uudforsket fænomen. Det understreges af en Campbell rapport fra 2008, hvor det via en systematisk gennemgang af forskning fra 1980 til 2001 ikke lykkedes at finde mere end seks forholdsvis gode studier vedrørende omkostninger og gevinster ved forskellige former for straffetiltag (McDougall et al. 2008).

De erfaringer, der primært skal omtales i det følgende, stammer først og fremmest fra staten Washington, som har fået gennemført omfattende analyser vedrørende cost-benefit på det kriminalpolitiske område. I 1997 fik *Washington State Institute for Public Policy* af staten til opgave at vurdere effekten af og de økonomiske udgifter til en række kriminalpræventive programmer med henblik på at identificere tiltag, der kan mindske kriminaliteten og samtidig reducere statens, ofrenes og andres omkostninger ved kriminalitet (Aos et al. 1998). Det var starten på en meget ambitiøs kortlægning af effektevalueringer samt af omkostninger og gevinster ved at anvende sådanne programmer. I årene efter den første kortlægning er indsamling af effektevalueringer og beregninger af omkostninger og gevinster således fortsat og desuden raffineret. Dertil kommer, at der i forlængelse af den første rapport fra instituttet blev bevilget statslige midler til at gennemføre randomiserede forsøg på områder, hvor der foreligger meget lidt viden om effektive tiltag (Aos et al. 2001). Sidenhen er staten Washington også begyndt at anvende resultaterne i praksis, hvilket har medført, at de statslige udgifter til straffesystemet er reduceret, samtidig med, at der er sket et fald i kriminaliteten i Washington og en mindskning i ældre lovovertræderes recidivfrekvens (ibid.). Washington State Institute for Public Policy har også beregnet, at det vil være muligt for staten Washington at undgå at bygge to nye fængsler inden 2020 ved i stedet at anvende en række præventive programmer. Det vil samtidig betyde en besparelse i statslige udgifter på \$2 mia. og lidt mindre kriminalitet (Welsh & Farrington 2011).

Titlen på den seneste rapport fra Washington State Institute for Public Policy er "*Return on Investment*", hvilket fint dækker over sigtet med at gennemføre cost-benefit analyser, nemlig at myndighederne ikke alene vil have en kriminalpræventiv effekt for pengene, men også valuta. Det er således tænkeligt, at et program, der har vist sig at have en positiv kriminalpræventiv effekt, er så omkostningskrævende, at det ud fra en cost-benefit analyse er ineffektivt. Cost-benefit-analyser kan på den måde danne grundlag for beslutninger om, hvilken form for tiltag, der skal iværksættes: Med hvilken indsats får man mest for pengene?

De resultater, sådanne beregninger af cost-benefit når til, vil i meget høj grad afhænge af, hvad der inkluderes, når omkostninger ved kriminalitet beregnes, hvor lang tid gevinsten beregnes over, og

hvorvidt gevinstsiden inkluderer effektspredning. I så henseende findes der ikke en fastlagt model eller en standard, der anvendes af alle.

For så vidt angår omkostninger ved kriminalitet, er der udviklet europæiske modeller, der inkluderer en bred vifte af både direkte og indirekte udgifter og af både konkrete og mere uhåndgribelige udgifter. En engelsk model fra 2000 (Brand & Price 2000) ser ud til at danne udgangspunkt for det forslag til omkostningsberegninger, der er resultatet af et EU-projekt, som forskere ved York University påbegyndte i 2007 – *Mainstreaming Methodology for Estimating Costs of Crime*.⁵³ Denne model inkluderer følgende:

- Omkostninger i forventning om kriminalitet (forsikringer, offentlig og privat forebyggelse af kriminalitet, men også mere uhåndgribelige forhold som frygt for kriminalitet).
- Omkostninger som en konsekvens af kriminalitet (mistet/ødelagt ejendom, tab af indkomst/arbejdsevne, udgifter til lægebehandling og advokat, smerter og lidelser, ændringer i livsstil m.v. som følge af kriminalitet. Selv lovovertræderens omkostninger ved kriminalitet inkluderes her).
- Omkostninger ved at reagere på kriminalitet (politi, rettergang, straf, erstatning til ofre m.v., men også omkostninger ved lovovertræderens tab af frihed, tab af den straffedes produktivitet m.v.).

Denne model, der ikke alene inkluderer den anmeldte kriminalitet, men den faktiske, er ganske ekstensiv i forhold til nogle af de andre modeller, der er anvendt. Den, Washington State Institute for Public Policy bruger, inkluderer alene det offentliges direkte omkostninger ved kriminalitet, dvs. omkostninger til straffesystemet m.v., samt ofrenes direkte og indirekte omkostninger som følge af kriminalitet. De direkte omkostninger angår ofrenes økonomiske tab ved berigelseskriminalitet m.v. samt omkostninger som følge af lægehjælp, tabt arbejdsfortjeneste m.v., mens de indirekte angår tab af livskvalitet: smerte og lidelser som følge af kriminalitet (typisk beregnet på baggrund af oplysninger om erstatningsbeløb).

Med hensyn til beregning af gevinsterne ved at forebygge kriminalitet eller mindske lovovertræderes recidivrisiko findes der også forskellige modeller, hvor nogle er mere skrabe end andre. I særlig grad får det tidsinterval, gevinsterne estimeres over, betydning. De fleste effektevalueringer opererer med observationsperioder på et til to år, hvorfor det ikke er muligt at vide, om en effekt alene er kortvarig, eller om den varer ved i flere år. I Washington State Institute for Public Policy inkluderes alene kendte effekter, men effektspredning i form af eksempelvis et forbedret uddannelsesniveau til lovovertrædere, der deltager i bestemte programmer, inkluderes dog også, hvis andre studier har påvist en sådan sammenhæng.

⁵³ I august 2010 stoppede projektet ved universitetet og omtales nu på en privat hjemmeside <http://www.yorkcriminaljusticeeconomics.org.uk/>. Se også <http://www.costsofcrime.org/>

Beregninger, der angår en tidlig præventiv indsats, vil kunne påvise enorme besparelser, hvis gevinsten ved en indsats estimeres over et livsforløb og omfatter alle former for afledte effekter, såsom øget produktivitet, færre velfærdsydelse m.v. En sådan beregning, der stammer fra USA fra slutningen af 1990'erne, angiver, at gevinsten ved at undgå, at en ung får en lang kriminel karriere, beløber sig til mellem 1,5 og 1,8 mio. USD (Cohen 1998). I veludbyggede velfærdssystemer som de nordiske vil sådanne gevinster formodentlig være endnu større. En beregning fra Sverige, der ser på omkostninger ved, at nogle lever marginaliseret gennem en del eller hele deres liv, når således til et betydeligt større beløb end førnævnte amerikanske (Nilsson & Wadeskog 2008). I den svenske rapport nævnes som eksempel en tidlig forebyggende indsats til et repræsentativt udsnit på 800 børn og deres forældre. På baggrund af forekomsten af psykiske problemer, alkoholisme, narkomani og arbejdsløshed i samfundet som helhed beregnes, at 102 af disse børn kan forventes senere i livet at få problemer af den nævnte art og på denne baggrund kræve velfærdsydelser i kortere eller længere tid. Udgifterne herfor samt produktionstab som følge af arbejdsløshed m.v. er beregnet til på livstid at ville beløbe sig til ca. 1.700 mio. SEK for de 102 børn, eller knap 17 mio. SEK pr. barn. Heroverfor stilles udgifterne til en præventiv indsats med tilbud til samtlige forældre om en forstærket og forlænget forældreuddannelse, som påbegyndes allerede under graviditeten. Udgifterne hertil er to mio. SEK. Som det noteres i rapporten, så vil gevinsten ved brug af dette program blive på flere hundrede procent, hvis bare et eneste barn forhindres i at blive marginaliseret og gjort uproduktivt.

Det skal understreges, at der ligger omfattende forskning til grund for de forskellige beregninger og modeller, hvorfor det ikke uden videre er muligt at foretage beregninger på et dansk grundlag.⁵⁴ De udenlandske erfaringer kan derfor alene give et indtryk af, i hvilken retning en cost-benefit-analyse peger (Farrington & Welsh 2002; Welsh et al. 2001).

I det følgende gengives relevante resultater fra den forskning, Washington State Institute for Public Policy har gennemført. Forinden skal det understreges, at der er mange grunde til, at de konkrete resultater ikke kan overføres til Danmark, og at der skal udvises forsigtighed med hensyn til også en mere abstrakt anvendelse af resultaterne. En vigtig grund til, at resultaterne ikke kan anvendes, er, at de straffe og de strafflængder, der idømmes i USA og i Danmark, er meget forskellige og dermed også medfører forskellige omkostninger. En anden vigtig grund er, at de samlede omkostninger til retsforfølgning antagelig også varierer betydeligt. Nok så vigtigt er det imidlertid, at det ikke er givet, at et program eller et tiltag, der viser sig at have en præventiv effekt i USA, også vil have det i Danmark. Det er demonstreret i et svensk forsøg med Multisystemic Therapy (MST), der er et program beregnet for adfærdsvanskelige unge, der er i risiko for at blive institutionsanbragt (Olsson 2008). I det svenske forsøg opnår man dog ikke de samme gode resultater, som man har gjort i USA, hvilket antages at skyldes, at den sædvanlige behandling (*treatment as usual*, TAU) – altså den behandling, kontrolgruppen har modtaget, mens forsøgsgruppen har fået MST – er af en bety-

⁵⁴ Der er gennemført enkelte beregninger vedrørende omkostninger og gevinster vedrørende forskellige sociale tiltag, se f.eks. Hansen et al. 2010 og Rambøll 2012a.

deligt højere kvalitet i Sverige end i USA. I USA har kontrolgruppen enten ofte slet ikke modtaget nogen behandling, eller den har den modtaget en inadækvat behandling, mens kontrolgruppen i det svenske forsøg har modtaget behandling fra den almindelige og ganske veludbyggede børneforsorg. Effekten af MST i USA kan således i høj grad skyldes, at der overhovedet sættes ind med relevant behandling. Denne forskel i effekt og i behandling af kontrolgruppen mellem USA og Sverige betyder også, at en svensk cost-benefit analyse har vist, at MST er dyrere end TAU. Dette er vigtigt at have in mente ved læsningen af den følgende diskussion af resultater af cost-benefit analyser.

Tabel 1 viser en oversigt over de programmer m.v., der indgår i den seneste cost-benefit analyse fra instituttet (Aos et al. 2011). I forspalten vises navnet på det undersøgte program, mens første kolonne oplyser om programdeltagernes typiske alder ved programmets start. Heraf ses, at de første fire programmer angår unge lovovertrædere, mens de øvrige angår voksne. I anden kolonne er det angivet, hvor mange effektevalueringer beregningerne er baseret på. Det væsentligste inklusionskriterium er, at evalueringen omfatter en kontrolgruppe.

Effektstørrelsen er den effekt, Washington State Institute for Public Policy har beregnet på baggrund af de oplysninger om antal deltagere, recidiv m.v., der fremgår af de enkelte inkluderede studier. Det drejer sig om en justeret effektstørrelse, idet der er taget hensyn til, hvor gode og sikre de anvendte undersøgelsesdesign er, hvorvidt det er programudvikleren, der har målt effekten, og om undersøgelsen er foregået under specielle/urealistiske rammer. Effektstørrelsen er på denne baggrund nedjusteret. Det er beregningsmetoden *Cohens d*, der er anvendt ved beregning af effektstørrelsen, jf. afsnit 1.4. Dvs. at en effektstørrelse på -0,30 skulle svare til cirka 30 pct. reduktion i recidivrisikoen.

Fjerde kolonne angiver, hvad programmet koster pr. deltager. Det er dog kun i de tilfælde, hvor den kontrolgruppe, indsatsen sammenlignes med, ikke har modtaget nogen behandling m.v., at beløbet angiver den faktiske omkostning ved programmet. I andre tilfælde er det som udgangspunkt forskellen mellem omkostningerne for den behandling, kontrolgruppen modtager, og den, forsøgsgruppen får, der er angivet. De omkostninger, der er angivet i parentes, er sådanne nettomerudgifter, mens de øvrige er de faktiske udgifter til de forskellige programmer.⁵⁵

⁵⁵ At omkostningsbeløbet for programmet *ikke* er sat i parentes, kan dog ikke i alle tilfælde tolkes som om, at kontrolgruppen ikke har modtaget nogen form for omkostningskrævende behandling. Således må det antages, at eksempelvis behandling af en sag ved en drug court ikke er et alternativ til ingen retssag, hvorfor der må være udgifter forbundet med kontrolgruppens rettergang ved en almindelig domstol. Denne er dog ikke angivet, for så vidt angår unge lovovertrædere.

Tabel 1. Resultater fra den seneste rapport om cost-benefit fra Washington State Institute for Public Policy.

					Gevinst (dollars)						Rate of return (11)
	Alder (1)	Antal studier (2)	Effektstørrelse (3)	Omkostninger i \$ (4)	For deltagere (5)	For det offentlige (6)	For ofre: direkte (7)	For ofre: indirekte (8)	Minus omkostninger (9)	Pr. anvendt dollar (10)	
Programmer vedrørende unge:											
Aggression Replacement Training (under tilsyn)	15	4	-0,30	1476	3361	8144	20.479	4058	27.147	19,4	
Aggression Replacement Training (i fængsel)	16	4	-0,30	1473	3929	13.669	42.495	6862	54.691	38,1	
Drug Court	15	15	-0,11	3024	1154	2859	7315	1409	7150	3,4	38 %
Victim Offender Mediation	15	6	-0,06	565	787	977	1649	510	2061	4,6	89 %
Programmer vedrørende voksne:											
Drug Court	28	67	-0,25	(4099)		2644	7722	1384	6267	2,5	18 %
Dangerously Mentally Ill Offenders	28	1	-0,76	31.626		24.391	66.733	12.472	59.498	2,9	19 %
Drug Offender Sentencing Alternative	30	1	-0,27	1511		6680	17.984	3349	23.153	16,3	
Correctional Education in Prison	28	11	-0,24	1102		4785	12.692	2446	16.375	15,9	
Vocational Education in Prison	28	3	-0,23	1537		4634	12.163	2286	15.260	10,9	
Correctional Industries in Prison	28	9	-0,08	1387		1546	4071	780	4230	4,0	36 %
Cognitive Behavioral Treatment (i fængsel)	28	36	-0,13	217		2588	6875	1278	9246	43,6	
Drug Treatment in Prison	28	21	-0,17	3894		3467	9151	1732	8724	3,2	25 %
Drug Treatment in the Community	28	6	-0,24	2102		3671	9958	1791	11.527	6,5	
Cognitive Behavioral Treatment (i frihed)	28	36	-0,13	217		1848	4998	893	6629	31,5	
Intensive Supervision with treatment	28	17	-0,21	7712		4216	11.194	2111	7698	2,0	11 %
Work Release	28	7	-0,08	(649)		1552	4127	787	5030	8,8	
Community Employment Training/ Job Assistance	28	16	-0,07	132		1104	2959	578	3931	30,8	

I de følgende fire kolonner angives de beregnede gevinster for henholdsvis deltagerne og det offentlige samt ofrenes direkte og indirekte gevinster. Gevinster for deltagere er alene indregnet i undersøgelser, der angår unge lovovertrædere. Det beror på, at separate longitudinelle undersøgelser har påvist en årsagssammenhæng mellem ungdomskriminalitet og sandsynligheden for at gennemføre en gymnasial uddannelse. Når et program mindsker ungdomskriminaliteten, vil det derfor samtidig medføre en øget sandsynlighed for gennemført skoleuddannelse. Det er den gevinst, dette medfører for deltageren, der angives.

Den gevinst, der er angivet for det offentlige, angår som nævnt straffesystemet. I en dansk sammenhæng vil en væsentlig del af det, der er angivet som ofrenes direkte gevinster (syvende kolonne), givetvis angå det offentlige system, idet det drejer sig om gevinster som følge af bl.a., at færre skal i lægebehandling og færre sygedage. Det er også muligt, at noget af den gevinst, der er anført for deltagerne, i en dansk kontekst vil falde under det offentlige – i form af øget skattegrundlag og mindskede velfærdsydelse. Ofrenes indirekte gevinster kan derimod næppe henføres som besparelser for det offentlige system, idet de angår ofrenes tab af livskvalitet som følge af forbrydelser. Da fokus her er mulige besparelser for det offentlige, er det summen af gevinster i kolonne seks og syv, der i kolonne ni er sat i forhold til omkostningerne i kolonne fire. Tilsvarende er det disse gevinster pr. anvendt dollar, der er angivet i kolonne 10.

Den sidste kolonne angiver den årlige forrentningsprocent. Den er alene mulig at estimere i studier, hvor der er foretaget effektmålinger med forskellige observationsperioder.

De første to programmer vedrører begge vredeshåndtering, *Aggression Replacement Training* (ART). Som beskrevet i afsnit 3.8 er ART et kognitivt adfærdsprogram til aggressive lovovertrædere. Programmet beskrives som et ti-ugers program, der omfatter i alt 30 lektioner af hver tre timers varighed.

Det særlige ved kognitive adfærdsprogrammer er, at de er manual- og gruppebaserede. ART administreres typisk i grupper med otte til 12 lovovertrædere, og oplæring af instruktører kan foregå i løbet af kort tid og kræver ikke psykologiske eller lignende fagkundskaber. Det indebærer, at programmet er forholdsvis billigt at anvende.

Det er de samme fire effektevalueringer, der indgår i såvel analysen vedrørende effekten af brug i frihed (i forbindelse med tilsyn) og af brug i fængsel eller anden institution, hvilket er årsagen til, at den beregnede effektstørrelse i begge tilfælde er på -0,30. Grunden til, at de beregnede gevinster er noget større for ART i institution end i frihed, må antages at være, at den kriminalitet, de frihedsberøvede begår, relativt set er alvorligere og derfor i højere grad medfører både fængselsstraf og flere omkostninger for ofrene. Samlet set er der en gevinst på henholdsvis 19 og 38 dollars pr. anvendt dollar for programmet i frihed og på institution.

Det skal understreges, at den samlede beregnede effektstørrelse af evalueringerne af ART er på grænsen til at være statistisk signifikant ($p=0,06$). Washington State Institute for Public Policy foretager cost-benefit beregninger på alle deres meta-analyser, uanset om de peger på statistisk signifikante resultater eller ej, idet der dog samtidig angives en sandsynlighed for holdbarheden at den beregnede cost-benefit. For ART er denne beregnet til 93 pct.⁵⁶

Drug courts er omtalt nærmere i afsnit 3.7. Som nævnt er de ganske populære i især USA og i andre lande, hvilket også de mange effektevalueringer vidner om. Der er foretaget evalueringer separat for drug courts til unge og til ældre lovovertrædere. Effektstørrelsen af drug courts til unge lovovertrædere er $-0,11$. Selv om dette program er relativt dyrt, indebærer tiltaget alligevel en samlet gevinst på godt 3 dollars pr. anvendt dollar. Heller ikke her er den samlede beregnede effektstørrelse på baggrund af 15 evalueringer statistisk signifikant ($p=0,12$), og sandsynligheden for en positiv gevinst er beregnet til at være 80 pct.

Heller ikke de seks effektevalueringer vedrørende konfliktmægling – eller *restorative justice/victim offender mediation* – peger på statistisk signifikante effekter ($p=0,13$), hvilket kan undre, idet flere andre metaanalyser har påvist statistisk sikre resultater, jf. afsnit 3.13. Den samlede beregnede effektstørrelse er her på $-0,06$, og sandsynligheden for en positiv gevinst angives at være 90 pct. På trods af en relativ ringe effektstørrelse, er der alligevel en gevinst på knap fem dollars pr. investeret dollar. Det skal ses i sammenhæng med, at omkostningerne ved at gennemføre programmet er ret begrænsede, nemlig på 656 dollars.

Drug courts anvendes over for voksne lovovertrædere i endnu større omfang end over for unge, da alvorlige misbrugsproblemer typisk manifesterer sig i en voksen alder. Som det fremgår af tabel 1 er der gennemført overordentligt mange effektevalueringer – 67 – på dette område. Samlet set peger disse på en effektstørrelse på $-0,25$ ($p=0,00$), altså en noget større og mere sikker effekt end for de unge. Men da udgifterne til de tiltag, der er relateret til drug courts for voksne, er større end dem, der angår unge lovovertrædere, er gevinsten pr. anvendt dollar lidt mindre: 2,5 dollars.

Oversigten omfatter et enkelt program, der angår en særlig indsats over for farlige psykisk syge lovovertrædere (Mayfield & Lovell 2009). Programmet er antagelig af ringe relevans i forhold til den danske kriminalforsorg, idet psykisk syge lovovertrædere ikke straffes i Danmark, men undergives foranstaltninger, der typisk indebærer behandling på psykiatriske hospitaler. Dog foregår dele af behandlingen af psykisk syge lovovertrædere under tilsyn af den fri kriminalforsorg.

Til dette program visiteres lovovertrædere, der står over for at skulle løslades fra et fængsel. På baggrund af en screening og yderligere undersøgelse udvælges de lovovertrædere, der er psykisk syge, til at deltage i programmet. Programmet består dels af hjælp, behandling og planlægning af

⁵⁶ I det følgende omtales denne sandsynlighed alene, hvis den er under 100 pct.

overgangen fra fængsels til frihed tre til fire måneder inden løsladelsen, og dels af en række forskellige behandlings- og hjælpeforanstaltninger – alt efter behov – op til fem år efter løsladelsen: psykiatrisk behandling, behandling for stofmisbrug, hjælp til løsning af boligproblemer, arbejdsstræning m.v.

Der er alene gennemført ét forsøg med dette program, der er udviklet i staten Washington. Det er et quasi-eksperimentelt forsøg med et matchet kontrolgruppe. Efter fire år, dvs. mens nogle stadig deltager i programmet, er 28 pct. af forsøgsgruppen recidiveret mod 48 pct. af kontrolgruppen. Effektstørrelsen er beregnet til -0,76.⁵⁷

Programmet er meget dyrt, 31.626 dollars pr. deltager i løbet af fire år, så selv om effekten er stor, er den beregnede gevinst pr. dollar forholdsvis beskedne: knap 3 dollars. Det skal bemærkes, at reduktionen i recidivet er stærkt statistisk signifikant ($p=0,00$). Det skal dog også bemærkes, at der kan være sket en ukontrollerbar selektion, idet forsøgsgruppen muligvis alene omfatter personer, der er motiverede for forandring. Hvis det er tilfældet, vil den målte effekt være forbundet med usikkerhed.

Et andet program for voksne lovovertrædere vedrører behandling af narkotikamisbrugende lovovertrædere. Det drejer sig igen om et program, som staten Washington har udviklet med henblik på at spare staten for udgifter til straffesystemet (Aos et al. 2005). Programmet, der henvender sig til narkomaner, der enten er dømt for besiddelse/salg af narkotika eller for ejendomsforbrydelser, består i, at dommeren kan idømme en kortere straf mod at lovovertræderen indvilger i at indgå i et narkotikabehandlingsprogram i frihed i den periode, hvor vedkommende ellers ville have afsonet i et fængsel. Kontrolgruppen omfatter matchede lovovertrædere, der var dømt inden programmet startede i 1999. Undersøgelsen viser en signifikant reduktion i recidivet for dem, der har deltaget i programmet ($p=0,02$), i forhold til kontrolgruppen – dog alene for de lovovertrædere, der er dømt for narkotikakriminalitet. Effektstørrelsen angives til at være på -0,27. Gevinsten pr. anvendt dollar til dette program er beregnet til 16 dollars. På grund af den usikkerhed, som en ukontrollerbar selektion også kan indebære i forhold til dette program, er den beregnede cost-benefit reduceret med 50 pct.

De 11 undersøgelser, der angår forskellige former for undervisning i fængslet – typisk mere basal undervisning – viser en effektstørrelse på -0,24. Den beregnede gevinst på knap 16 dollars pr. anvendt dollar, inkluderer ikke de eventuelle gevinster, der måtte være ved en øget lønindkomst blandt dem, der har deltaget i undervisningen.

Der er noget færre undersøgelser, der måler effekten af arbejdsstræning i fængsler, nemlig tre. Effektstørrelsen svarer nogenlunde til den, der opnås med undervisning: -0,23. Gevinsten ved disse

⁵⁷ Denne er antagelig beregnet via en regressionsanalyse.

programmer, der heller ikke inkluderer eventuelle gevinster ved en øget lønindkomst, er lidt mindre end ved undervisning, nemlig knap 11 dollars pr. anvendt dollar.

Correctional industries i fængsler indebærer, som omtalt i afsnit 3.10, at de indsatte, som ellers typisk er uden beskæftigelse under indsættelsen, deltager i lønnet fængselsarbejde. Den målte effekt ved denne type tiltag er mere begrænset, -0,08, men effekten er dog statistisk signifikant ($p=0,00$). Den relativt ringe effekt medfører en forholdsvis lav gevinst: fire dollars pr. investeret dollar. Hvorvidt disse tiltag har en effekt på arbejdsmulighederne efter fængselsopholdet, omtales ikke.

Der indgår vældig mange effektevalueringer i vurderingen af betydningen af kognitive adfærdsprogrammer i fængslerne – i alt 36. Sammenlagt giver de en effektstørrelse på -0,13 (med en p -værdi på 0,01). Da det som nævnt er ganske billige, gruppebaserede programmer, skal der imidlertid ikke være en særlig stor effekt for at opnå en gevinst, som her er beregnet til knap 44 dollars pr. anvendt dollar.

Den samlede beregnede effekt af de mange undersøgelser vedrørende narkotikabehandling i fængsler er ganske usikker ($p=0,46$), men alligevel estimeres eventuelle gevinster herved.⁵⁸ Denne er på tre dollars pr. anvendt dollar.

De resterende programmer og indsatser er foregået enten efter løsladelsen eller i forbindelse med en ikke-frihedsberøvende sanktion.

De undersøgelser, der omhandler narkotikabehandling i frihed, giver meget sikrere resultater end dem, der vedrører behandling i fængslerne ($p=0,00$). Effektstørrelsen er også noget større, -0,24. Eftersom det typisk drejer sig om ret langvarige programmer, er gevinsten dog relativ beskedent: 6,5 dollars pr. anvendt dollar.

Når resultaterne af effektevalueringer af kognitive adfærdsprogrammer i frihed fuldstændig svarer til dem, der er fundet for brug af disse programmer i fængsel, skyldes det, at det er de samme evalueringer, der ligger bag.⁵⁹ Den beregnede gevinst ved brug af programmerne i frihed er på 31,5 dollars pr. anvendt dollar. At gevinsten er mindre ved brug af programmet i frihed end i fængsler, kan skyldes, at recidivkriminaliteten for fængslede er mere alvorlig og grov, end den er for lovovertrædere, der behandles i frihed.

⁵⁸ Sandsynligheden for en positiv gevinst er sat til 100 pct., hvilket på baggrund af den usikre effekt forekommer mærkværdigt.

⁵⁹ Det fremgår ikke af rapporten, hvorfor der ikke er foretaget separate analyser for programmer, der er anvendt henholdsvis i fængsler og i frihed. Der nævnes alene, at metaanalysen har vist, at programvirksomheden i fængslerne har vist sig at være mere effektive end den i frihed, hvilket er forvirrende, når samme effektstørrelse angives. Det skal tilføjes, at sidstnævnte effektmåling er ganske usikker ($p=0,57$).

En intensivering af tilsyn efter løsladelse er der eksperimenteret en del med i USA, jf. afsnit 3.12. De effektevalueringer, der omtales her, angår intensive tilsyn med fokus på en øget behandlingsindsats. Der er også gennemført forsøg med intensive tilsyn, hvor fokus er på kontrol og overvågning. Disse omtales ikke her, da der ikke har kunnet påvises en positiv effekt af dem. Der er snarere tendens til øget kriminalitet (effektstørrelsen er +0,02). De 17 effektevalueringer vedrørende øget tilsyn med behandling viser derimod en klart mindsket recidivrisiko – effektstørrelsen er -0,21 ($p=0,00$).⁶⁰ Effekten opnås på baggrund af ganske dyre indsatser, der bl.a. medfører, at der gennemsnitlig gennemføres 12 møder månedligt mellem den tilsynsførende og klienten (i Danmark er der typisk tale om et til to møder månedligt). Gevinsten bliver derfor forholdsvis ringe: to dollars pr. anvendt dollar.

De to sidste indsatsområder angår forhold, der sigter på at forbedre lovovertræderens arbejdsmuligheder og derigennem mindske risikoen for tilbagefald til ny kriminalitet. *Work release* svarer i nogen grad til det, der i Danmark kaldes udstationering med henblik på arbejde – altså at den indsatte under den sidste del af sin afsoning bor på en anden type institution – i Danmarks typisk en pension – i forbindelse med et arbejde uden for fængslet. De syv amerikanske undersøgelser, der indgår i denne metaanalyse, viser en forholdsvis lille effekt af sådanne tiltag (effektstørrelse på -0,08, $p=0,03$).⁶¹ Det bemærkes, at det forholdsvis lille beløb for omkostning til denne ordning beror på, at det drejer sig om netto- eller meromkostninger. Den beregnede gevinst bliver – på trods af en forholdsvis lille effektstørrelse – alligevel på næsten ni dollars pr. (ekstra) anvendt dollar.

Community Employment Training/Job Assistance indebærer forskellige former for indsatser, der sigter mod at hjælpe lovovertræderen til at finde og få et arbejde og til at forberede vedkommende for arbejdslivet m.v., jf. afsnit 3.10. De 16 effektevalueringer, der er gennemført på dette område, påviser en effektstørrelse på -0,07. At gevinsten bliver så stor, som den gør – 31 dollars pr. anvendt dollar – skal ses i sammenhæng med, at omkostningerne ved denne form for indsats er ret små.

Ingen af de to sidstnævnte programområder indregner effekten af en eventuel vækst i antallet af lovovertrædere med en arbejdsindkomst.

Sammenfattende viser tabel 1, at de forskellige typer af kognitive adfærdsprogrammer scorer ganske højt med hensyn til gevinst pr. anvendt dollar. Der kan dog være en risiko for, at effekten af sådanne programmer aftager forholdsvis hurtigt, hvorfor forrentningen af denne type programmer på den lange bane muligvis vil være ringere end ved f.eks. arbejds- og uddannelsesprogrammer, der som nævnt ikke inkluderer den eventuelle gevinst ved øget deltagelse på arbejdsmarkedet.

⁶⁰ Sandsynligheden for gevinst er angivet til 96 pct.

⁶¹ Sandsynligheden for gevinst er angivet til 97 pct.

Tabel 1 omfatter kun nogle af de forskellige typer af programmer og tiltag, der er evalueret og foretaget cost-benefit beregninger for. Der er derfor, i tabel 2, angivet nogle resultater fra en tidligere rapport, for så vidt disse ikke indgår i den opdaterede rapport fra 2011 (Aos et al. 2001). Det skal understreges, at de omkostninger og gevinster, der er angivet i tabel 2, ikke kan sammenlignes med dem i tabel 1 på grund af forskellige perioder, og da instituttet løbende har ændret beregningsmetoderne. I rapporten fra 2001 er der desuden ikke skelnet mellem ofrenes direkte og indirekte gevinster, hvorfor den gevinst pr. anvendt dollar, der er angivet i sidste kolonne i tabel 2 er beregnet på baggrund af den samlede nettogevinst.

Tabel 2. Resultater fra 2001-rapport om cost-benefit fra Washington State Institute for Public Policy.

	Antal studier	Effektstørrelse	Omkostninger i \$	Nettogevinst i dollars		Gevinst pr. dollar
				For det offentlige	Det offentlige + offer	
Programmer vedrørende unge:						
Intensive Probation (med lille caseload)	7	-0,05	2234	176	6812	3,0
Intensive Probation (som alternativ til anbringelse)	6	0,00	-18.478	18.586	18.854	-
Scared Straight programmer	8	0,13	51	-6572	-24.531	-481,0
Boot Camps for unge	10	0,10	-15.424	10.360	3587	-
Programmer vedrørende voksne:						
Boot Camps for voksne	11	0,00	-9725	9822	10.011	-
Cognitive Behavioral program/ Seksualforbrydere	7	-0,11	6246	-778	19.534	3,1
Therapeutic Community (uden efterværn)	5	-0,05	2604	-899	2365	0,9
Therapeutic Community (med efterværn)	11	-0,08	3100	-243	5230	1,7
Therapeutic Community (i frihed)	2	-0,17	2013	4110	15.836	7,9

Tabel 2 omfatter to typer *Intensive Probation* til unge lovovertrædere. Tiltaget angår tilsyn i forbindelse med en betinget dom, og mens der i syv undersøgelser er set på effekten af, at den tilsynsførende skal tage sig af færre klienter og dermed have mere tid til den enkelte, er der i seks undersøgelser set på effekten af at lade et intensivt tilsyn erstatte en fængselsstraf eller anden institutionsanbringelse. I førstnævnte tilfælde er effektstørrelsen -0,05, hvorimod der ikke er målt hverken positiv eller negativ effekt i sidstnævnte tilfælde.⁶² Det intensive tilsyn med en mindsket caseload

⁶² Det har ikke været muligt at finde oplysninger om, hvorvidt de beregnede samlede effektstørrelser er statistisk signifikante. Af bilagstabeller fremgår dog, at kun to af effektevalueringerne vedrørende intensive tilsyn med mindsket caseload har givet statistisk signifikante resultater. Umiddelbart vurderet er det tvivlsomt, om den samlede effektstørrelse er signifikant.

medfører en gevinst på 3 dollars pr. anvendt dollar, dog alene i kraft af besparelser, der angår offeret. Det skal tilføjes, at effektundersøgelser vedrørende intensive tilsyn i forbindelse med en prøveløsladelse giver nogenlunde samme resultater.

Når intensive tilsyn anvendes som alternativer til en anbringelse, er der ikke tale om øgede omkostninger, men tværtimod om mindskede omkostninger. Så selv om der ikke er målt en præventiv effekt af tiltaget, vil der alligevel være en gevinst, nemlig den besparelse, der er, hver gang der anvendes et alternativ til en anbringelse.

Der er imidlertid også programmer, der ikke medfører gevinster, men øgede udgifter. Det er *Scared Straight* programmer, der satser på at skræmme unge lovovertrædere, f.eks. ved at lade dem komme på besøg i et fængsel og tale med gamle, hærdede forbrydere. Dette har vist sig ikke altid at skræmme, men tværtimod virke tiltrækkende på nogle unge. Som det ses af tabel 2, så er effektstørrelsen på +0,13, altså en risiko for en vækst i recidivrisikoen på ca. 13 procent. Det medfører, at der pr. anvendt dollar er et tab på næsten 500 dollars.

Også *Boot Camps* (for unge) har i nogle tilfælde vist sig at fremme kriminalitet (se også afsnit 3.19). Omkostningerne ved denne form for straf er dog i kraft af en korterevarende anbringelse billigere end den almindelige fængselsstraf, så selv om det medfører øget kriminalitet, vil der alligevel være en vis gevinst ved programmet.

Denne særlige straf anvendes også til voksne lovovertrædere. Her synes den at være mindre skadelig, idet den ikke har fremmet, men på den anden side heller ikke hæmmet risikoen for fortsat kriminalitet.⁶³ Det betyder, at gevinsten ved at anvende den kortere strafform ikke reduceres.

Der findes særlige kognitive programmer for seksualforbrydere. Disse er – sammenlignet med andre kognitive programmer – ganske omkostningskrævende, men alligevel medfører brug af programmet en gevinst – på ca. 3 dollars pr. anvendt dollar – som følge af et mindsket recidiv (effektstørrelse på -0,11).

Tre af programmerne for voksne lovovertrædere vedrører *Therapeutic Community* – et program for narkotikamisbrugende lovovertrædere, jf. afsnit 3.6. I nogle tilfælde er programmet anvendt under en afsoning og uden opfølgning efter løsladelsen, i andre tilfælde med opfølgning efter løsladelsen og endelige også kun i frihed. I alle tilfælde påvises kriminalpræventive effekter – størst for anvendelsen af programmet i frihed (effektstørrelsen er her på -0,17 mod -0,05 og -0,08 for brug i fængsel). Gevinsten ved anvendelse af programmet i et fængsel er enten ikke eksisterende eller ret ringe,

⁶³ Det skal tilføjes, at andre studier har vist, at effekten af boot camps afhænger af, hvorvidt de inkluderer særlige behandlende elementer eller ej (MacKenzie 2002). Foregår der ikke behandling ved siden af den militære disciplin, er der stor risiko for kontraproduktivitet, mens denne risiko mindsker med en (samtidig) behandlingsindsats.

og udgifterne til programmet overgår klart de besparelser, der er for straffesystemet ved den mindre kriminalitet. Det er imidlertid ikke tilfældet for brug af programmet i frihed, hvor gevinsten pr. anvendt dollar er knap otte dollars.

Det skal understreges, at når de beregnede gevinster ved de programmer, der er omtalt i tabel 2, gennemgående er noget mindre end dem, der fremgår af tabel 1, kan det hænge sammen med et ændret beregningsgrundlag. For så vidt angår programmer, der fremmer recidivrisikoen, vil beregninger, der er sammenlignelige med dem i tabel 1, kunne medføre en mindsket nettogevinst eller et øget tab.

6. LITTERATUR

- Alexander, M. A. (1999): Sexual Offender Treatment Efficacy Revisited. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, vol. 11, s. 101-116.
- Andersen, H. S., T. Lillebæk & D. Sestoft (1994): *Isolationsundersøgelsen*. Bispebjerg Hospital og Retspsykiatrisk Klinik.
- Andersen, H. S., T. Lillebæk & D. Sestoft (1997): *Efterundersøgelsen*. Bispebjerg Hospital og Retspsykiatrisk Klinik.
- Andersen, K. V. (2005): *Problembørn, pædagoger og perkere*. akf forlaget, København.
- Andersen, L. H. & S. H. Andersen (2012): *Losing the stigma of incarceration: Does serving a sentence with electronic monitoring causally improve post-release labor market outcomes?* The Rockwool Foundation Research Unit.
- Andersen, S. H. (2012): *Serving time or serving the community? Exploiting a policy reform to assess the causal effects of community service on income, social benefit dependency and recidivism*. The Rockwool Foundation Research Paper.
- Andersson, J. (1991): *Kriminella Karriärer och Påföljdsval*. Department of Sociology, Stockholm University.
- Andreassen, T. (2003): *Institutionsbehandling av ungdomar*. Gothia, Stockholm.
- Andrews, D. A. (2001): Principles of Effective Correctional Programs. I Motiuk, L. L. & R. C. Serin (ed.): *Compendium 2000 on Effective Correctional programming*. Correctional service, Canada.
- Andrews, D. A. & J. Bonta (1998): *The psychology of criminal conduct*. Anderson, Cincinnati, OH.
- Andrews, D. A. & C. Dowden (2005): Managing correctional treatment for reduced recidivism: A meta-analytic review of programme integrity. *Legal and Criminological Psychology*, vol. 10, s. 173-187.
- Andrews, D. A. & C. Dowden (2006): Risk Principle of Case Classification in Correctional Treatment: A Meta-Analytic Investigation. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 50, s. 88-100.
- Andrews, D. A., I. Zinger, R. D. Hoge, J. Bonta, P. Gendreau & F. T. Cullen (1990): Does Correctional Treatment Work? A Clinically Relevant and Psychologically Informed Meta-Analysis. *Criminology*, vol. 28, s. 369-404.
- Aos, S. (2004): *Summary: Washington State's Family Integrated Transitions Program for Juvenile Offenders: Outcome Evaluation and Benefit-Cost Analysis*. Washington State Institute for Public Policy.
- Aos, S., R. Barnoski & R. Lieb (1998): Preventive Programs for Young Offenders Effective and Cost-Effective. *Overcrowded Times*, vol. 9, s. 7-11.
- Aos, S., S. Lee, E. Drake, A. Penucci, T. Klima, M. Miller, L. Anderson, J. Mayfield & M. Burley (2011): *Return on Investment: Evidence-Based Options to Improve Statewide Outcomes* Washington State Institute of Public Policy, Olympia.
- Aos, S., M. Miller & E. Drake (2006): *Evidence-Based Public Policy Options to Reduce Future Prison Construction, Criminal Justice Costs, and Crime Rates*. Washington State Institute for Public Policy.
- Aos, S., P. Phipps, R. Barnoski & R. Lieb (2001): *The Comparative Costs and Benefits of Programs to Reduce crime*. Washington State Institute for Public Policy.
- Aos, S., P. Phipps & R. Barnoski (2005): *Washington's Drug Offender Sentencing Alternative: An Evaluation of Benefits and Costs*. Washington State Institute for Public Policy.
- Armeliuss, B.-Å. & T. H. Andreassen (2007): Cognitive-Behavioral Treatment for Antisocial Behavior in Youth in Residential Treatment. *Campbell Systematic Reviews*, vol. 8.
- Bales, W. D. & A. R. Piquero (2012): Assessing the impact of imprisonment on recidivism. *Journal of Experimental Criminology*, vol. 8, s. 71-102.
- Balvig, F. (1982): *Ungdomskriminalitet i en forstadskommune*. Det kriminalpræventive Råd, København.
- Balvig, F. (2000): *Risikoungdom. Ungdomsundersøgelse 1999*. Det Kriminalpræventive Råd, København.
- Balvig, F. (2006a): *Den ungdom!* Det Kriminalpræventive Råd, København.
- Balvig, F. (2006b): Virkninger af straf. I Kyvsgaard, B. (ed.): *Hvad virker - hvad virker ikke?* Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.
- Balvig, F. (2011): *Lovlydig ungdom*. Det Kriminalpræventive Råd.

- Barnoski, R. (2004): *Outcome evaluation of Washington State's research-based programs for juvenile offenders* Washington State Institute of Public Policy.
- Bayse, D. J., S. M. Allgood & P. H. V. Wyk (1991): Family Life Education: An Effective Tool For Prisoner Rehabilitation. *Family Relations*, vol. 40, s. 254-257.
- Bellair, P. E. & T. L. McNulty (2005): Beyond the bell curve: Community disadvantage and the explanation of black-white differences in adolescent violence. *Criminology*, vol. 43, s. 1135-1168.
- Bergman, L. R. & A.-K. Andershed (2009): Predictors and Outcomes of Persistent or Age-limited Registered Criminal Behavior: A 30-Year Longitudinal Study of a Swedish Urban Population. *Aggressive Behavior*, vol. 35, s. 164-178.
- Berman, A. H. (2004): Reasoning and Rehabilitation Program: Assessing Short- and Long-Term Outcomes among Male Swedish Prisoners. *Journal of Offender Rehabilitation*, vol. 40, s. 85-103.
- Bernburg, J. G. (2007): Community structure and adolescent delinquency in Iceland: A contextual analysis. *Criminology*, vol. 45, s. 415-444.
- Bersani, B. E., J. H. Laub & P. Nieuwebeerta (2009): Marriage and Desistance from Crime in the Netherlands: Do Gender and Sociohistorical Context Matter? *Journal of Quantitative Criminology*, vol. 25, s. 3-24.
- Besemer, S., V. v. d. Geest, J. Murray, C. Bijleveld & D. Farrington (2011): The relationship between parental imprisonment and offspring offending in England and the Netherlands. *British Journal of Criminology*, vol. 51, s. 413-437.
- Beskæftigelsesudvalget (2002): *Beskæftigelse af indsatte i Kriminalforsorgens institutioner*. Beskæftigelsesudvalget.
- Betænkning nr. 644 (1972): *Om effektiviteten af forvaring og særfængsel mv.* Karl O. Christiansen m.fl., København.
- Betænkning nr. 806 (1977): *Alternativer til frihedsstraf - et debatoplæg*. Arbejdsgruppe nedsat af Justitsministeriet, København.
- Betænkning nr. 1508 (2009): *Indsatsen mod ungdomskriminalitet*. Schultz Grafisk, København.
- Bierie, D. (2009): Cost matters: a randomized experiment comparing recidivism between two styles of prisons. *Journal of Experimental Criminology*, vol. 5, s. 371-397.
- Blokland, A., D. Nagin & P. Nieuwebeerta (2005): Life Span Offending Trajectories of a Dutch Conviction Cohort. *Criminology*, vol. 43, s. 919-953.
- Blokland, A. & P. Nieuwebeerta (2005): The Effects of Life Circumstances on Longitudinal Trajectories of Offending. *Criminology*, vol. 43, s. 1203-1240.
- Blokland, A. A. J. & P. Nieuwebeerta (2007): Selective Incapacitating Frequent Offenders: Costs and Benefits of Various Penal Scenarios. *Journal of Quantitative Criminology*, vol. 23, s. 327-253.
- Bondeson, U. (1974): *Fången i fångsamhället: Socialisationsprocesser vid ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse och internering*. P. A. Norstedt & Söners förlag, Malmö.
- Bondeson, U. (1977): *Kriminalvård i frihet*. Liber, Stockholm.
- Bonta, J. (2010): Understanding What Works: Lessons for the Nordic Countries? *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, vol. 97, s. 281-295.
- Bonta, J., G. Bourgon, T. Rugge, T.-L. Scott, A. K. Yessine & L. Gutierrez (2011): An Experimental Demonstration of Training Probation Officers in Evidence-Based Community Supervision. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 38, s. 1127-1148.
- Bonta, J., G. Bourgon, T. Rugge, T.-L. Scott, A. K. Yessine, L. Gutierrez & J. Li (2010): *The Strategic Training Initiative in Community Supervision: Risk-Need-Responsivity in the Real World*. Public Safety Canada.
- Bottoms, A. E. & P. Wiles (2002): Environmental criminology. I Maguire, M. et al. (ed.): *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford University Press, Oxford, s. 620-656.
- Bourgon, G. & B. Armstrong (2005): Transferring the principles of effective treatment into a "real world" prison setting. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 32, s. 3-25.
- Boxford, S. (2006): *Schools and the Problem of Crime*. Willan, Cullompton.
- Bradshaw, W. & D. Roseborough (2005): Restorative Justice Dialogue: The Impact of Mediation and Conferencing on Juvenile Recidivism. *Federal Probation*, vol. 69, s. 15.

- Bradshaw, W., D. Roseborough & M. S. Umbreit (2006): The Effect of Victim Offender Mediation on Juvenile Offender Recidivism: A Meta-Analysis. *Conflict Resolution Quarterly*, vol. 24, s. 87-98.
- Brand, S. & R. Price (2000) The economic and social costs of crime. Office, H.
- Briggs, C. S., J. L. Sundt & T. C. Castellano (2003): The Effect of Supermaximum Security Prisons on Aggregate Levels of Institutional Violence. *Criminology*, vol. 41, s. 1341-1375.
- Brottsförebyggande rådet (1997): *Den utvidgade försöksverksamheten med intensivövervakning med elektronisk kontroll – resultat från det förste halvåret*. BRÅ.
- Brottsförebyggande rådet (1999): *Intensivövervakning med elektronisk kontroll. Utvärdering av 1997 och 1998 års riskomfattande försöksverksamhet*. BRÅ.
- Brottsförebyggande rådet (2001): *EXIT för avhoppare -en uppföljning och utvärdering av organisationen Exit åren 1998-2001*. BRÅ.
- Brottsförebyggande rådet (2003): *Fängelse i frihet. En utvärdering av intensivövervakning med elektronisk kontroll*. BRÅ.
- Brottsförebyggande rådet (2005): *Effekter av utslussning med elektronisk fotboja. Slutrapport om kriminalvårdens försöksverksamhet åren 2001-2004*. BRÅ.
- Brottsförebyggande rådet (2006a): *Ungdomar och brott åren 1995-2005*. BRÅ.
- Brottsförebyggande rådet (2006b): *Utvidgad användning av intensivövervakning med elektronisk kontroll. En beskrivning av de nya målgrupperna för IÖV och IÖV-utsluss*. BRÅ.
- Brottsförebyggande rådet (2007): *Utökad användning av elektronisk fotboja inom kriminalvården. Slutrapport*. BRÅ.
- Brottsförebyggande rådet (2008a): *Behandling av narkotikamissbrukare i fängelse. En effekt-studie*. BRÅ.
- Brottsförebyggande rådet (2008b): *Mentorskaps inverkan på återfall i brott. En systematisk forskningsgenomgång*. BRÅ.
- Brottsförebyggande rådet (2010a): *Effekter av arbetsmarknadsutbildning för intagna i fängelse*. BRÅ.
- Brottsförebyggande rådet (2010b): *Frivården i Sverige. En kortläggning*. BRÅ.
- Brottsförebyggande rådet (2010c): *Utrökad frigång och återfall*. BRÅ.
- Bull, R. & G. Scerif (2001): Executive Functioning as a Predictor of Children's Mathematics Ability: Inhibition, Switching, and Working Memory. *Developmental Neuropsychology*, vol. 19, s. 273-293.
- Burke, J. D., D. A. Pardini & R. Loeber (2008): Reciprocal Relationships Between Parenting Behavior and Disruptive Adolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology*, vol. 36, s. 679-692.
- Bushway, S. & P. Reuter (1998): *Labor Markets and Crime Risk Factors* Department of Criminology and Criminal Justice - University of Maryland.
- Bushway, S. D. & P. Reuter (2002): Labor Markets and crime risk factors. I Sherman, L. W. et al. (ed.): *Evidence-Based Crime Prevention*. Routledge, London, s. 198-240.
- Börjesson, B. & E. Ros (1966): *Om påföljders verkningar*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Camp, D. A. & H. S. Sandhu (1995): Evaluation of Female Offender Regimented Treatment Program (FORT). *Journal of the Oklahoma Criminal Justice Research Consortium*, vol. 2, s. 50-57.
- Capaldi, D. M., H. K. Kim & L. D. Owen (2008): Romantic Partners Influence on Mens Likelihood of Arrest in Early Adulthood *Criminology*, vol. 46, s. 267-299.
- Carlen, P. (2005): Imprisonment and the penal body politic: the cancer of disciplinary governance. I Liebling, A. & S. Maruna (ed.): *The Effects of Imprisonment*. Willan Publishing, Cullompton, Devon, s. 421-441.
- Carlsson, C. & F. Sivertsson (2012) Childhood Risk Factors and Long-Term Outcomes in Criminal Careers. Findings From a Swedish Life Course Study. I: *Secondary Childhood Risk Factors and Long-Term Outcomes in Criminal Careers. Findings From a Swedish Life Course Study*. Stockholms Universitet: Kriminologiska institutionen.
- Carlsson, Y. (2005): *Tett På: En evaluering av gjengintervensjonsprosjektet "Tett På" i Oslo*. NIBR-rapport.
- Carpelan, K. S., A.-K. Andershed, H. Andershed, L. Brännström, M. Nyström & T. Ahlgren (2008): *Insatser för unga lagöverträdare. En systematisk sammanställning av översikter om effekter på återfall i kriminalitet*. Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete. Socialstyrelsen.
- Cederwall, J. Y. & I. Freij (2010): *Utvärdering av partnerkontakt kopplat till IDAP*. Kriminalvården.
- Chapell, C. A. (2004): Post-secondary correctional Education and recidivism: A meta-analysis of research conducted 1990-1999. *Journal of Correctional Education*, vol. 55, s. 148-167.

- Cheliotis, L. K. (2008): Reconsidering the effectiveness of temporary release: A systematic review. *Aggression and Violent Behaviour*, vol. 13, s. 153-168.
- Cheliotis, L. K. (2009): Before the next storm: Some evidence-based reminders about temporary release. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 53, s. 420-432.
- Chen, M. K. & J. M. Shapiro (2007): *Do Harsher Prison Conditions Reduce Recidivism? A Discontinuity-based Approach*. American Law and Economics Association.
- Christoffersen, M. (1999): *Risikofaktorer i barndommen*. SFI.
- Christoffersen, M. N., P. S. Olsen, K. S. Vammen, S. S. Nielsen & M. Lausten (2011): *Tidlig identifikation af kriminalitetstruede børn og unge. Risiko- og beskyttelsesfaktorer*. SFI - Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, København.
- Christoffersen, M. N., K. Sothill & B. Francis (2007): Violent life events and social disadvantage: a systematic study of the social background of various kinds of lethal violence, other violent crime, suicide, and suicide attempts. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol. 8, s. 157-184.
- Clausen, S. (2006): Alternativer til frihedsstraf. I Kyvsgaard, B. (ed.): *Hvad virker - hvad virker ikke? Kundskabsbaseret kriminalpolitik og praksis*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København, s. 137-164.
- Clausen, S. (2007a): *Behandlingsprogrammer for voldelige mandlige partnere - Redegørelse for internationale erfaringer*. Justitsministeriets Forskningsenhed.
- Clausen, S. (2007b): *Samfundstjeneste - virker det?* Københavns Universitet.
- Clausen, S. (2011): *Evaluering af Kriminalforsorgens samarbejde med Dialog mod Vold*. Direktoratet for Kriminalforsorgen.
- Clausen, S., M. Djurhuus & B. Kyvsgaard (2009): *Udredning til brug for Kommissionen vedrørende ungdomskriminalitet*. Justitsministeriets Forskningskontor.
- Clausen, S. & B. Kyvsgaard (2009): *Ungdomssanktionen. En effektevaluering*. Justitsministeriet Forskningskontor.
- Cohen, M. A. (1998): The monetary value of saving a high-risk youth. *Journal of Quantitative Criminology*, vol. 14, s. 5-33.
- Cortoni, F., K. Nunes & M. Latendresse (2006): *An examination of the Effectiveness of the Violence Prevention Program*. Correctional Service of Canada.
- Dahl, H. V. & M. U. Pedersen (2006): *Kvinder i motivations- og misbrugsbehandling i Vestre Fængsel og Horserød Statsfængsel*. Center for Rusmiddelforskning, Århus Universitet.
- Dalsgaard, S. (2002): *Long-term psychiatric and criminality outcome of children with Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder*. Faculty of Health Sciences, University of Aarhus, Århus.
- Danielsson, M., N. Axel ForsKrimi-nalvården & I. Freij (2012): *Behandlingsprogrammet PRISM i Kriminalvården: Utvärdering av återfall i brott för programdeltagare 2003-2006*. Kriminalvården.
- Danielsson, M., F. Dahlin & M. Grann (2008): *Våga Välja: Utvärdering av återfall för åren 2002-2006*. Kriminalvården.
- Danielsson, M., A. Fors & I. Freij (2009a): *12-stepsprogram i Kriminalvården: Utvärdering av återfall i ny brottslighet för programdeltagare för åren 2003-2006*. Kriminalvården.
- Danielsson, M., A. Fors & I. Freij (2009b): *Behandlingsprogrammet One to One: Utvärdering av återfall i ny brottslighet för programdeltagare för åren 2003-2006*. Kriminalvården.
- Danielsson, M., A. Fors & I. Freij (2009c): *Brottsbrytet: Utvärdering av återfall i ny brottslighet för programdeltagare för åren 2003-2006*. Kriminalvården.
- Danielsson, M., A. Fors, I. Freij & D. Lidman (2011): *Behandlingsprogrammet IDAP i Kriminalvården: Utvärdering av återfall i brott för programdeltagare 2004-2007*. Kriminalvården.
- de Jong, P. F. (1998): Working memory deficits of reading disabled children. *Journal of Experimental Child Psychology*, vol. 70, s. 75-96.
- Det Kongelige Justis- og Politidepartement (2008): *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding)*. Det Kongelige Justis- og Politidepartement.
- Dodge, K. A., T. J. Dishion & J. E. Lansford (2006): *Deviant Peer Influences in Programs for Youth. Problems and Solutions*. The Guilford Press, New York & London.

- Dowden, C. & D. A. Andrews (2003): Does Family Intervention Work for Delinquents? Results of a Meta-Analysis. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, vol., s. 327-342.
- Dowden, C. & D. A. Andrews (2004): The Importance of Staff Practice in Delivering Effective Correctional Treatment: A Meta-Analytical Review of Core Correctional Practice. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 48, s. 203-214.
- Drake, E. (2007): *Does participation in Washington's work release facilities reduce recidivism?* Washington State Institute for Public Policy, Olympia.
- Drake, E. K. (2011): *"What works" in community supervision: Interim report*. Washington State Institute for Public Policy, Olympia, Washington.
- Dyb, E. & K. Johannessen (2011): *Tilbakeføring av straffedømte. En kommentert bibliografi*. NIBR: Norsk Institutt for by- og regionsforskning.
- Ellonen, N. (2008): Adolescent Delinquency and Social Control in Finnish Schools: A Multilevel Analysis. *Journal of Scandinavian studies in Criminology and Crime Prevention*, vol. 9, s. 47-64.
- Estrada, F. & A. Nilsson (2008): Segregation and Victimization. *European Journal of Criminology*, vol. 5, s. 193-216.
- Estrada, F. & A. Nilsson (2011): Fattigdom, segregation och brott. I Alm, S. et al. (ed.): *Utanförskap*. Dialogos, Stockholm, s. 251-271.
- Estrada, F. & A. Nilsson (2012): Does It Cost More to Be a Female Offender? A Life-Course Study of Childhood Circumstances, Crime, Drug Abuse, and Living Conditions. *Feminist Criminology*, vol., s. 1-24.
- Fallesen, P., L. P. Geerdsen, S. Imai & T. Tranæs (2012): *The Effect of Workfare on Crime: Youth Diligence and Law Obedience*. The Rockwool Foundation Research Unit and University Press of Southern Denmark.
- Farrington, D. (2012): Childhood Risk Factors for Young Adult Offending: Onset and Persistence. I Lösel, F. et al. (ed.): *Young Adult Offenders: Lost in Transition?* Willan.
- Farrington, D., G. Hancock, M. Livingston, K. Painter & G. Towl (2000): *Evaluation of Intensive Regimes for Young Offenders*. Research Findings from Home Office no 121.
- Farrington, D. P. (2001): Key results from the first forty years of the Cambridge study in delinquent development. I Thronberry, T. P. & M. D. Krohn (ed.): *Longitudinal Research in the Social and Behavioral Science*. Kluwer/Plenum, New York.
- Farrington, D. P., D. Jolliffe, R. Loeber, M. Stouthamer-Loeber & L. M. Kalb (2001): The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys' delinquency. *Journal of Adolescence*, vol. 24, s. 579-596.
- Farrington, D. P., M. M. Ttofi & J. W. Coid (2009): Development of Adolescence-Limited, Late-Onset, and Persistent Offenders From Age 8 to Age 48. *Aggressive Behavior*, vol. 35, s. 150-163.
- Farrington, D. P. & B. C. Welsh (2002): Developmental Prevention Programmes: Effectiveness and Cost-benefit analysis. I McGuire, J. (ed.): *Offender Rehabilitation and Treatment*. John Wiley and sons, Chichester.
- Farrington, D. P. & B. C. Welsh (2005): Randomized experiments in criminology: What have we learned in the last two decades? *Journal of Experimental Criminology*, vol. 1, s. 9-38.
- Farrington, D. P. & B. C. Welsh (2007): *Saving Children from a Life of Crime*. Oxford University Press, Oxford.
- Farrington, D. P. & D. J. West (1995): Effects of marriage, separation, and children on offending by adult males. *Current Perspectives on Aging the Life Cycle*, vol. 4, s. 249-281.
- Fazel, S., H. Doll & N. Langstrom (2008): Mental disorders among adolescents in juvenile detention and correctional facilities: a systematic review and metaregression analysis of 25 surveys. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, vol. 47, s. 1010-1019.
- Feder, L., D. B. Wilson & S. Austin (2008): *Court-Mandated Interventions for Individuals Convicted of Domestic Violence*. The Campbell Collaboration.
- Fondén, C. (2001): "Gola aldrig ner någon". I Estrada, F. & J. Flyghed (ed.): *Den svenske ungdomsbrottsligheten*. Studentlitteratur, Lund, s. 222-259.

- Forsberg, L. G., D. Ernst, K. Sundqvist & C. Å. Farbring (2011): Motivational Interviewing Delivered by Existing Prison Staff: A Randomized Controlled Study of Effectiveness on Substance Use After Release. *Substance Use & Misuse*, vol. 46, s. 1477-1485.
- Frank, V. A., H. V. Dahl & T. Kolind (2010): Indsattes erfaringer med narkotikakontrol og hashbehandling i danske fængsler. I Frank, V. A. & H. V. Dahl (ed.): *Kriminalitet og illegale rusmidler*. Aarhus Universitetsforlag, Århus.
- Freiburger, T. L. & B. M. Iannacchione (2011): An examination of the effect of imprisonment on recidivism. *Criminal Justice Studies*, vol. 24, s. 369-379.
- French, S. A. & P. Gendreau (2006): Reducing Prison Misconducts. What Works! *Criminal Justice and Behavior*, vol. 33, s. 185-218.
- Fridell, M. & M. Hesse (2005): *Psykosociala interventionsmetoder vid kriminalitet och drogmissbruk: Meta-analyser och randomiserade kontrollerade studier*. Institution för Psykologi, Lunds Universitet och Center for Rusmiddelforskning, Århus Universitet/København
- Gaes, G. G. (2008) The impact of prison education programs on post-release outcomes. I: *Secondary The impact of prison education programs on post-release outcomes*, s. 1-31.
- Gaes, G. G. & S. D. Camp (2009): Unintended consequences: experimental evidence for the criminogenic effect of prison security level placement on post-release recidivism. *Journal of Experimental Criminology*, vol. 5, s. 139-162.
- Gallagher, C. A., D. B. Wilson, P. Hirschfield, M. B. Coggeshall & D. L. MacKenzie (1999): A quantitative review of the effects of sex offender treatment on sexual reoffending. *Corrections Management Quarterly*, vol. 3, s. 19-29.
- Galloway, T. A. & T. Skardhamar (2010): Does parental income matter for onset of offending? *European Journal of Criminology*, vol. 7, s. 424-441.
- Garrido, V. & L. A. Morales (2007): *Serious (violent or chronic) juvenile offenders: A systematic review of treatment effectiveness in secure corrections*. The Campbell Collaboration.
- Gathercole, S. E. & S. J. Pickering (2000): Working memory deficits in children with low achievements in the National Curriculum at seven years. *British Journal of Educational Psychology*, vol. 70, s. 177-194.
- Geest, V. R. v. d., C. C. J. H. Biljeveld & A. J. Blokland (2011): The effects of employment on longitudinal trajectories of offending: A follow-up of high-risk youth from 18 to 32 years of age. *Criminology*, vol. 49, s. 1195-1235.
- Gendreau, P., T. Little & C. Goggin (1996): A meta-analysis of the predictors of adult offender recidivism: What works! *Criminology*, vol. 34, s. 575-608.
- Gengreau, P., C. Goggin, F. T. Cullen & D. A. Andrews (2000) Compendium 2000 on Effective Correctional Programming: The Effects of Community Sanctions and Incarceration on Recidivism. Correctional Service of Canada.
- Giblin, M. J. (2002): Using Police Officers to Enhance the Supervision of Juvenile Probationers: An Evaluation of the Anchorage CAN Program. *Crime & Delinquency*, vol. 48, s. 116-137s.
- Giordano, P. C., S. A. Cernkovich & D. D. Holland (2003): Changes in Friendship Relations over the Life Course: Implications for Desistance from Crime. *Criminology*, vol. 41, s. 293-327.
- Giordano, P. C., S. A. Cernkovich & J. L. Rudolph (2002): Gender, Crime, and Desistance: Toward a Theory of Cognitive Transformation. *American Journal of Sociology*, vol. 107, s. 990-1064.
- Gosden, N. P. (2004): *Mental disorder and violence among young criminals. A clinical- and registerbased study*. Faculty of Health Sciences, University of Copenhagen, Copenhagen.
- Gottfredson, D. C., D. B. Wilson & S. S. Najaka (2002): School-based crime prevention. I Sherman, L. W. et al. (ed.): *Evidence-Based Crime Prevention*. Routledge, London, s. 56-164.
- Gottfredson, M. R. & T. Hirschi (1990): *A General Theory of Crime*. Stanford University Press, Stanford.
- Granheim, P. K. (2007): *Evalueringsrapport VINN Samtalegruppe for kvinner - basert på datamateriale fra norske og svenske enheter 2006-2007*. Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS.
- Grant, B. A., D. Kunic, P. MacPherson, C. McKeown & E. Hansen (2003): *The High Intensity Substance Abuse Program (HISAP): Results from the Pilot Programs*. Addictions Research Centre, Research Branch, Policy Planning and Coordination, Correctional Service Canada

- Grasmick, H. G., C. R. Tittle, R. J. B. jr. & B. J. Arneklev (1993): Testing the core implications of Gottfredson and Hirsch's general theory of crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 30, s. 47-54.
- Graunbøl, H. M. & J. Hornnes (2009): *Sociale bånd der binder – en undersøgelse af betydningen af indsattes sociale kontakt med familie og venner under afsoning*. Speciale ved Sociologisk Institut, Københavns Universitet.
- Gray, E., E. Taylor, C. Roberts, S. Merrington, R. Fernandez & R. Moore (2005): *Intensive Supervision and Surveillance Programme - The final report*. Probation Studies Unit, Centre for Criminology, University of Oxford.
- Greenfield, S. F., A. J. Brooks, S. M. Gordon, C. A. Green, F. Kropp, R. K. McHugh, M. Lincoln, D. Hein & G. M. Miele (2007): Substance abuse treatment entry retention and outcome in women: A review of the literature. *Drug and Alcohol Dependence*, vol. 86, s. 1-21.
- Greenwood, P. W., K. Model, C. P. Rydell & J. Chiesa (2001): *Diverting Children from a Life of Crime: Measuring Costs and Benefits*. Rand.
- Gundersen, K. & F. Svartdal (2006): Aggression Replacement Training in Norway: Outcome evaluation of 11 Norwegian student projects. *Scandinavian Journal of Educational Research*, vol. 50, s. 63-81.
- Hairston, C. F. (1988): *Family Ties During Imprisonment: Do They Influence Future Criminal Activity?* Federal Probation.
- Hairston, C. F. (1991): Family Ties During Imprisonment: Important to Whom and For What? *Journal of Sociology & Social Welfare*, vol., s. 87-104.
- Hall, G. C. N. (1995): Sexual Offender Recidivism Revisited: A Meta-Analysis of Recent Treatment Studies. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, vol. 63, s. 802-809.
- Halmø, I. (2009): *Resocialisering med familiebehandling i utraditionelle og hidtil uprøvede rammer. Afrapportering over erfaringerne med implementering af Familiebehandling i Kriminalforsorgen i perioden 1. juni 2005 - 1. juni 2008*. Kriminalforsorgens Pension Engelsborg.
- Hansbury, S. (2011) Research Summery 3/11: Evaluation of the Intensive Alternatives to Custody pilots. Justice, M. o.
- Hansen, H., N. Rasmussen & F. K. Hansen (2010): *Investeringer i tidlige sociale indsatser*. CASA, København.
- Hansen, N. K. (2010): *Pilotprojekt "Far i Fængsel"*. Kriminalforsorgen.
- Hanson, R. K., G. Bourgon, L. Helmus & S. Hodgson (2009): The Principles of Effective Correctional Treatment Also Apply to Sexual Offenders: A Meta-analysis. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 39, s. 865-891.
- Hanson, R. K., A. Gordon, A. J. R. Harris, J. K. Marques, W. Murphy, V. L. Quinsey & M. C. Seto (2002): First Report of the Collaborative Outcome Data Project on the Effectiveness of Psychological Treatment of Sex Offenders. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, vol. 14, s. 169-194.
- Harm, N. J. & P. J. Thompson (1997): Evaluating the Effectiveness of Parent Education for Incarcerated Mothers. *Journal of Offenders Rehabilitation*, vol. 24, s. 135-152.
- Harper, G. & C. Chitty (2004): *The impact of corrections on re-offending. A review of 'what works'*. Home Office - research report.
- Harris, A., H. Evans & K. Beckett (2010): Drawing Blood from Stones: Legal Debt and Social Inequality in the Contemporary United States. *American Journal of Sociology*, vol. 115, s. 1753-1799.
- Harrison, K. (1997): Parental Training for Incarcerated Fathers: Effects on Attitudes, Self-Esteem, and Children's Self-Perception. *The Journal of Social Psychology*, vol. 137, s. 588-593.
- Hayward, R. & C. Sharp (2005): *Young people, crime and anti-social behaviour: Findings from the 2003 Crime and Justice Survey*. . Home Office Findings no 291.
- Hedin, U.-C. (2000): *Fångarnas Föräldraskap - En Utvärdering av Föräldrautbildningar inom Kriminalvården*. Kriminalvårdens Forskningskommitté.
- Hendriksen, L. G., J. Jakobsen & P. S. Smith (2012): *Børneansvarlige i Kriminalforsorgen - Fokus på de indsattes børn*. Institut for Menneskerettigheder, København.
- Henriksen, C. S. (2003): *Evaluering af konfliktråd*. CASA, København.

- Herman-Stahl, M., M. L. Kan & T. McKay (2008) Incarceration and the Family: A Review of Research and Promising Approaches for Serving Fathers and Families U.S. Department of Health & Human Services.
- Hoeve, M., A. Blokland, J. S. Dubas, R. Loeber, J. R. M. Gerris & P. H. v. d. Laan (2008): Trajectories of delinquency and parenting styles. *Journal of Abnormal Child Psychology*, vol. 36, s. 223-235.
- Hollin, C., E. Palmer, J. McGuire, J. Hounsome, R. Hatcher, C. Bilby & C. Clark (2004): *Pathfinder programmes in the Probation Service: A retrospective analysis*. Home Office.
- Holloway, K., T. H. Bennett & D. P. Farrington (2008): *Effectiveness of Treatment in Reducing Drug-Related Crime*. BRÅ.
- Holmberg, S. & J. Öberg (2012): Effects of Drug Treatment Units in Swedish Prisons. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol. 13, s. 44-63.
- Holmgren, B., T. Frisell & B. Runeson (2007): *Psyisk hälsa hos häktade med restriktioner*. Kriminalvårdens Utvecklingsenhet.
- Holmqvist, R., T. Hill & A. Lang (2005): *Ger ART bättre behandlingseffekter? Utvärdering av metoder på tre ungdomshem*. Statens Institutionsstyrelse.
- Holstein, B. (1986) Uddannelse og recidiv – en undersøgelse af sammenhængen mellem uddannelse under afsoning og kriminelt recidiv hos 1.325 løsladte. Kriminalpolitisk forskningsgruppe - Justitsministeriet.
- Home Office (2007): *Evaluation of Drug Interventions Programme pilot for children and young people: arrest referral, drug testing and Drug Treatment and Testing Requirements*. Home Office.
- Horney, J., D. W. Osgood & I. H. Marshall (1995): Criminal Careers in the Short Term: Intra-Individual Variability in Crime and its Relation to Local Life Circumstances. *American Sociological Review*, vol. 60, s. 655-673.
- Howells, K. (2002): *Anger Management and Violence Prevention: Improving Effectiveness*. Australian Institute of Criminology.
- Høgh, E. & P. Wolf (1983): Violent Crime in a Birth Cohort: Copenhagen 1953-1977. I Dusen, K. T. V. & S. A. Mednick (ed.): *Prospective Studies of Crime and Delinquency*. Kluwer, Boston, s. 249-267.
- Höien, T. & I. Lundberg (1999): *Dyslexi: Från Teori Till Praktik*. Bokförlaget Natur och Kultur Läromedel, Stockholm.
- Haapasalo, J. & E. Pokela (1999): Child-Rearing and Child Abuse Antecedents of Criminality. *Aggression and Violent Behavior*, vol. 4, s. 107-127.
- Ireland, J. L. (2004): Anger Management Therapy with Young Male Offenders: An Evaluation of Outcome. *Aggressive Behavior*, vol. 30, s. 174-185.
- Irwin, J. & B. Owen (2005): Harm and the contemporary prison. I Liebling, A. & S. Maruna (ed.): *The Effects of Imprisonment*. Willan publishing, Collumpton, Devon, s. 94-117.
- Jalakas, A. (2012): Unikt program hjälper gängmedlemmar att starta om: Metod för män som vill lämna organiserad brottslighet. *Rundtikrim, Kriminalvårdens personaltidning*, vol. 2.
- Johnsen, B. & P. K. Granheim (2012): Prison size and quality of life in Norwegian closed prisons in late modernity. I Ugelvik, T. & J. Dullum (ed.): *Penal Exceptionalism? Nordix prison policy and practice*. Routledge, London & New York.
- Johnsen, B., P. K. Granheim & J. Helgesen (2011): Exceptional prison conditions and quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons. *European Journal of Criminology* vol. 8, s. 515-529.
- Jolliffe, D. & D. P. Farrington (2007a): *A rapid evidence assessment of the impact of mentoring on re-offending: a summary*. Home Office.
- Jolliffe, D. & D. P. Farrington (2007b): *A systematic review of the national and international evidence on the effectiveness of interventions with violent offenders*. Ministry of Justice.
- Junger-Tas, J., I. H. Marshall & D. Ribeaud (2003): *Delinquency in an International Perspective*. Kugler Publication/Criminal Justice Press, Hague/Monroe.
- Justitsministeriet (2011): *En Vej Ud: Rammemodel for exit-programmer til bande- og rockermedlemmer der ønsker at bryde ud af miljøet* Justitsministeriet.
- Justitsministeriets Forskningsenhet (2006): *Ungdomssanktionens forløb*. Justitsministeriet, www.jm.dk.
- Jørgensen, M. L. (2009): *Udslusning i Danmark*. Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi (NSfK).

- Jørgensen, T. T. (2011): *Afsoning i hjemmet. En effektevaluering af fodlænkeordningen*. Justitsministeriets Forskningskontor.
- Kaunitz, C., A.-K. Andershed, L. Brännström & G. Smedslund (2010) Aggression Replacement Training (ART) for reducing antisocial behavior in adolescent and adults. Protocol.
- Kazemian, L., D. Farrington & M. L. Blanc (2009): Can We Make Accurate Long-Term Predictions About Patterns of De-escalation in Offending Behavior? *Journal of Youth Adolescence*, vol. 38.
- Kenworthy, T., C. E. Adams, C. Bilby, B. Brooks-Gordon & M. Fenton (2004): Psychological interventions for those who have sexually offended or are at risk of offending. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, vol.
- Killias, M., G. Gilliéron, F. Villard & C. Poglia (2010): How damaging is imprisonment in the long-term? A controlled experiment comparing long-term effects of community service and short custodial sentences on re-offending and social integration. *Journal of Experimental Criminology*, vol. 6, s. 115-130.
- King, R. D. (2005): The effects of supermax custody. I Liebling, A. & S. Maruna (ed.): *The Effects of Imprisonment*. Willan Publishing, Cullompton, Devon, s. 118-145.
- King, R. D., M. Massoglia & R. Macmillan (2007): The Context of Marriage and Crime: Gender, the Propensity to Marry, and Offending in Early Adulthood. *Criminology*, vol. 45, s. 33-65.
- Kirk, D. S. (2009): A Natural Experiment on Residential Change and Recidivism: Lessons from Hurricane Katrina. *American Sociological Review*, vol. 74, s. 484-505.
- Kirk, D. S. (2012): Residential Change as a Turning Point in the Life Course of Crime: Desistance or Temporary Cessation? *Criminology*, vol. 50, s. 329-357.
- Kivivuori, J., H. Linderborg, S. Tyni & M. Aaltonen (2012) The Robustness of Self-Control as a Predictor of Recidivism. National Research Institute of Legal Policy.
- Klement, C. (2011): *Samfundstjeneste - en effektevaluering*. Justitsministeriets Forskningskontor.
- Klement, C., B. Kyvsgaard & A.-J. B. Pedersen (2011): Rockere, bander og risikofaktorer.
- Kommissionen vedrørende ungdomskriminalitet (2009): *Betænkning om indsatsen mod ungdomskriminalitet*. Kommissionen vedrørende ungdomskriminalitet.
- Koolhof, R., R. Loeber, E. H. Wei, D. Pardini & A. D'escury (2007): Inhibition deficits of serious delinquent boys of low intelligence. *Criminal Behaviour and Mental Health*, vol. 17, s. 274 - 292.
- Koudahl, P. (2006): *Forskning i fængselsundervisning i Danmark*. Direktoratet for Kriminalforsorgen & Danmarks Pædagogiske Universitet
- Koudahl, P. (2007): *Indsatte i danske fængsler: Uddannelse og uddannelsesønsker*. Direktoratet for Kriminalforsorgen & Danmarks Pædagogiske Universitet
- Koudahl, P. (2010): *Uddannelse i fængslerne: Hvad siger de indsatte?* Direktoratet for Kriminalforsorgen & Danmarks Pædagogiske Universitet
- Kreager, D. A. (2007): When it's good to be "bad": Violence and adolescent peer acceptance. *Criminology*, vol. 45, s. 893 - 923.
- Kreager, D. A., R. L. Matsueda & E. A. Erosheva (2010): Motherhood and Criminal Desistance in Disadvantaged Neighborhoods. *Criminology*, vol. 48, s. 221-257.
- Kriminalforsorgen (2011a): *Rapport fra arbejdsgruppen vedrørende RNR i tilsyn*. Kriminalforsorgen.
- Kriminalforsorgen (2011b): *Udvalget vedrørende fængslede kvinders vilkår*. Direktoratet for Kriminalforsorgen.
- Kriminalforsorgens Uddannelsescenter (2010): *Programvirksomhed i Kriminalforsorgen - Information til personale*. Kriminalforsorgens Uddannelsescenter.
- Kriminalomsorgen (2012): *Narkotikaprogram med domstolskontroll: ND-senteret i Bergen*. Senter for narkotikaprogram med domstolskontroll, Kriminalomsorgen.
- Kriminalvården (2008): *Kriminalvården inleder ADHD-projekt*. www.kriminalvarden.se.
- Kriminalvården (2011a): *Försiktigt positiva resultat för ROS*. Kriminalvården.
- Kriminalvården (2011b): *Slutredovisning av försöksverksamhet riktad till kvinnor som varit utsatta för människohandel eller befunnit sig i prostitution*. Kriminalvården.
- Kristensen, E., E. Grahn & T. Lillebæk (2009): *Evalueringsrapport: Projekt Møgelkær*. Psykiatrisk Center Rigshospitalet, Sexologisk Klinik

- Kristjansdottir, I. G. & G. Gudbjørnsdottir (2011): Benefits of education in prison. *Nordisk Kriminologi*, vol. 37, s. 9.
- Kubrin, C. E. & E. A. Stewart (2006): Predicting who reoffend: the neglected role of neighbourhood context in recidivism studies. *Criminology*, vol. 44, s. 165-198.
- Kyvsgaard, B. (1989): ... og fængslet ta'r de sidste. *Om kriminalitet, straf og levevilkår*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.
- Kyvsgaard, B. (1992): *Ny ungdom? Om familie, skole, fritid, lovlighed og kriminalitet*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.
- Kyvsgaard, B. (1998a): *Den kriminelle karriere*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.
- Kyvsgaard, B. (1998b): *Hvad virker og hvad virker ikke med hensyn til at mindske ungdomskriminalitet? Udenlandske erfaringer*. Justitsministeriet.
- Kyvsgaard, B. (2008): *Gaderøverier og røverier i ofrets hjem m.v.* Justitsministeriet, www.jm.dk.
- Landenberger, N. A. & M. W. Lipsey (2005): The positive effect of cognitive behavioral programs for offenders: A Meta-analysis of factors associated with effective treatment. *Journal of Experimental Criminology*, vol. 1, s. 451-476.
- Landersø, R. & T. Tranæs (2009): Selvforsøgelse og uddannelse efter fængsel. I Ryberg, J. (ed.): *Løsladt - og hvad så?* Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.
- Latimer, J. (2001): A meta-analytic examination of youth delinquency, family treatment, and recidivism. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, vol., s. 237-253.
- Latimer, J., C. Dowden & D. Muise (2001): *The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta-Analysis*. Department of Justice, Canada.
- Latimer, J., K. Morton-Bourgon & J.-A. Chrétien (2006) A Meta-Analytic Examination of Drug Treatment Courts: Do They Reduce Recidivism? I: *Secondary A Meta-Analytic Examination of Drug Treatment Courts: Do They Reduce Recidivism?* Department of Justice Canada.
- Lattimore, P. K. & D. M. Steffey (2010): *The Multi-site Evaluation of SVORI: Methodology and Analytic Approach*. The National Reentry Resource Center, The Council of State Governments Justice Center.
- Lattimore, P. K. & C. A. Visser (2009): *The Multi-site Evaluation of SVORI: Summary and synthesis*. The National Reentry Resource Center, The Council of State Governments Justice Center.
- Laub, J. H., D. S. Nagin & R. J. Sampson (1998): Trajectories of Change in Criminal Offending: Good Marriages and the Desistance Process. *American Sociological Review*, vol. 63, s. 225-238.
- Laub, J. H. & R. J. Sampson (2003): *Shared Beginnings, Divergent Lives. Delinquent Boys to Age 70*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts & London, England.
- Levin, C. (1997): *Ungdomar i tvångsvård*. Statens institutionsstyrelse, Stockholm.
- Levin, C. (1998): *Uppförstringsanstalten*. Arkiv, Lund.
- Liebling, A., D. Price & C. Elliot (1999): Appreciative inquiry and relationships in prison. *Punishment & Society*, vol. 1, s. 71-98.
- Lindberg, O. (2005): *Kvinnorna på Hinseberg - en studie av kvinnors villkor i fängelse*. Örebro Universitet.
- Lipsey, M. W. (1995): What do We Learn from 400 Research Studies on the Effectiveness of Treatment with Juvenile Delinquents? I McGuire, J. (ed.): *What Works: Reducing Reoffending*. John Wiley and Sons, Chichester, s. 63-78.
- Lipsey, M. W. & F. T. Cullen (2007): The Effectiveness of Correctional Rehabilitation: A Review of Systematic Reviews. *Annual Review of Law and Social Science* vol. 3, s. 297-320.
- Lipsey, M. W., N. A. Landenberger & S. J. Wilson (2007): *Effects of cognitive-behavioral programs for criminal offenders*. The Campbell Collaboration.
- Lipton, D., F. S. Pearson, C. M. Cleland & D. Yee (2002): The Effects of Therapeutic Communities and Milieu Therapy on recidivism. I McGuire, J. (ed.): *Offender Rehabilitation and Treatment*. John Wiley and Sons, Chichester, s. 39-78.
- Lodahl, L. & M. U. Pedersen (2007): *Evaluering af indsatsen på fem kontraktafdelinger*. Center for Rusmiddelforskning, Århus Universitet.
- Lovell, D. L., C. Johnson & K. C. Cain (2007): Recidivism of supermax prisoners in Washington State. *Crime and Delinquency*, vol. 53, s. 633-656.

- Lowenkamp, C. T., E. J. Latessa & A. M. Holsinger (2006): The Risk Principle in Action: What Have We Learned From 13,676 Offenders and 97 Correctional Programs? *Crime and Delinquency*, vol. 52, s. 77-93.
- Luborsky, L., R. Rosenthal, L. Diguer, T. P. Andrusyna, J. S. Berman, J. T. Levitt, D. A. Seligman & E. D. Krause (2002): The Dodo Bird Verdict Is Alive and Well -Mostly. *Clinical Psychology: Science and Practice*, vol. 9, s. 2-12.
- Lulham, R., D. Weatherburn & L. Bartels (2009): *The recidivism of offenders given suspended sentences: A comparison with full-time imprisonment*. NSW Bureau of Crime Statistics and Research.
- Lund, P. (2003): *16 år i fængsler*. Lademann, København.
- Lyk-Jensen, S. V. & J. Heidemann (2011): *Effektmåling af PSP-samarbejdet i Frederiksberg Kommune*. SFI - Det National Forskningscenter for Velfærd.
- Lösel, F., G. Pugh, L. Markson, K. A. Souza & C. Lanskey (2012): *Risk and protective factors in the resettlement of imprisoned fathers with their families*. Ormiston Children, Families Trust & the Institute of Criminology - University of Cambridge.
- Lösel, F. & M. Schmucker (2005): The Effectiveness of Treatment for Sexual Offenders: A Comprehensive Meta-analysis. *Journal of Experimental Criminology*, vol. 1, s. 117-146.
- MacKenzie, D. (1998): *Criminal Justice and Crime Prevention* Department of Criminology and Criminal Justice - University of Maryland
- MacKenzie, D. L. (1997): Criminal justice and crime prevention. I Sherman, L. W. et al. (ed.): *Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising*. National Institute of Justice, United States.
- MacKenzie, D. L. (2002): Reducing the Criminal activities of known offenders and delinquents: Crime prevention in the courts and corrections. I Sherman, L. W. et al. (ed.): *Evidence-Based Crime Prevention*. Routledge, London, s. 330-405.
- MacKenzie, D. L., D. B. Wilson & S. B. Kider (2001): *Part II: Research Findings from Prevention and Intervention Studies: Effects of Correctional Boot Camps on Offending*. The American Academy of Political and Social Science.
- Marie, O., K. Moreton & M. Goncalves (2011) The effect of early release of prisoners on Home Detention Curfew (HDC) on recidivism. Ministry of Justice.
- Marshall, W. L. (2006): *Treatment of sexual offenders and its effects*. http://www.unafei.or.jp/english/pdf/RS_No72/No72_12VE_Marshall.pdf.
- Marshall, W. L., L. E. Marshall, G. A. Serran & Y. M. Fernandez (2006): *Treating sexual offenders: An integrated approach*. Routledge, Taylor & Francis, New York.
- Mathiassen, C. (2011): *Perspektiver på kvinders dagligdag i danske fængsler - erfaringer med kvinders og mænds fælles afsoning*. Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet.
- Mayfield, J. & D. Lovell (2009): *The Dangerous Mentally Ill Offender Program: Three-Year Felony Recidivism and Cost Effectiveness*. Washington State Institute for Public Policy.
- McDougall, C., M. Cohen, R. Swaray & A. Perry (2008): *Benefit-Cost Analyses of Sentencing*. The Campbell Collaboration.
- McGrath, A. & D. Weatherburn (2012): The effect of custodial penalties on juvenile reoffending. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, vol. 45, s. 26-44.
- McGuire, J. (2002): Integrating findings from research reviews. I McGuire, J. (ed.): *Offender rehabilitation and treatment: Effective Programmes and Policies to Reduce Re-Offending*. John Wiley & sons, Ltd., West Sussex, England.
- McLean, M. & S. Butler (2008): *Recidivism Survival Analysis of the Serious and Violent Offender Reentry Initiative 2003-2007*. Wyoming Survey & Analysis Center.
- McMurrin, M. (2009): Motivational interviewing with offenders: A systematic review. *Legal and Criminological Psychology*, vol. 14, s. 83-100.
- Meade, B. (2010): The total effect of boot camps that house juveniles: A systematic review of evidence. *Journal of Criminal Justice*, vol. 38, s. 841-853.
- Mears, D. P. & W. D. Bales (2009): Supermax Incarceration and Recidivism. *Criminology*, vol. 47, s. 1131-1166.

- Meeus, W., S. Branje & G. Overbeek (2004): Parents and partners in crime: A six-year longitudinal study on changes in supportive relationships and delinquency in adolescence and young adulthood. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, vol. 45, s. 307-321.
- Miedema, F. & B. Post (2006): *Summary: Evaluation of GPS monitoring of offenders in the Netherlands*. WODC (Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum), Ministerie van Veiligheid en Justitie.
- Miller, W. R. & S. Rollnick (2002): *Motivational Interviewing: Preparing people for change*. The Guilford Press, New York.
- Minke, L. K. (2006): *Skejby-modellen - et socialt eksperiment om fortynding af kriminelle*. Justitsministeriet, www.jm.dk.
- Minke, L. K. (2010): *Fængslets indre liv - med særlig fokus på fængselskultur og prisonisering blandt indsatte*. Det Juridiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Minke, L. K. (2012): *Bliver minus til plus på sigt? - En kvalitativ og kvantitativ undersøgelse af om ikke-kriminelt belastede bliver kriminelle af at bo sammen med kriminelt belastede på Kriminalforsorgens Pension Skejby*. Det Juridiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Mitchell, O., D. B. Wilson, A. Eggers & D. L. MacKenzie (2012): *Drug Courts' Effects on Criminal Offending for Juveniles and Adults*. The Campbell Collaboration.
- Mitchell, O., D. B. Wilson & D. L. MacKenzie (2006): *The Effectiveness of Incarceration-Based Drug Treatment on Criminal Behavior*. The Campbell Collaboration.
- Mollerup, S., G. Gabrielsen & B. Jessen-Petersen (2006): *Behandling af sædelighedskriminelle i Anstalten ved Herstedvester*. Direktoratet for Kriminalforsorgen.
- Molof, M. J. (1967): *Forestry Camp study: A comparison of recidivism rates of camp-eligible boys randomly assigned to camp and to institutional programs*. . Department of Youth Authority, Research Report no. 53, State of California.
- Muiluori, M.-L. (2001): Recidivism Among People Sentenced to Community Service in Finland. *Journal of Scandinavian studies in Criminology and Crime Prevention*, vol. 2, s. 72-82.
- Murray, J. (2005): The effects of imprisonment on families and children of prisoners. I Liebling, A. & S. Maruna (ed.): *The Effects of Imprisonment*. William Publishing, Cullompton, Devon, s. 442-462.
- Murray, J. & D. P. Farrington (2005): Parental imprisonment: Effects on boys' antisocial behaviour and delinquency through the life-course. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, vol. 46, s. 1269-1278.
- Murray, J., D. P. Farrington, I. Sekol & R. F. Olsen (2009a): *Effects of parental imprisonment on child antisocial behaviour and mental health: a systematic review*. The Campbell Collaboration.
- Murray, J. & D. Farrington (2010): Risk factors for conduct disorder and delinquency: key findings from longitudinal studies. *The Canadian Journal of Psychiatry*, vol. 55, s. 633-642.
- Murray, J. & D. P. Farrington (2006): Evidence-Based Programs for Children of Prisoners. *Criminology*, vol. 5, s. 721-736.
- Murray, J., D. P. Farrington & M. P. Eisner (2009b): Drawing conclusions about causes from systematic reviews of risk factors: The Cambridge Quality Checklists. *Journal of Experimental Criminology*, vol. 5, s. 1-23.
- Murray, J., C.-G. Janson & D. P. Farrington (2007): Crime in adult offspring of prisoners: A cross-national comparison of two longitudinal samples. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 34, s. 133-149.
- Nagin, D. S., F. T. Cullen & C. L. Jonson (2009): Imprisonment and reoffending. I Tonry, M. (ed.): *Crime & Justice*. The University of Chicago Press, s. 115-199.
- Nielsen, R. C. & B. Kyvsgaard (2007): *Alkoholistbehandling: En effektevaluering* Justitsministeriets Forskningskontor.
- Nilsson, A. & F. Estrada (2009): *Criminality and life chances: A longitudinal study of crime, childhood circumstances and living conditions to age 48*. Department of Criminology, Stockholm University.
- Nilsson, A. & F. Estrada (2011a): Established or Excluded? A Longitudinal Study of Criminality, work and Family Formation. *European Journal of Criminology*, vol. 8, s. 229-245.
- Nilsson, A. & F. Estrada (2011b): Established or excluded? A longitudinal study of criminality, work and family formation. *European Journal of Criminology*, vol. 8, s. 229-245.
- Nilsson, I. & A. Wadeskog (2008): *Det är bättre att stämma i bäcken än i ån*. Skandia, Stockholm.

- Nordahl, T., M.-A. Sørli & T. Manger (2005): *Atferdsproblemer blant barn og unge* Fagbokforlaget, Bergen.
- Nordskov-udvalget (2000): *Placering af indsatte*. Kriminalforsorgen.
- Nugent, W. R., M. Williams & M. S. Umbreit (2004): Participation in Victim-Offender Mediation and the Prevalence of Subsequent Delinquent Behavior: A Meta-Analysis. *Research on Social Work Practice*, vol. 14, s. 408-416.
- Olesen, A. (2012): I guld og gæld til halsen - om organiserede kriminelles symbolske forbrug, gæld og afslørende spor. I Jacobsen, M. H. (ed.): *Skyggelandet. Ungdomskultur, kriminalitetskultur og bandekultur i dansk belysning*. Syddansk Universitetsforlag.
- Olsson, T. (2008): *Crossing the Quality Chasm?* Socialögskolan, Lunds universitet, Lund.
- Osborn, S. G. (1980): Moving Home, Leaving London And Delinquent Trends. *British Journal of Criminology*, vol. 20, s. 54-61.
- Owens, E. G. (2009): More Time, Less Crime? Estimating the Incapacitative Effect of Sentence Enhancements. *Journal of Law and Economics*, vol. 52, s. 551-579.
- Parhar, K. K., J. S. Wormith, D. M. Derkzen & A. M. Beauregard (2008): Offender Coercion in Treatment: A Meta-Analysis of Effectiveness. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 35, s. 1109-1134.
- Pearson, F. S. & D. S. Lipton (1999): A Meta-Analytic Review of Effectiveness for Corrections-Based Treatments for Drug Abuse. *The Prison Journal*, vol. 79, s. 384-410.
- Pearson, F. S., D. S. Lipton, C. M. Cleland & D. S. Yee (2002): The effect of behavioral/cognitive-behavioral programs on recidivism. *Crime and Delinquency*, vol. 48, s. 476-496.
- Pedersen, M. L. & J. M. Lindstad (2011): Første led i fødekæden? En undersøgelse af børn og unge i kriminelle grupper. Justitsministeriets Forskningskontor.
- Penfold, C., G. Hunter & M. Hough (2006) The intermittent custody pilot: a descriptive study. Office, H.
- Perry, V., C. Fowler, K. Heggie & K. Barbara (2011): The Impact of a Correctional-based Parenting Program in Strengthening Parenting Skills of Incarcerated Mothers. *Current Issues in Criminal Justice*, vol. 22, s. 457-472.
- Petersilia, J. & S. Turner (1993a): *Evaluating Intensive Supervision Probation/ Parole: Results of a Nationwide Experiment*. US Dept of Justice, National Institute of Justice.
- Petersilia, J. & S. Turner (1993b): Intensive Probation and Parole. *Crime and Justice*, vol. 17, s. 281-335.
- Piquero, A., D. Farrington, D. Nagin & T. Moffit (2010): Trajectories of Offending and Their Relation to Life Failure in Late Middle Age. Findings from the Cambridge Study in Delinquent Development. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 47, s. 151-173.
- Piquero, A. R., T. E. Moffitt & B. E. Wright (2007): Self-control and Criminal Career Dimensions. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol. 23, s. 72 - 89.
- Polaschek, D. L. & R. M. Collie (2004): Rehabilitating serious violent adult of-fenders: An Empirical and Theoretical Stocktake. *Psychology, Crime & Law*, vol. 10, s. 321-334.
- Polizzi, D. M., D. L. MacKenzie & L. J. Hickman. (1999): What works in adult sex offender treatment? A review of prison and non-prison based treatment programs. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 43, s. 357-374.
- Popkin, S. J., M. J. Rich, K. Hendey, C. Hayes & J. Parilla (2012): *Public Housing Transformation and Crime. Making the Case for Resonsible Relocation*. Urban Instiute.
- Post, B., L. Tielemans & C. Woldringh (2005): *Evaluation of the Electronic Detention pilot programme*. WODC, ITS Nijmegen.
- Prieur, A. & L. S. Henriksen (2003): *Arrangerende venskaber - mentorordning for unge straffedømte med anden etnisk oprindelse*. Sociologisk Laboratorium, Aalborg Universitet.
- Rambøll (2012a): *Analyse af de økonomiske konsekvenser på området for udsatte børn og unge*. Rambøll.
- Rambøll (2012b): *Evaluering af projekt High:Five*.
- Ramsbøl, H. (2003): *Kriminalforsorgen og de sociale myndigheders samarbejde*. Formidlingscentret for socialt arbejde.
- Ramsbøl, H. (2009): *Projekt God løsladelse*. Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi (NSfK).
- Rasmussen, N. & H. Ramsbøl (2009): Projekt God løsladelse. I Ryberg, J. (ed.): *Løsladt og hvad så? Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København*.

- Redcross, C., M. Millenky & T. Rudd (2012): *More Than a Job: Final Results from the Evaluation of the Center for Employment Opportunities (CEO) Transitional Jobs Program*. Office of Planning, Research and Evaluation (OPRE) Administration for Children and Families, U.S. Department of Health and Human Services.
- Redondo, S., J. Sánchez-Meca & V. Garrido (2002): Crime Treatment in Europe: A Review of Out-come Studies. I McGuire, J. (ed.): *Offender Rehabilitation and Treatment: Effective Programmes and Policies to Reduce Re-Offending*. John Wiley & sons, Ltd., Chichester, England.
- Rege, M., T. Skardhamar, K. Telle & M. Votruba (2009): *The effect of plant closure on crime*. Statistics Norway, Research Department.
- Rempel, M., M. Green & D. Kralstein (2012): The impact of adult drug courts on crime and incarceration: findings from a multi-site quasi-experimental design. *Journal of Experimental Criminology*, vol. 8, s. 165-192.
- Retsudvalget (2011-12) Sagsomkostninger i straffesager. I: *Seondary Sagsomkostninger i straffesager*.
- Reumert, H. (2009): Sagsomkostninger i straffesager. I Ryberg, J. (ed.): *Løsladt og hvad så?* . Jurist- og Økonomforbundets Forlag. .
- Rhodes, J. & D. Dubois (2006): Understanding and Facilitating the Youth Mentoring Movement. *Social Policy Report*, vol. 20, s. 1-20.
- Rice, M. E. & G. T. Harris (2003): The size and sign of treatment effects in sex offender therapy. *Annals of the New York Academy of Sciences*, vol. 989, s. 428-440.
- Ring, J. (2001): Sambanden mellan riskfaktorer och brott. I Estrada, F. & J. Flyghed (ed.): *Den svenske ungdomsbrottsligheten*. Studentlitteratur, Lund, s. 89-119.
- Ring, J. & R. Svensson (2007): Social class and criminality among young people: a study considering the effects of school achievement as a mediating factor on the basis of Swedish register and self-report data. *Criminology and crime prevention*, vol. 8, s. 210 - 234.
- Roman, J., L. Brooks, E. Lagerson, A. Chalfin & B. Tereshchenko (2007): *Impact and Cost-Benefit Analysis of the Maryland Reentry Partnership Initiative*. Urban Institute, Justice Policy Center.
- Roxell, L. (2077): *Fångar i ett nätverk?* Doktoravhandling i kriminologi vid Stockholms universitet.
- Rönneling, A., A. Sørensen & P. C. Bak (2011): *Undersøgelse af tilsynsvirksomheden*. Kriminalforsorgen.
- Salmi, V. & J. Kivivuori (2006): The Association between Social Capital and Juvenile Crime. *European Journal of Criminology*, vol. 3, s. 123-148.
- Sampson, R. & J. Laub (1993): *Crime in the making: Pathways and turningpoints through life*. Harvard University Press, London.
- Sampson, R. J., J. H. Laub & C. Wimer (2006): Does Marriage Reduce Crime? A Counterfactual Approach to Within-Individual Causal Effects? *Criminology*, vol. 44, s. 465-508.
- Sandifer, J. L. (2012): Evaluating the Efficacy of a Parenting Program for Incarcerated Mothers. *The Prison Journal*, vol. 88, s. 423-445.
- Sarnecki, J. (1987): *Skolan och brottsligheten*. Carlssons, Stockholm.
- Satterfield, J. H., K. J. Faller, F. M. Crinella, A. M. Schell, J. M. Swanson & L. D. Homer (2007): A 30-year prospective follow-up study of hyperactive boys with conduct problems: Adult criminality. *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, vol. 46, s. 601-610.
- Satterup-Melkane, D. (2010): *Evaluering for Projekt MÅL*. Kriminalforsorgens Uddannelsescenter.
- Savolainen, J. (2009): Work, Family and Criminal Desistance. *British Journal of Criminology*, vol. 49, s. 285-304.
- Saylor, W. G. & G. G. Gaes (1996): *PREP: Training Inmates through Industrial Work Participation, and Vocational Apprenticeship Instruction*. U.S. Federal Bureau of Prisons.
- Seiter, R. P. & K. R. Kadela (2003): Prisoner Reentry: What Works, What Does Not, and What Is Promising. *Crime & Delinquency*, vol. 49, s. 360-388.
- Shader, M. (2003): *Risk Factors for Delinquency: An Overview*. US Department of Justice.
- Shaplant, J., A. Atkinson, J. Dignan, L. Edwards, J. Hibbert, M. Howes, J. Johnstone, G. Robinson & A. Sorsby (2008): *Does restorative justice affect reconviction?* Ministry of Justice.
- Sharkey, P. & R. J. Sampson (2010): Destination Effects: Residential Mobility and Trajectories of Adolescent Violence in a Stratified Metropolis. *Criminology*, vol. 48, s. 639-681.
- Shea, E. (2005): *A Comparative Study of Prison Labour in France, Germany and England*.

- Sherman, L. W. (1997): *Family-based crime prevention*. National Institute of Justice, US Department of Justice.
- Sherman, L. W. (2003): Reason for Emotion: Reinventing Justice with Theories, Innovations, and Research - the American Society of Criminology 2002 Presidential Address. *Criminology*, vol. 41, s. 1-37.
- Sherman, L. W. & H. Strang (2007): *Restorative Justice: The Evidence*. The Smith Institute.
- Sherr, L., A.-M. S. Skar, C. Clucas, S. v. Tetzchner & K. Hundeide (2011): *Evaluering av Program for foreldreveiledning basert på International Child Development Programme*. Norsk sammendrag. International Child Development Programme og University College London.
- Shute, S. (2007): *Satellite Tracking Of Offenders: A Study Of the Pilots In England and Wales*. Research summary 4, London.
- Simons, R. L., E. Stewart, L. C. Gordon, R. D. Conger & G. H. Elder (2002): A Test of Life-course Explanations for Stability and Change in Anti-Social Behavior from Adolescence to Young Adulthood. *Criminology*, vol. 40, s. 401-433.
- Skardhamar, T. (2009): Family Dissolution and Children's Criminal Careers. *European Society of Criminology* vol. 6, s. 203-224.
- Skardhamar, T. & T. H. Lyngstad (2009): *Family formation, fatherhood and crime: An invitation to a broader perspective on crime and family transitions*. Statistics Norway, Research Department.
- Skardhamar, T. & K. Telle (2009): *Life after prison: The relationship between employment and re-incarceration*. Statistics Norway, Research Department.
- Smedslund, G., T. K. Dalsbø, A. K. Steiro, A. Winsvold & J. Clench-Aas (2007): Cognitive behavioural therapy for men who physically abuse their female partner. *Campbell Systematic Reviews*, vol. 4.
- Smith, P., C. Goggin & P. Gendreau (2002): *The Effects of Prison Sentences and Indeterminate Sanctions on Recidivism: General Effets and Individual Differences*. Public Works and Government Services Canada.
- Smith, P. S. (2003): *Moralske hospitaller - Det moderne fængselsvæsens gennembrud 1770-1870*. Forum, Narayana Press.
- Smith, P. S. (2006): The Effects of Solitary Confinement on Prison Inmates: A Brief History and Review of the Literature. I Tonny, M. (ed.): *Crime and Justice*. The University of Chicago Press, Chicago & London, s. 441-528.
- Smith, P. S. (2012): A critical look at Scandinavian exceptionalism. I Ugelvik, T. & J. Dullum (ed.): *Penal Exceptionalism? Nordic prison policy and practice*. Routledge, London og New York.
- Smith, P. S. & J. Jakobsen (2010): *Når straffen rammer uskyldige. Børn af fængslede i Danmark*. Gyldendal, København.
- Snodgrass, G. M., A. J. Blokland, A. Haviland, P. Nieuwebeerta & D. S. Nagin (2011): Does the time cause the crime? An examination of the relationship between time served and reoffending in the Netherlands. *Criminology*, vol. 49, s. 1149-1195.
- Snyder, Z. K. (2009): Keeping Families Together: The Importance of Maintaining Mother-Child Contact for Incarcerated Women. *Women & Criminal Justice*, vol. 19, s. 37-59.
- Socialstyrelsen (2002): *ADHD hos barn och vuxna*. Socialstyrelsen.
- Soothill, K., M. N. Christoffersen, M. A. Hussain & B. Francis (2010): Exploring Paradigms of Crime Reduction. An Empirical Longitudinal Study. *Criminology*, vol. 50, s. 222-238.
- Statens institutionsstyrelse (2010): *Effekter av kognitiv träning på arbetsminne, skolprestation och självreglering av beteenden*. Statens institutionsstyrelse (SiS).
- Stevens, H. (2006): *Kriminalitet og uddannelsesforløb*. Justitsministeriet www.jm.dk.
- Stevenson, G., K. Stenager & L. Barlach (2011): *Behandling af mænd der udøver vold - Evaluering af fire projekter*. Servicestyrelsen.
- Storgaard, A. (1999): *Behandling i stedet for fængselsstraf til nogle kriminelle stofmisbrugere*. Center for Rusmiddelforskning, Århus.
- Storgaard, A. (2003): *Importmodellen i Vridsløselille – straf og misbrugsbehandling under samme tag*. Justitsministeriets & Direktoratet for Kriminalforsorgen.
- Svendsen, L. (2009): *Vejen til den gode løsladelse, og tiden derefter*. Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi (NSfK), Oslo.

- Svensson, R. & J. Ring (2007): Trends in self-reported youth crime and victimization in Sweden, 1995-2005. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol. 8, s. 185 - 209.
- Tarling, R., T. Davison & A. Clarke (2004): *The national evaluation of the Youth Justice Board's mentoring projects*. Youth Justice Board.
- Taxman, F. S. (2008): No illusions: offender and organizational change in maryland's proactive community supervision efforts. *Criminology and Public Policy*, vol. 7, s. 275-302.
- TemaNord (2003): *Å lære bak murene - Nordisk kartlegging av fengselsundervisningen*. Nordisk Ministerråd.
- Terlouw, G. J. & P. A. Kamphorst (2002): *Summary: From fixed to mobile. An evaluation of an experiment with electronic monitoring for minors as an alternative for preventive custody*. WODC (Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum), Ministerie van Veiligheid en Justitie.
- Theobald, D. & D. Farrington (2012): The effects of marital breakdown on offending: results from a prospective longitudinal survey of males. *Psychology, Crime and Law*, vol., s. 1-18.
- Theobald, D. & D. P. Farrington (2009): Effects of Getting Married on Offending - Results from a Prospective Longitudinal Survey of Males. *European Journal of Criminology*, vol. 6, s. 496-517.
- Theobald, D. & D. P. Farrington (2010a): Should policy implications be drawn from the effects on getting married on offending?: A response to Lyngstad and Skardhamar. *European Journal of Criminology*, vol. 7, s. 239-247.
- Theobald, D. & D. P. Farrington (2010b): Why do the Crime Reducing Effects of Marriage Vary with Age. *British Journal of Criminology*, vol. 51, s. 136-158.
- Thompson, P. J. & N. J. Harm (2000): Parenting from Prison: Helping Children and Mothers. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, vol. 23, s. 61-81.
- Thomsen, S. A., M. L. Sørensen & L. K. Rasmussen (2006) Ungdomssanktionen i kvalitativ belysning. I: *Secondary Ungdomssanktionen i kvalitativ belysning*. Socialforskningsinstituttet.
- Thornberry, T. P., E. H. Wei, M. Stouthamer-Loeber & J. V. Dyke (2000) Teenage Fatherhood and Delinquent Behavior. The Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, U. S. D. o. J.
- Tolan, P., D. Henry, M. Schoeny & A. Bass (2008): Mentoring Interventions to Affect Juvenile Delinquency and Associated Problems. *Campbell Systematic Reviews*, vol. 16, s. 1-112.
- Tong, L. S. J. & D. P. Farrington (2005): How effective is the 'Reasoning and Rehabilitation' programme in reducing reoffending? A Meta-analysis of evaluations in four countries. *Psychology, Crime & Law*, vol. 12, s. 3-24.
- Tranæs, T. & L. P. Geerdsen (2008): *Forbryderen og samfundet*. Gyldendal, København.
- Trulsson, K. (2008): *Det slutna tjejrummet - missbrukande flickor i tvångsvård*. Statens institutionsstyrelse (SiS).
- Turner, S. & J. Petersilia (1996): Work release in Washington: Effects on recidivism and corrections costs. *The Prison Journal*, vol. 76, s. 138-164.
- Tyler, T. R., L. W. Sherman, H. Strang, G. C. Barnes & D. Woods (2007): Reintegrative Shaming, Procedural Justice, and Recidivism: The Engagement of Offenders' Psychological Mechanisms in the Canberra RISE Drinking-and-Driving Experiment. *Law & Society Review*, vol. 41, s. 553-585.
- Uggen, C. (1999): Ex-Offenders and the Conformist Alternative: A Job Quality Model of Work and Crime. *Social Problems*, vol. 46, s. 127-151.
- Uggen, C. (2000): Work as a Turning Point in the Life Course of Criminals: A Duration Model of Age, Employment, and Recidivism *American Sociological Review*, vol. 67, s. 529-546.
- ungdomskriminalitet, E. o. (2001): *Rapport om ungdomskriminalitet*. Justitsministeriet.
- Ungdomsstyrelsen (2010): *Utvärdering av EXIT - Fryshusets avhoppbarverksamhet: Delrapport kring insatser för ungasom vill lämnagrupper som använder våld och hot för att nå politiska mål*. Ungdomsstyrelsen.
- Uusitalo, P. (1972): Recidivism after release from closed and open penal institutions. *British Journal of Criminology*, vol. 12, s. 211-229.
- Vacca, J. S. (2004): Educated prisoners are less likely to return to prison. *The Journal of Correctional Education*, vol. 55, s. 9.
- Villetta, P., M. Killias & I. Zoder (2006): *The Effects of Custodial vs. Non-Custodial Sentences on Re-Offending: A Systematic Review of the State of Knowledge*. The Campbell Collaboration.

- Visher, C. A. & J. Travis (2003): Transitions from Prison to Community: Understanding Individual Pathways. *Annual Review of Sociology*, vol. 29, s. 89-113.
- Visher, C. A., L. Winterfield & M. B. Coggeshall (2005): Ex-offender employment program and recidivism: A meta-analysis. *Journal of Experimental Criminology*, vol. 1, s. 295-316.
- Visher, C. A., L. Winterfield & M. B. Coggeshall (2006): Systematic Review of Non-Custodial Employment Programs: Impact on Recidivism Rates of Ex-Offenders. *Campbell Systematic Reviews*, vol. 1, s. 1-28.
- Visitations- & behandlingsnetværket (2004): *Slutrapport. Forsøgsordning vedrørende en forstærket behandlingsindsats over for personer der er dømt for seksualforbrydelser*. Direktoratet for Kriminalforsorgen.
- Wakefield, S. (2007) The consequences of incarceration for parents and children. I: *Secondary The consequences of incarceration for parents and children*. University of Minnesota, Minnesota.
- Walker, D. F., S. K. McGovern, E. L. Poey & K. E. Otis (2004): Treatment Effectiveness for Male Adolescent Sexual Offenders: A Meta-analysis and Review. *Journal of Child Sexual Abuse*, vol. 13, s. 281-293.
- Wampold, B. E. (2001): *The great psychotherapy debate: Models, methods, and findings*. Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ.
- Warr, M. (1998): Life-course Transition and Desistance from Crime. *Criminology*, vol. 36, s. 183-215.
- Watt, K., J. Shepherd & R. Newcombe (2008): Drunk and dangerous: a randomised controlled trial of alcohol brief intervention for violent offenders. *Journal of Experimental Criminology*, vol. 4, s. 1-19.
- Weatherburn, D. (2010): The effect of prison on adult re-offending. *Crime and Justice Bulletin*, vol.
- Webster, R., C. Hedderman, P. J. Turnbull & T. May (2001): *Building bridges to employment for prisoners*. Home Office.
- Wellendorf, R. & M. Cakmak (2007): *Gadedrenge*. Center for ungdomsforskning, København.
- Welsh, B. C. & D. P. Farrington (2011): The Benefits and Costs of Early Prevention Compared with Imprisonment: Toward Evidence-Based Policy. *The Prison Journal*, vol. 9, s. 120-137.
- Welsh, B. C., D. P. Farrington & L. Sherman (2001): *Costs and Benefits of Preventing Crime*. Westview Press, Boulder.
- Welsh, B. C., M. W. Lipsey, F. P. Rivara, J. D. Hawkins, S. Aos & M. E. Hollis-Peel (2012): Promoting Change, Changing Lives: Effective Prevention and Intervention to Reduce Serious Offending. I Loeber, R. & D. P. Farrington (ed.): *From Juvenile Delinquency to Adult Crime*. Oxford University Press, New York.
- Wermink, H., A. Blokland, P. Nieuwebeerta, D. Nagin & N. Tollenaar (2010): Comparing the effects of community service and short-term imprisonment on recidivism: a matched samples approach. *Journal of Experimental Criminology*, vol. 6, s. 325-349.
- West, D. J. (1982): *Delinquency: Its Roots, Careers, and Prospects*. Heinemann, London.
- West, D. J. & D. P. Farrington (1977): *The Delinquent Way of Life*. Heinemann, London.
- Westerberg, H. (2004) Working memory: Development disorders and training. I: *Secondary Working memory: Development disorders and training*. Karolinska Institutet, Stockholm, Sverige.
- White, J. L., T. E. Moffitt & P. A. Silva (1989): A Prospective replication of the protective effects of IQ in subjects at high risk of delinquency. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, vol. 37, s. 719-724.
- Wikström, P.-O. H. (1985): *Everyday Violence in Contemporary Sweden*. The National Council for Crime Prevention, Stockholm.
- Wikström, P.-O. H. (2006): *Adolescent Crime. Individual Differences and Lifestyles*. Willan, Cullompton.
- Wikström, P.-O. H. & R. Loeber (2002): Do disadvantaged neighbourhoods cause well-adjusted children to become adolescent delinquents? *Criminology*, vol. 38, s. 1109-1142.
- Wikström, P. O., D. Oberwittler, K. Treiber & B. Hardie (2012): *Breaking Rules. The Social and Situational Dynamics of Young People's Urban Crime*. Oxford University Press.
- Wilczak, G. L. & C. A. Markstrom (1999): The Effects of Parent Education on Parental Locus of Control and Satisfaction of Incarcerated Fathers. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 43, s. 90-102.

- Wildeman, C. (2008) Paternal incarceration and children's physically aggressive behaviours: Evidence from Fragile Families and Child Wellbeing Study. I: *Secondary Paternal incarceration and children's physically aggressive behaviours: Evidence from Fragile Families and Child Wellbeing Study*, Harvard University, Cambridge, MA.
- Wilson, D. B., L. A. Bouffard & D. L. Mackenzie (2005): A Quantitative Review of Structured, Group-Oriented, Cognitive-behavioral Programs for Offenders. *Criminal Justice and Behavior*, vol. 32, s. 172-204.
- Wilson, D. B., C. A. Gallagher & D. L. MacKenzie (2000): A meta-analysis of corrections-based education, vocation, and work programs for adult offenders. *Journal of research in crime and delinquency*, vol. 37, s. 347-368.
- Wilson, D. B., D. L. MacKenzie & F. N. Mitchell (2008): *Effects of Correctional Boot Camps on Offending*. A Campbell Collaboration systematic review.
- Wilson, D. B., O. Mitchell & D. L. MacKenzie (2006): A systematic review of drug court effects on recidivism. *Journal of Experimental Criminology*, vol. 2, s. 459-487.
- Wilson, J. A. & R. C. Davis (2006): Good intentions meet hard realities: An evaluation of the project Greenlight reentry program. *Criminology and Public Policy*, vol. 5, s. 303-338.
- Wilson, K., P. Gonzalez, T. Romero, K. Henry & C. Cerbana (2010): The Effectiveness of Parent Education for Incarcerated Parents: An Evaluation of Parenting from Prison. *The Journal of Correctional Education*, vol. 61, s. 114-132.
- Windfeldt, M. (2012): *Evaluering af projekt Job og uddannelse for varetægtsfængslede unge - JUVU. August 2010 - december 2011*. Job og uddannelse for varetægtsfængslede unge (JUVU). Københavns Kommune & Københavns Fængsler.
- Woolfenden, S., K. J. Williams & J. Peat (2009): *Family and parenting interventions in children and adolescents with conduct disorder and delinquency aged 10-17 (Review)*. The Cochrane Collaboration.
- Wormith, J. S., R. Althouse, M. Simpson, L. R. Reitzel, T. J. Fagan & R. D. Morgan (2007): *Criminal Justice and Behavior*. 2007, vol. 34, s. 879-892.
- Yahner, J. & J. M. Zweig (2012): *Which components of Transitional Jobs Programs Work Best? Analyses of Programs for Former Prisoners in the Transitional Jobs Reentry Demonstration*. Urban Institute.
- Youth Justice Research (2003): *Treating Youth in Conflict with the Law: A New Meta-Analysis*. Department of Justice Canada, Youth Justice Research.
- Zara, G. & D. P. Farrington (2007): Early predictors of late onset offenders. *International Annals of Criminology*, vol. 45 - 1/2.
- Zara, G. & D. P. Farrington (2009): Childhood and Adolescent Predictors of Late Onset Criminal Careers. *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 38, s. 287-300.
- Zara, G. & D. P. Farrington (2012): *Assessment of risk for juvenile compared with adult criminal onset: Implications for policy, prevention and intervention*. Psychology, Public Policy and Law, in press.
- Zeuner, L. (1990): *Normer i skred. Ungdomskriminalitetens sociale og kulturelle aspekter*. Socialforskningsinstituttet, København.
- Zhang, S. X., R. E. L. Roberts & V. J. Callanan (2006): Preventing Parolees From Returning to Prison Through Community-Based Reintegration. *Crime & Delinquency*, vol. 52, s. 551-571